

FERUZA BOBOJONOVA

**BUXORO ME'MORIY
OBIDALARI TARIXI**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

FERUZA BOBOJONOVA

**BUXORO ME'MORIY OBIDALARI
TARIXI**

FANIDAN

o`quv-metodik qo`llanma

5120300 – Tarix- (Buxoro tarixi) bakalavriat yo`nalishi
talabalari uchun o`quv-metodik qo`llanma

**“Durdona” nashriyoti
Buxoro – 2022**

Mazkur o'quv-metodik qo'llanmada "Buxoro me'moriy obidalari rixi" fanining asosida o'tiladigan mavzularni o'tish usul va uslublari roflich a yoritilgan. O'quv-uslubiy qo'llanmada 15 ta mavzu atroflich a oritilgan bo'lib, har bir mavzuga oid adabiyotlar, savollar, test pshiriqlari berilgan. Ushbu o'quv-uslubiy qo'llanma bakalavriatning uxoro tarixi yo'nalishidagi IV-kurs talabalariga mo'ljallangan. Talaba oshlarning darsning va ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda ushbu 'quv-uslubiy qo'llanma muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'sul muharrir:

Inoyatov S.I. – tarix fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Qurbonova M.B. - tarix fanlari nomzodi, dotsent
Shukrullayev Yu.A. – tarix fanlari nomzodi, dotsent

Mazkur o'quv-metodik qo'llanma BuxDU o'quv-metodik :engashining 2022-yil 27-maydagi 10-sonli yig'ilish qarori bilan iashrga tavsiya etilgan.

SO'Z BOSHI

Mustaqillik har tomonlama yetuk va mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashni davlat oldiga hayot-mamot masalasi sifatida qo'ymoqda. Yoshlar, bo'lajak kadrlar davrimizga munosib mutaxassis bo'lib etishuvi uchun Buxoro me'moriy obidalari tarixi fanini chuqur o'rganishi katta ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiya berish jarayoniga an'anaviy usullar bilan birga noan'anaviy interfaol vositalar ham kirib kelmoqda. Buxoro me'moriy obidalari tarixi fanini o'qitishda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalarining zamonaviy uslub va vositalaridan foydalanish bu davr talab bo'ldi. Pedagogik mahorat ila oliy ta'lim darslarining yangi pedagogik o'quv jarayonini zamonaviy fanlarni yutuqlari asosida o'quv jarayonlarida o'tilishi, jahon standartlari darajasida tashkil etish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash joizki, ushbu zamonaviy vositalardan foydalanish o'qituvchilarning imkoniyatlarini oshiradi va talabalarning o'z tarixini puxta o'rganish uchun xizmat qiladi.

Hozirgi kunda darsda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalanish talabani kamolotga etishiga yordam beradi. O'z tarixini mohiyatini to'laqonli asosda anglashda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish darsning samaradorligini oshirishda ko'maklashadi. O'quv jarayonlarida ayniqsa, amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishda interfaol usullardan foydalanish oliy ta'lim samaradorligini oshiradi.

Fanni o'qitishda turli xil yangi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish birinchi o'rinda ana shu fanni o'rgatish uchun sarflanadigan vaqtni tejash imkonini beradi. Ushbu usullardan dars jarayonida foydalanish talabalarni ko'proq ijodiy yondashib, mustaqil fikrlaydigan, nutqi o'satiradigan, malaka-ko'nikmalarni shakllantiradigan darajada ko'tarilishiga yordam beradi. Yangi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda beriladigan mantiqiy savollar ushbu fanni muammoviy yo'nalishda o'qitish va bunga erishishda mantiqiy savol usulidan foydalana bilish muhim metodologik ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi o'tilayotgan mavzuga doir masalalarning maqsad va mohiyatini yuqorida qayd etilgan savollar turini tanlab olish va o'rinda qo'llay bilish orqali to'laroq ochib berishga erisha oladi va eng muhim, bunda talabalarni ko'rib chiqilayotgan mavzuning mohiyatini ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirilgan holda o'zlashtirishlariga muvaffaq

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

FERUZA BOBOJONOVA

**BUXORO ME'MORIY OBIDALARI TARIXI
FANIDAN**

o`quv-metodik qo`llanma

5120300 – Tarix- (Buxoro tarixi) bakalavriat yo'nalishi
talabalari uchun o`quv-metodik qo`llanma

**“Durdona” nashriyoti
Buxoro - 2022**

Mazkur o`quv-metodik qo`llanmada “Buxoro me’moriy obidalar tarixi” fanining asosida o`tiladigan mavzularni o`tish usul va uslublari atroflicha yoritilgan. O`quv-uslubiy qo`llanmada 15 ta mavzu atroflicha yoritilgan bo`lib, har bir mavzuga oid adabiyotlar, savollar, test topshiriqlari berilgan. Ushbu o`quv-uslubiy qo`llanma bakalavriatning buxoro tarixi yo`nalishidagi IV-kurs talabalariga mo`ljallangan. Talaba yoshlarning darsning va ta`lim sifati va samaradorligini oshirishda ushbu o`quv-uslubiy qo`llanma muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma’sul muharrir:

Inoyatov S.I. – tarix fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Qurbonova M.B. - tarix fanlari nomzodi, dotsent

Shukrullayev Yu.A – tarix fanlari nomzodi, dotsent

Mazkur o`quv-metodik qo`llanma BuxDU o`quv-metodik kengashining 2022 yil 27-maydagi 10-sonli yig`ilishi qarori bilan nashirga tavsiya etilgan.

SO'Z BOSHI

Mustaqillik har tomonlama yetuk va mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashni davlat oldiga hayot-mamot masalasi sifatida qo'yimoqda. Yoshlar, bo'lajak kadrlar davrimizga munosib mutaxassis bo'lib etishuvi uchun Buxoro me'moriy obidalari tarixi fanini chuqur o'rganishi katta ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiya berish jarayoniga an'anaviy usullar bilan birga noan'anaviy interfaol vositalar ham kirib kelmoqda. Buxoro me'moriy obidalari tarixi fanini o'qitishda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalarining zamonaviy uslub va vositalaridan foydalanish bu davr talab bo'ldi. Pedagogik mahorat ila oliy ta'lim darslarining yangi pedagogik o'quv jarayonini zamonaviy fanlarni yutuqlari asosida o'quv jarayonlarida o'tilishi, jahon standartlari darajasida tashkil etish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash joizki, ushbu zamonaviy vositalardan foydalanish o'qituvchilarning imkoniyatlarini oshiradi va talabalarning o'z tarixini puxta o'rganish uchun xizmat qiladi.

Hozirgi kunda darsda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalanish talabani kamolotga etishiga yordam beradi. O'z tarixini mohiyatini to'laqonli asosda anglashda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish darsning samaradorligini oshirishda ko'maklashadi. O'quv jarayonlarida ayniqsa, amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishda interfaol usullardan foydalanish oliy ta'lim samaradorligini oshiradi.

Fanni o'qitishda turli xil yangi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish birinchi o'rinda ana shu fanni o'rgatish uchun sarflanadigan vaqtni tejash imkonini beradi. Ushbu usullardan dars jarayonida foydalanish talabalarni ko'proq ijodiy yondashib, mustaqil fikrlaydigan, nutqi o'satiradigan, malaka-ko'nikmalarni shakllantiradigan darajada ko'tarilishiga yordam beradi. Yangi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda beriladigan mantiqiy savollar ushbu fanni muammoviy yo'nalishda o'qitish va bunga erishishda mantiqiy savol usulidan foydalana bilish muhim metodologik ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi o'tilayotgan mavzuga doir masalalarning maqsad va mohiyatini yuqorida qayd etilgan savollar turini tanlab olish va o'rnida qo'llay bilish orqali to'laroq ochib berishga erisha oladi va eng muhim, bunda talabalarni ko'rib chiqilayotgan mavzuning mohiyatini ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirilgan holda o'zlashtirishlariga muvaffaq bo'ladi. Darsning shu yo'nalishda o'tilishi talabalarning diqqatini, qiziqishini orttiradi va shakllantiradi. Mana shunday o'quv jarayoni, talabalarni mustaqil fikrlashga, o'z ustida ko'proq ishlashga da'vat etadi. Demak, o'zgarayotgan dunyoda muvaffaqiyatli harakat qilish uchun, talaba

yoshlar axborotni saralashni bilishlari va nima muhim, nima muhim emasligi to'g'risida qaror qabul qila olishlari kerak. Kelajak axborotlarni tanqidiy tahlil qiladigan va o'z shaxsiy haqiqatini tuza oladigan yoshlarnikidir. Ta'kidlash joizki, mazkur topshiriqlarni bajarish mobaynida talabalar ko'plab topshiriqlarni tahlil qilishga muvaffaq bo'ladilar. Xuddi ana shu o'rinda o'qituvchidan katta mahorat va ustalik talab qilinadi.

Shu munosabat bilan ta'limda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali talabalarda birinchidan, fanga bo'lgan qiziqishni kuchaytirsa, ikkinchidan esa o'qitish jarayoni sifatini yanada yaxshilaydi. Bu esa o'qituvchilar va talabalar ongida katta talablarni hamda vazifalarni, jumladan, o'z ustida tinimsiz ishlash, yangi-yangi axborotlarni topishga intilish, adabiyotlar topishga qiziqish va shu kabi xislatlarning shakllanishi va rivojlanishini yanada kuchaytiradi. Yangi pedagogik texnologiya o'qituvchi va talabani doimiy ravishda ijodiy izlanishga safarbar qilishi zarur.

Rivojlangan bir qator mamlakatlarda sinovdan o'tgan yangi innovatsion ta'lim texnologiyalarini ta'lim-tarbiya tizimida joriy etilishi ham bugungi kunda, yurtimiz ta'lim tizimiga tadbiq etish ham hozirgi kun talablari darajasiga etib bordi. Yangi pedagogik texnologiyani o'quv jarayonlariga tatbiq etish o'z-o'zidan amalga oshadigan jarayon bo'lmay, balki o'qituvchilardan ko'p mehnat, bilim, faol jonkuyarlik talab etish bilan hozirgi kun ta'lim ehtiyojlaridan biri sifatida qabul qilinishi lozim.

Bugungi kunda ta'lim sohasining asosiy vazifalariga aylangan yangi innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash usuli orqali ma'naviy boy, mustaqil fikrlay oladigan vatanimizning asl farzandlarini etuk mutaxassis sifatida shakllantirib beradi.

Buxoro me'moriy obidalari tarixi fanini o'tishda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talaba yoshlarning bilim doirasini yanada kengaytiradi. Yoshlarni mustaqil fikrlashga, oqilona hayotiy yechimlarni yechishga o'rgatadi. Ushbu fanni o'tishda yangi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish Respublikamizda ta'lim jarayoni samaradorligini yanada yuksak cho'qqilarga ko'tarilishiga ko'mak beradi.

1-mavzu: Kirish. Buxoro me'moriy obidalari tarixi fanining maqsad va vazifalari.

Reja

1. Buxoro me'moriy obidalari fanining ob'yekti, predmeti, maqsad va vazifalari.
2. Fanning boshqa fanlar bilan aloqadorligi.
3. Buxoro shahridagi me'moriy obidalar to'g'risida tushunchalar.

Tayanch so'zlar: masjid, minora, maqbara, tarixiy-me'moriy majmua, hovuz, sardoba, hammom, qal'a, devor, darvoza, madrasa, toq, bozor, karvonsaroy, ansambl, saroy, turar joylar, qadamjo

Fanning maqsadi - tarixning davlat va jamiyat taraqqiyoti hosilasi ekanligi, jamiyat rivojlanishida davlatchilikning muhim voqelik hisoblanishi, tarixning keyingi taraqqiyot bosqichida fan, texnika, madaniyat, axborotlar tizimini o'zlashtira borishi, ulardagi jamiyatga bog'liq bo'lgan hodisalarni ko'rsatib berish, jumladan, mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy islohotlarni tahlil etish. Mamlakatimizda tarixni o'rganish, o'tmish haqiqati bilan qurollanish, tarixiy xotiraga ega bo'lish siyosatining ustivorligi tushunchalarini talabalarga etkazish. Buxoro me'moriy obidalari tarixi fanining maqsadi tariximizni kengroq yoritish, talabalarning tarixiy tafakkurini yuksaltirish, tarixga nisbatan xolisona baho berishga o'rgatishdan iborat.

Buxoro me'moriy obidalari fanining ob'yektini masjid, minora, maqbara, tarixiy-me'moriy majmuasi, hovuzlar, sardobalar, hammomlar, qadimiy qal'a qo'rg'onlar, gidrotexnik inshootlari, mudofaa inshootlari, devorlar, darvozaslar, Ark, madrasalar, toq, qadimiy bozorlari, karvonsaroylar, me'moriy ansambllar, ichki va tashqi saroylar, qadimiy turar joylar, muqaddas qadamjolar tashkil etadi. Fanining predmetini esa Buxoro me'moriy obidalari tarixini o'rganish tashkil etadi.

Bularni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- fandagi Buxoro me'morchilik inshootlarining ijtimoiy hayotdagi o'rni masalalarini tahlil etish;
- Buxoro me'moriy obidalarining shahar jahoniy shuhratini oshirishdagi ahamiyatini tadqiq etish;
- Shahar tarixiy yodgorliklarining o'timishi va bugungi holatini qiyosiy jihatdan ilmiy tadqiq etish;
- Buxoro me'moriy obidalari arxitekturasini tahlil etish.

Fanning vazifalari:

- Buxoro me'moriy obidalari tarixining milliy va ma'naviy jihatlarini ilmiy tahlil etish;

- O'rta Osiyo xalqlari moddiy merosining tarixiy ahamiyatini talabalarga tushuntirish;

- Talabalarda Buxoro me'moriy obidalari tarixi haqida tushuncha va ko'nikmalarni hosil qilish;

- Talabalarda Buxoro me'moriy obidalarini asrab-avaylash tuyg'inin rivojlantirishdan iborat.

Ushbu fan orqali talabalar talabalarda Buxoro me'moriy obidalarining vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlarini xronologik tartibda o'zlashtiradilar. Buxoroning qadimgi davrdan XX asr oxirlariga qadar bo'lgan tarixiy madaniy obidalari haqida bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Talabalarda Buxoro me'moriy obidalari tarixi mustaqil fan tarmog'i bo'lishiga qaramay, o'z maqsad va vazifalarini yechishda gumanitar fanlarga tayanadi. Xususan, tarix, arxeologiya, xronologiya, epigrafika, numizmatika fanlari bilan o'zaro bog'liq hisoblanadi.

Arxeologiya – insoniyatning o'rta asrlarga oid tarixini qazishmalar yordamida tadqiq qiladi.

Xronologiya – tarixda sodir bo'lgan voqea-hodisalarning vaqtini o'rganuvchi fan bo'lib, me'moriy obidalari tarixining rivojlanish bosqichlarini davrlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Epigrafika – bitiklarni o'rganuvchi fan bo'lib, yozuvlarda aks etgan bezaklarni ushbu fan bilan aloqadorlikda o'rganish mumkin.

Numizmatika – tangashunoslik fani bo'lib, turli davrlarda zarb qilingan tangalar va qogoz pullardagi tasvirlar hamda bezaklarni o'rganishda ushbu fanga yordam beradi.

Buxoro olis tarixi davomida bir necha bor qaytadan bunyod etilgan. Lekin shahar o'z tarixiy ildizlaridan hech qachon uzilib ketmagan. Uning bag'rida olis o'tmishdan to bugungi kungacha qurilgan ko'plab me'morchilik yodgorliklari saqlanib qolgan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, XX asr boshlarida ular soni 550 ga yaqin bo'lgan. Salkam bir asrga yaqin vaqt ichida sho'ro dahriylarining tariximizga nisbatan buzg'unchilik munosabati o'z ta'sirini ko'rsatdi. Bugungi kunga kelib, shaharda 300 ga yaqin yodgorliklar saqlanib qolgan. Mustaqillik yillarida Buxoroni zamonaviy va milliy shaharsozlik asosida qayta qurish, obodonlashtirish hamda bunyodkorlik ishlari ana shu yodgorliklarni asl tarixiy holida tiklashdan, ta'mirlashdan boshlandi. Dastlab Bahovuddin Naqshband, Sayyid Amir Kulol, Chor Bakr kabi tarixiy majmualar asl tarixiy asosida qayta qad rostladi. Keyin shahar bag'ridagi Chashmai Ayub, Dahmai Behishtiyon, Hazrati Abu Xafs Kabir, Shayx Abu Bakr Gulobodiy, Xoja Ismatulloh Valiy kabi ulug' allomalar nomlar bilan bog'liq ziyoratgohlar, maqbaralar, masjid va madrasalar asl holida qayta tiklanib, obod qilindi.

Bugungi kunda Buxoroda 660 ta moddiy-madaniy meros ob'ektlari ro'yxatga olingan bo'lib, 231 tasi arxeologiya ob'ektlari, 364 tasi arxitektura yodgorliklari (8 ta maqbara, 47 ta masjid, 14 ta karvonsaroy, 39 ta madrasa), 19 tasi monumental san'at asarlari, 22 tasi arxitektura ansambllari va 24 tasi diqqatga sazovor joylardir. Shulardan 331 tasi respublika ahamiyatidagi va 329 tasi mahalliy ahamiyatdagi moddiy-madaniy meros ob'ektlari hisoblanadi.

Buxoro shahrida 300 dan ortiq hovuz bo'lganligi XIX asr xujjatlarida qayd qilingan. Chashmadek qayta ko'z ochgan Buxoro hovuzlari esa asrlar osha shaharga ko'rku tarovat baxsh etaveradi.

Buxoroda 140 dan ortiq yirik tarixiy-me'moriy yodgorliklar mavjud. Ular orasida Buxoro arki, Somoniylar maqbarasi, Chashmai Ayyub maqbarasi, Mag'oki Attori masjidi, Namozgoh masjidi, Poyi kalon ansambli, Qal'a-devor qoldiqlari, Minorai kalon, Masjidi kalon, Mir Arab madrasasi, Tim va toqilar, Labihovuz ansambli, Ulug'bek madrasasi, Chor minor, Bolohovuz masjidi, Sitorai Mohi Xosa ansambli va boshqa obidalar sayyohlarni maftun etadi. Bunday qadimiy me'moriy yodgorliklarni saqlab qolgan Buxoro sayyohlarning eng sevimli joylaridan biri bo'lib qolaveradi. Buxoro o'zining jozibasi bilan butun dunyodan millionlab kishilarning e'tiborini tortib keladi.

Savollar

- 1.Me'moriy obidalarini so'zining ma'nosi nima?
- 2.Buxorodagi me'moriy obidalarini sanab bering.
- 3.Buxoro me'moriy obidalarini fanining ob'yektiga nimalar kiradi?
- 4.Buxoro me'moriy obidalarini tarixi fanining maqsadi haqida ma'lumot bering?
- 5.Buxoro me'moriy obidalarini tarixini qaysi kitoblar orqali o'rganishimiz mumkin?

Test topshiriqlari

1. Buxoro me'moriy obidalarini fanining ob'yektini nima tashkil etadi?
A) masjid
B) minora
C) maqbara
D) barcha javoblar to'g'ri
2. Buxoro me'moriy obidalarini fanining predmetini nima tashkil etadi?
A) Buxoro me'moriy obidalarini tarixini o'rganish
B) Buxoro me'moriy obidalarining hammasi
C) Me'moriy obidalar
D) to'g'ri javob variantini yo'q
3. Insoniyatning o'rta asrlarga oid tarixini qazishmalar yordamida tadqiq qiladi
A) Xronologiya
B) Arxeologiya
C) Epigrafika

D) Numizmatika

4. XX asr boshlarida Buxoroda nechta me'morchilik yodgorliklar bo'lgan?

A) 520

B) 530

C) 540

D) 550

5. Bugungi kunda Buxoroda nechta ta moddiy-madaniy meros ob'ektlari ro'yxatga olingan

A) 360

B) 460

C) 560

D) 660

Manba va adabiyotlar

1. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи. Форс-тожик тилидан А.Расулов таржимаси. – Тошкент: Фан, 1966. Б–120.

2. Бобожонов Ш. Шариф шаҳар ёдгорликлари (Бухоро тарихий обидаларига саёҳат). Бухоро. “Бухоро”. 2017. Б-184.

3. Бухоро шарқ дурдонаси. Тошкент. “Шарқ”. 1997. Б-207

4. Сухарева О.К. Бухара XIX – начало XX в. – Москва: Наука, 1966. С– 327.

5. Феруза Бобожонова. Бухоро амирлигида таълим тизими.(XIX) аср охири-XX асрнинг бошлари. Тошкент. Адиб. 2014. Б-127

2-mavzu: Buxoro vohasidagi qadimiy qal'a qo'rg'onlar tarixi.

Reja

1. Poykent – savdogarlar, bahorilar va yaltiroq matolar shahri.

2. Varaxsha - buxorxudotlar saroyi.

3. Vardonze mashhur qal'a va qo'rg'on yodgorligi.

Tayanch so'zlar: qal'a, qo'rg'on, saroy, voha, savdogar, Poykent, Varaxsha, Vardonze, yodgorlik.

Tarixchilarining yozishlaricha, mudofaa devorlarining tashqarisida 1000 dan 3000 tagacha rabotlari, karvonsaroylari va qasrlari mavjud bo'lgan. SHaharning ichkarisidagi ayrim yo'llar va aksariyat yo'laklar tosh plitalar bilan qoplangan bo'lib, oqava suvlarini shahar tashqarisiga chiqaruvchi kanalizatsiya va o'sha davr uchun juda qimmat turadigan ichimlik suvi tarqatadigan suv oqava tizimi barpo etilgan bo'lgan. Milodiy eraning XII asri o'rtalariga kelib suvsizlik oqibatida shahar tanazzulga uchragan va vayronaga aylangan. Keyinchalik mahalliy xalq orasida «Shahri vayron» nomini olgan.

XIX asrning II- yarmidan rus tarixchi tadqiqotchilari Qadimgi Poykent shahri xarobalarini o'rganish bilan qiziqqa boshlagan. 1897 yilda podpolkovnik

I.T. Poslavskiy shahar xarobalarini aylanib chiqqan va bu haqda ma'lumotlar yozib qoldirgan. 1913-1914 yillarda arxeolog L.A. Zimin shaharning Somoniylar va Qoraxoniylar davriga mansub bir necha xonalarini ochib o'rgangan, hamda qiziqarli numizmatika va sopol materiallarini to'plagan.

1981 yildan e'tiboran hozirgacha bu yerda O'zbekiston Respublikasi FA Arxeologiya Instituti va Rossiya davlat Ermitaji hamkorligidagi Buxoro arxeologik ekspeditsiyasi o'z tadqiqotlarini olib borib, shahar hayotining turli davrlariga oid juda ko'plab ma'lumotlarni yig'di. Qariyb 10 mingga yaqin noyob arxeologik eksponatlar to'plandi. Shular asosida Buxoro davlat muzeyi qo'riqxonasi Qadimgi Poykent tarixi muzeyi tashkil etildi. Muzeyda tariximiz, o'tmish san'atimiz va hunarmandchiligimizning turli yo'nalishlarini o'zida aks ettirgan ajoyib ekspozitsiyalar faoliyati yo'lga qo'yildi.

Islomgacha bo'lgan davrda Poykentda ham Varaxsha, Afrosiyob, Panjikent kabi shaharlardagi singari devoriy rasm san'ati mavjud bo'lgan. U bino ichki bezaklarining ajralmas qismi sanalgan. Poykentdagi devoriy rasmlar yuqorida tilga olingan shaharlardagiga nisbatan kam va aytish mumkinki juda yomon ahvolda topilgan. Bunga sabab yana o'sha shaharning kam o'rganilganligi hamda arab istilosi davrida ko'proq vayronaga uchraganligida deyish mumkin.

X-XI asr Poykent kulolchiligida ilgarigi an'analar hali davom etayotganligini ko'rish mumkin. Qadimgi Poykent tarixi muzeyida saqlanayotgan X-XI asrlar kulolchilik mahsulotlarida turli xil hayvonlar va qushlar tasvirlari uchraydi. Ekspozitsiyadagi sopol qolipda hayvonlar mavzusidagi syujet o'yib ishlangan. Qolipning sopol buyumlarni ko'p miqdorda ishlab chiqarishda foydalanilganligini inobatga olinadigan bo'lsa hali hayvonlar mavzuidagi syujetlar tasviri ommaviy bo'lgan deb xulosa qilish mumkin. Qolipda yasalgan sopol idish qopqoqlarida ko'proq chumchuq, o'rdak va kabutarlarning tasvirlarini ko'rish mumkin.

Varaxsha- qadimiy shahar xarobasi. Buxorodan 40 km shimoliy-g'arbda, Dashti Urganji ko'lining qadimgi Rajfandun vohasida joylashgan. Varaxsha maydoni 9 ga va 10— 20 m li ulkan tepa shaklida saqlangan. Varaxsha va uning atrofida V. A. Shishkin (1937-1939, 1947-1954) keng ko'lamda arxeologik tadqiqotlar olib borgan; A. Muhammadjonov (1975—1977), O. V. Obelchenko (1977—79), G. V. Shishkina (1987—1990) ham Varaxshaning ayrim qismlarida qazishmalar olib borishgan. Arxeologik qazishmalardan ma'lum bo'lishicha, Varaxsha mil. av. II-asrda bir-biriga tutashgan bir nechta istehkomli qishloqlar tarzida qad ko'targan. Varaxsha xarobalarining shimoliy-g'arbida qadimiy qo'rg'onlardan birining tashqi devori hamda yarim doira shakldagi burji (ichki sahni 4,5x5 m) kavlab o'rganilgan. Devor (qalinligi 1,8—1,9 m) xom g'ishtdan (hajmi 37x41x10 sm) qurilgan. Devor va burjlarida paykonsimon nishon tuynuklari (ichki tomoni 38—40 sm, tashqarisi 75—80 sm, kengligi 20—22 sm)

ochilgan. Miloddan avvalgi II-I-asrlarda va milodiy I-II-asrlarda Varaxsha va uning atrofida madaniy hayot gullagan. III - IV-asrlarda Varaxsha tanazzulga uchragan. V-asrda Varaxsha yana tiklanib Buxoroning qadimgi hukmdorlari-buxorxudotlarnint qarorgohiga aylangan. SHu davrda Varaxsha mustahkam devor bilan o‘ralgan, uning janubiy qismida ark qurilgan.

VIII—X-asrlarda ayniqsa obod bo‘lgan. Varaxsha va uning atroflari 12 kanal bilan sug‘orilib, Rajfandun vohasidagi eng yirik va markaziy qal‘alardan biriga aylangan. Buxoro va Xorazm oralig‘idagi karvon yo‘li Varaxsha orqali o‘tgan (Istaxriy va Ibn Havqal ma‘lumotlari). Har o‘n besh kunda Varaxshada bir kunlik, yil oxirida 20 kunlik bozor sayli (navro‘zi kasho varzon, ya’ni dehqonlar yangi yili) o‘tkazilgan (Narshaxiy). Buxorxudotlar qarorgohi qilinishi bilan Varaxsha yirik shaharga aylangan. XI—XIII-asrlarda uning hududi eniga 6 km dan ziyod bo‘lgan. XII-asrda Varaxsha vohasidagi hayot to‘satdan noma‘lum sabablarga ko‘ra to‘xtab qolgan.

1949-1954 yillarda Varaxsha tarixi va me‘morligi o‘rganildi. Kvadrat shakldagi yirik xom g‘ishtlardan qo‘shminora tarzida o‘rab chiqilgan tagkursi (bal.15 m)larning biriga podsho capoyi va ikkinchisiga soqchixonali darvozaxona bino qilingan. Arkning sharqiy qismida tomi ravoqsimon gumbaz tarzida yopilgan uzun yo‘laksimon (navkarxona va darvozaxona) xonalar mavjud bo‘lgan. Arkning markazida janubiy tomoni mudofaa devoriga yondoshgan Varaxsha hukmdorining saroyi joylashgan. U Sharqiy (11,5x17 m) va G‘arbiy (6,6x7,25 m) mehmonxona hamda Qizil xona (zal) (8,5x12 m) lardan iborat bo‘lgan. Saroy g‘arb tomonidan 3 ravoqli ganchkori ustunlar o‘rnatilgan hashamatli peshayvon bilan o‘ralgan. Ayvon ravoqlarining ustunlari va toqilari ganchkori qabartma tasvirlar hamda turli xil girixlar bilan bezatilgan. Saroyning Qizil xona va Sharqiy mehmonxonalari to‘la kavlab ochilgan. Xona devorlari mayda somonli loy suvoq ustidan yupqa ganch suvoq qilinib, devoriy rasmlar qizil, sariq, kulrang, qora, zangori, pushti va jigarrang bo‘yoqlar bilan bezatilgan. Ularda turli xil manzaralar, fil mingan shahzoda va chokarlarning old va ortdan chovut solgan qoplonlar bilan olishuvi; qayrilib nishonga kamondan o‘q uzayotgan ot ustidagi chavandoz, qanotli tuya shaklidagi oltin taxtda o‘tirgan hukmdor tasvirlangan. Sharqiy mehmonxona devorida tiz cho‘kib, qo‘lida qadah tutgan malika, belida shamshir, bir qo‘lida qisqich ushlagan podshoh, o‘rtada vazasimom otashgohda yonib turgan muqaddas olov-azarxurro, otashgoxdan o‘ngda beliga xanjar taqilgan shahzodaning tiz cho‘kib ibodat qilayotgan tasviri yoki sovut va dubulg‘a kiygan, qo‘llarida nayza, qalqon ushlagan suvoriylarning jang qilayotgan, shuningdek butazor, to‘qay ichidagi ov manzarasi kabi tasvirlar ayniqsa diqqatga sazovordir. Arxeologik topilmalardan aniqlanishicha, janubiy xonalarning ikkinchi qavatidagi xona ganchkori naqshlar bilan bezatilgan ekan. Ko‘plab topilgan qabartma ganchkori

naqshlar orasida hovuzda suzib yurgan baliqlar, elkasidan o‘q egan arxar, elib borayotgan jayran, bedanalar, ayol boshli baxt qushi — Humo, hamlaga tayyorlanayotgan ajdarho, taqimiga sadoq bog‘lagan suvoriy hamda ko‘pdan-ko‘p ayollarning bosh qismlari uchraydi.

Vardonze-Varzonze, Vardona, Vardanzi-Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi «Qo‘rg‘oni Vardonze» nomi bilan mashhur qal‘a, qo‘rg‘on yodgorlikdir. (VI- XIX asrlar). Qo‘rg‘onning uzunligi 110 m, kengligi 60—70 m, balandligi 45—50 m. Vardonxudotlarning maxsus qarorgohi bo‘lgan.

Rivoyatlarga ko‘ra, Shopurkom (Shopur+kom (ariq)) atamasi sosoniylar shahzodasi Shopur ismidan olingan. Shopur Buxoroga kelib, buxorxudotlar er olib qasr va qishloq qurdirgan va unga ariq keltirgan. Muhammad Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarida qayd etilishicha, Vardona (Vardonze) katta bir qishloq bo‘lib, muhandizga, katta va mustahkam hisorga ega. U qadim zamonlardan podshohlarning turar-joylari bo‘lgan. Vardona Buxoro shahridan qadimiyroq. U yerda haftada bir kun bozor bo‘lib, savdogarlar ko‘p kelar edilar. Narshaxiy bu joydagi matoning sifatiga alohida urg‘u berib, “U yerdan chiqadigan narsa ham yaxshi xil “zandaniychi” bo‘lgan”, deya yozib qoldirgan.

Akademik Ya.G‘ulomov arxeologik va etnografik kuzatishlari Vardonzening XIX -asr oxirlarigacha obod savdo hunarmandchilik shaharchasi bo‘lib kelganligini ko‘rsatadi. XVIII-XX-asr boshlarida Vardonze Buxoro amirligining Shofirkon tumani markazi bo‘lgan. XVIII- XIX-asrlarga kelib Buxoro amirligi va Xiva xonligi o‘rtasidagi ichki nizolardan Vardonze ancha jabrlangan. S. Ayniyning guvohlik berishicha, 1880-yillarda Vardonze va uning atroflarini qattiq shamol natijasida kuchli qum bosadi. Shunday bo‘lishiga qaramasdan, Vardonze XX-asrning boshida ham obod bo‘lib, savdo va hunarmandchilik markazi sifatidagi o‘z mavqeini saqlab qoldi.

Vardonze – noyob qo‘rg‘on. U Buxorodagi boshqa shunday madaniy meros ob’ektlaridan o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Qo‘rg‘on atrofida qadimda dushmandan himoyalaniish maqsadida suv havzasi barpo etilgan. Qal‘aga kirish uchun yashirin yer osti yo‘llari bo‘lgan. Ular hozir ham saqlanib qolgan. Shu yo‘l yoki g‘orga kirib tepaga qarasangiz, ajdodlarimiz bundan uch ming yil muqaddam beton qorishmalar tayyorlash sir-asrorlarini bilishganiga amin bo‘lasiz. Yodgorlikdan topilayotgan osori atiqalar ham ajdodlarimiz aql-zakovatidan darak beradi.

Yodgorlikni ilmiy o‘rganish maqsadida bir necha yildan buyon belgilangan tartibda O‘zFA Milliy arxeologiya markazi hamda Italiyaning Rim universiteti hamkorligida xalqaro qo‘shma arxeologik ekspeditsiya olib borilmoqda. Mutaxassislarining ta’kidlashicha, birlamchi konservatsiya qilinyapti. Shuningdek, ob’ektni YUNESKOning Umumjahon merosi ro‘yxatiga kiritish maqsadida Xalqaro

Markaziy Osiyo tadqiqotlar instituti (MITSAI) bilan hamkorlikda ilg'or va yuqori texnologik uskunalardan foydalangan holda nomzodlik hujjatlari tayyorlanmoqda.

Savollar

1. Buxoro vohasidagi qadimiy qal'a va qo'rg'onlarni sanab bering?
2. Tarixiy manbalarda Poykentga qanday ta'rif berilgan?
3. Buxorxudotlar saroyi bo'lgan Varaxsha qaerda joylashgan?
4. Mashhur qal'a va qo'rg'on yodgorligi bo'lgan Vardonze haqida ma'lumot bering.
5. S. Ayniy Vardonze haqida qanday fikrlarni bildirgan?

Test topshiriqlari

1. Poykent qanday nom bilan atalgan
  - A) savdogarlar, bahorilar va yaltiroq matolar shahri.
  - B) buxorxudotlar saroyi.
  - C) mashhur qal'a va qo'rg'on yodgorligi.
  - D) zargarlar shahri
2. Nechanchi yilda I.T. Poslavskiy Qadimgi Poykent shahri xarobalari haqida ma'lumotlar yozib qoldirgan?
  - A) 1897 yilda
  - B) 1898 yilda
  - C) 1997 yilda
  - D) 1898 yilda
3. Buxorodan 40 km shimoliy-g'arbda, Dashti Urganji ko'lining qadimgi Rajfandun vohasida joylashgan shahar xarobasi.
  - A) Varaxsha
  - B) Poykent
  - C) Vardonze
  - D) Afrosiyob
4. Nechanchi yillarda Varaxsha tarixi va me'morligi o'rganildi.
  - A) 1949-1954
  - B) 1954-1957
  - C) 1999-1970
  - D) 1980-1983
5. Kim Vardonzening XIX -asr oxirlarigacha obod savdo hunarmandchilik shaharchasi bo'lib kelganligini ko'rsatadi.
  - A) Ya. G'ulomov
  - B) I.T. Poslavskiy
  - C) S. Ayniy
  - D) A. Muhammadjonov

Manba va adabiyotlar.

- 1.Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи. Форс-тожик тилидан А.Расулов таржимаси. – Тошкент: Фан, 1966. Б–120.
- 2.Бобожонов Ш. Шариф шаҳар ёдгорликлари (Бухоро тарихий обидаларига саёҳат). Бухоро. “Бухоро”. 2017. Б-184.
- 3.Бухоро шарқ дурдонаси. Т., “Шарқ”.1997. Б-207
- 4.Жумаев Қ. Пайкенд қадимги шаҳар. // Бухоронома. 2012 йил, 7 июль. № 53
- 5.Херман Вамбери. Бухоро ёхуд Моварауннахр тарихи. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1990. Б– 96.

3-mavzu: Buxoroning suv ta'minoti va gidrotexnik inshootlari

Reja

- 1.Hovuzlar-obi hayot manbai.
- 2.Buxoro hammomlari.
- 3.Sardobalar – suv jamlash inshooti.

Tayanch so'zlar: hovuz, sardoba, Shuxov minorasi, hammom, Rudizar, ariq, Shohrud arig'i, gidrotexnik inshoot, miroblar, karvonsaroy, rabot, me'morchilik, inshoot, arxitektura.

Buxoro hovuzlari — XX asr boshlarigacha Buxoro aholisini suv bilan ta'minlab kelgan suv manbalari. Buxoro aholisining suv bilan ta'minlanishi qiyin ahvolda edi. Buxoroliklar asosan hovuz suvlaridan foydalanishgan. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Buxoroda 100 tacha, uning atrofida 250 ga yaqin hovuz bo'lgan. Hovuzi Devonbegi, Hovuzi Rashid, Hovuzi Xo'ja Zayniddin, Labi hovuz va Bolo hovuzlari Buxoroda mashhur bo'lgan. Shahar hovuzlarining atrofi marmar yoki yo'nilgan toshlar bilan ishlangan. Eshoni Imlo va Xalifa Xudaydod hovuzlari ustiga sardoba qurilgan. Zahiriddin Muhammad Boburning yozishicha, yoz oylarida Zarafshon daryosining suvi Buxorogacha etib bormaganligidan aholi hovuz suvi bilan ta'minlangan. Buxoro hovuzlari yozda ikki haftada bir marta suv bilan to'ldirilgan. Ba'zi yillari hovuz suvi o'zgartirilmay, aholi o'rtasida turli kasalliklarning, ayniqsa rishta kasalligining tarqalishiga sabab bo'lgan. Buxoro amirligining devonxonasi, madrasa, karvon saroy, bozorlar, choyxona, boy xonadonlarini meshkoblar hovuz suvi bilan ta'minlab turganlar. Masalan birgina Devonbegi hovuzidan 80 ta meshkobchi suv tashigan.

Qadimgi Buxoroning suv ta'minoti tizimi irrigatsion tarmoqlarga (ariqlarga) asoslangan bo'lib, faqatgina eski shahriston (Ark va uning orqa tomoni) ariqlardan sug'orilmagan. Shahristonning shaharga nisbatan balandroq bo'lganligi sababli SHoxrud (qadimda Zarirud) arig'ining suvi shahristonga chiqmagan. Shu sababli shahristonda o'simliklar va daraxtlar mavjud bo'lmagan. Shahriston aholisi esa quduqlardan foydalanishgan. Faqatgina shahristonning shimoliy qismida joylashgan Qozi-kalon hovuzi va shahristonning sharqiy qismidagi Xoja-kalon

hovuzlari bundan mustasno bo'lgan. Ammo, bu hovuzlarning qurilishi uchun yer ostidan ariq o'tkazib, hovuzni ko'cha sadhidan 8-10 metr chuqurroq qazishga to'g'ri kelgan.

Qadimgi Buxoroda XX asrning 20-yillarigacha 114 hovuz bo'lib, hovuzlarga suv asosan Shohrud (shoh arig'i) orqali kelib tushgan. Shahar atrofini sug'orishni mirob nazorat qilgan. Shahar atrofini sug'orishda Laylak, Foshin, Bog'idasht, Zarminoq, Gulobiyon, Qalandarxona, Amirobod, Jonmurod va shu kabi o'ndan ziyod ariqlardan foydalanilgan. Ariqdagi suvlar shahar ostonasiga etib kelgandan keyin ularni endi mirob emas xalifa, rais o'rinbosari boshqargan. U rais kabi shahar obodonchiligini, bozorlarni, ustaxonalarni kuzatgan va suv ta'minotini nazorat qilgan. Suv hovuzlarga kelgandan keyin maxsus odamlar, mashkoblari (suv tashuvchilar) o'zlarining charm meshlarida hovuzdan suv olib uy-uy tashib berishgan va shuning evaziga kichik maosh olib tirikchilik qilishgan. Har bir guzarda o'zining hovuzi va meshkoblari

Ko'hna Buxoro shahrida shunday hammomlar juda ko'p bo'lgan. Hozirgacha ularning yigirmaga yaqini saqlanib qolgan. Arslonxon farmoni bilan Buxoroning Darvoza mahallasi oldida podsholikka xos saroy va hammom qurilgan. Saroy darvozasi oldida "Misli ko'rilmagan boshqa bir hammom ham solindi", deb yozgan edi. Buxoroda Toki Sarrafon va Toki Telpak furushonda ikkita katta erkaklar hammomi, Toki Mizgaronda ayollar hammomi bo'lgan.

Toqi Sarrafon hammomi 500 metr kvadratdan ziyod joyni egallagan bu maskan 1568 yilda Abdullaxon hukmronligi davrida qurilgan.

"Bozori Korddagi hammom ham mavjud bo'lgan. Uzoq o'tmishda hammom maxsus tayyorlangan shamlar vositasida isitilgan. Qadimda ajdodlarimiz hammomga mo'ljallangan suvni isitish yo'lini bilishgan. Tazar ya'ni kanalizatsiya quvurlaridan biogaz olishgan va uni maxsus moslama vositasida yoqish orqali suvni isitishgan. Bilamizki, tazarlar qadimda sopoldan tayyorlangan. Mana shu dalillar ham hammomning mo'jiza ekanini, uning o'zi tugul, qurilishi-yu ishlatilishi ham sir – asrorga to'la ekanini ko'rsatadi.

Hammomlar issiklikni saqlash maqsadida yerni chuqur qazib, deyarli yer ostida, yarim yer to'la tarzida qurilganini ko'rsatadi. Buxoroda XVI-asrda qurilgan Misgaron, Sarrafon hammom lari saqlangan. Arxitekturasi bir-biriga juda o'xshash bo'lgan bu Hammomlarning echinish xonasi, choy ichib hordiq chiqariladigan katta (yog'och ustunli) xona, o'rtada asosiy uqalash xonasi, uning atrofida yuviniladigan xonalar bo'lib, ular katta va kichik gumbazlar bilan yopilgan. G'isht, tosh terib ishlangan hovuzak (bak) larda issiq va qay-noq suvlar, xonalar ostidan qaynoq havo bilan isitilgan. Xonalardan xonalarga o'tilgan (xonalar ichkariga tomon tobora isiy borgan). Oqava suvlar uchun ariqchalar qazilgan,

xushbo‘y moddalar va kul suv (ish-qorli suv) uchun mo‘ljallangan hovuzchalar sirti suvga chidamli maxsus qorishmalar («qir») bilan qoplangan.

Bundan yuz yil avval Buxoro shahrida 19 ta hammom ishlagan. Bular quyidagilar: Muxammad poi, Chashmai Ayub, Tukum duzi, Abdulla xodja, Shishaxona, Nakib ili Obi tosh, Djuybor, Goziyon, Gavkushon, Bibi – xalfa, Xammomi kunjak, Kavush gilon, Sarrafon, Bozori kord, Kozi kalon Xammom poyi ostona, Xodja Porso. Hammomning ichkariga kirgan sari, ichki havo harorati ko‘tarildi. 2-xona - dam olish - o‘rtacha haroratli dam olish xonasi, u yerda odamlar suv va massaj protseduralaridan dam olishdi, sekin suhbatlashdilar va choy ichdilar. 3-xona - bu yuvinish va massaj qilish uchun mo‘ljallangan katta gumbaz (katta gumbaz deb tarjima qilingan) yoki mion-saroy (o‘rta zal deb tarjima qilingan) deb nomlangan markaziy zal bo‘lgan. Uning markazida sufa - massajchilar mijozlarni kutayotgan divan, bu eng katta xonaning yon tomonlarida kichik yuvinish xonalari va to‘g‘ridan-to‘g‘ri - eng issiq xona - suv idishi joylashgan garmxona, so‘ngra o‘rnatilgan. hunuxona - sovuq xona, yana g‘o‘ldiradi - sovuq suv ombori bo‘lgan xona.

Sardoba (fors, tojik, sard — sovuq va ob — suv) — suv tanqis hududlarda uni to‘plash va saqlash uchun maxsus qurilgan gumbazli hovuz. Sardobaning devori silindr shaklida, diam. 12—13 m, chuqurligi 10—15 m, hovuz yuzasi yer sathi bilan bir tekis bo‘lgan.

Sardoba gumbazi sifatli pishiq g‘isht va ganchdan ishlangan, tepasi tuynukli, atroflarida hovuzga suv tushadigan teshiklar qilingan. Kirish uchun sardobaga eshik ham o‘rnatilgan, uning oldi suvni toza saqlash maqsadida devor bilan o‘ralgan. Sardoba yoniga mollarni sug‘oradigan oxur qilinib, unga hovuzdan maxsus tarnov orqali suv oqizilgan. Ba‘zi sardobalarda ularni nazorat va tozalab turuvchi miroblar uchun xonalar ham bo‘lgan. Sardobalar geografik joylashuvi, joyning tabiati, relefiga ko‘ra, bir necha xil qoryomg‘ir suvlari, anhorariq suvlari, yer osti suvlari (korizlardan) yig‘iladigan sardobalar ham bo‘lgan.

Qadim Buxoro-Samarqand yo‘lining Cho‘li Malikdagi yirik chegara va savdo bekatida bunyod etilgan. Katta karvonsaroy, hozirgi Navoiy shahri yaqinida. Bizgacha uning faqat peshtoq qismi (diametri — 12,6 m.) saqlangan. Janub minorasi (bal. 5,5 m) 1930 yilgacha mavjud bo‘lgan. Raboti Malik karvonsaroy vazifasidan tashqari, istehkom, qo‘rg‘on sifatida ham muhim rol o‘ynagan. Rabot katta keng hovli (22,5x22,5 m) va atrofi o‘ralgan 2 qavatli xona-hujralardan iborat bo‘lib, ularga sopol quvurlar orqali suv o‘tkazilgan. Markaziy qismi to‘ridagi muhtasham saroy oldi bir qatorli ravoqli ayvon (7,5x13 m) 2 qanotiga joylashgan. 20 ta g‘ishtin ustun ishlangan. Unga janubdagi peshtoqli darvoza orqali kirilgan. Atrofi qalin devorlar bilan o‘ralgan (janub va shimol bal.2,35 m, g‘arb va sharqiy qismi 1,5 m, uz.84—86 m, old devor balandligi 12 m ga yaqin).Maydonga qaragan

janub tarzi o'rtasidagi ulkan peshtoq (bo'yi 18 m, eni 12 m) O'rta Osiyoda eng qadimiy bo'lib, 8 qirrali yulduzlar, turli handasiy shakllar mavjud. 2 chekkasida burj bo'lib, ular o'zaro baland devor bilan ulangan. Devor o'rtasida piltavor burjlar qatori tepasi kichrayuvchi ravoqlar bilan bog'langan. Devor yuqorisi g'ishtin kufiy xatlar bilan hoshiyalangan.

Savollar

- 1.Rudizar yozma manbalarda qanday nom bilan atalagan?
- 2.XX asr boshlarida Buxoro amirligidagi hovuzlarni sanab bering
- 3.XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Buxoroda nechta hovuz bo'lgan?
- 4.Shohrud arig'i haqida ma'lumot bering?
- 5.Labi Hovuz qachon va kim tomonidan barpo etilgan?

Test topshiriqlari

- 1.Bugungi kunda Buxoroda qadimiy hamomlarning qanchaga yaqini saqlanib qolgan ?
  - A.20 ga yaqini
  - B.30 ga yaqini
  - C.50 ga yaqini
  - D.10 ga yaqini
2. "Men dunyo kezib, birgina Buxoroda juda ko'rkam,sog'lom chollarni ko'rdim va lol qoldim" ushbu so'zlar muallifini aniqlang ?
  - A.Suxareva
  - B.Shishkina
  - C.Yahyo G'ulomov
  - D.Shishkin
3. XVI asrda Buxoroda barpo etilgan qaysi hammom O'rta Osiyodagi eng katta hammom sanalgan?
  - A.Toqi Sarrafon hammomi
  - B.Shergiryon hammomi
  - C.Xo'ja porso hammomi
  - D.Govkushon hammomi
- 4.Toqi Sarrofon hammomi kattaligini aniqlang ?
  - A.500 metr kvadrat
  - B.800 metr kvadrat
  - C.700 metr kvadrat
  - D.480 metr kvadrat
- 5.Toqi Sarrofon hammomi qachon qurilgan ?
  - A. 1568-yilda
  - B.1586-yilda

C.1658-yilda

D.1778-yilda

Manba va adabiyotlar

- 1.Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи. Форс-тожик тилидан А.Расулов таржимаси. – Тошкент: Фан, 1966. Б–120.
- 2.Иброҳимов И. Дарё бўйидаги ташналик ёхуд Бухорода археолог-олимлар тайёрлаш муаммолари хусусида. // Бухоро ҳақиқати. 1997.
- 3.Иброҳимов И. Бухоро ҳовузлари. // Халқ сўзи. 2013 йил, 4 июль. № 129 (5803)-сон.
- 4.Муҳаммаджонов А. Зарафшон водийсининг сув хўжалиги тарихидан. Т., “Қизил Ўзбекистон”, “Правда Востока” ва “Ўзбекистони Сурх” бирлашган нашриёти. 1959.
- 5.Sodiq Djurayevich Zaripov. Buxoro vohasi sugorilish tarixiga doir ayrim mulohazalar. Scientific progress volume 2 | issue 1 | 2021 Issn: 2181-1601

4-mavzu: Ark qal’asining me’moriy obida sifatida o’rganilishi.

Reja

- 1.Ark qal’asining bunyod bo’lish tarixi.
- 2.Arki oliy – Buxoro amirlarining qishgi qarorgohi.
- 3.Ark qal’asidagi ansambil sifatida o’rganilishi

Tayanch so’zlar: me’morchilik, inshoot, minora ,ark, qal’a devorlari, madrasa, karvonsaroy, majmua, ansambil, saroy ,qarorgoh ,darvoza, dahliz, xonaqo, ayvon.

Narshaxiy o’zining Buxoro tarixi asarida Buxoro arkining bino etilishi haqida quyidagi fikrlarni bayon etadi. Ahmad ibn Muhammad ibn Nasr buning ajoyabotlari haqida to’xtab, shunday deydi: Abu-l-Hasan Nishopuriyning «Xazoin ul-ulum»da aytishicha, Buxoro qo’handizining, ya’ni Buxoro arki hisorining bino etilishiga mana shu (voqea) sabab bo’lgan: Siyovush ibn Kaykovus o’z otasidan qochib Jayhun daryosidan o’tib Afrosiyobning oldiga keldi. Afrosiyob uni yaxshi qabul etdi va o’z qizini unga xotinlikka berib, aytishlaricha, barcha mulkini ham unga topshirdi. Bu viloyat o’ziga vaqtincha berib qo’yilgan joy ekanligi tufayli, Siyovush bu yerda o’zidan bir yodgorlik qoldirishni istadi. SHunday qilib, u Buxoro hisorini bino qildi va ko’proq vaqt o’sha joyda turar edi. (Kimlardir) u bilan Afrosiyob o’rtasida yomon gap yurgizdi va (natijada) Afrosiyob uni o’ldirdi hamda ana shu hisorda sharqiy darvozadan kiraverishinda «Darvozayi g’uriyon» deb atalgan somonfurushlar darvozasining ichkarisiga dafn etdilar. Shu sababli Buxoro otashparastlari o’sha joyni aziz tutadilar va unga atab har bir erkak kishi har yili navro’z kuni quyosh chiqishidan oldin o’sha joyda bittadan xo’roz so’yadi. Buxoro aholisining Siyovushning o’ldirilishiga bag’ishlab aytgan marsiyalari bo’lib, u barcha viloyatlarga mashhurdir. Kuychilar unga moslab kuy tuzganlar va

qo‘shiq qilib aytadilar. Qo‘shiqchilar uni «otashparastlar yig‘isi» deydilar. Bu gaplar bo‘lganiga hozir uch ming yildan ortiqroq vaqt o‘tdi. Shunday qilib, mana shu rivoyatga ko‘ra bu hisorni Siyovush bino qilgan, ba‘zilari esa Afrosiyob bino qilgan deganlar. (So‘ng) bu hisor buzilib ketib, ko‘p yillar vayronligicha qoldi.

VII asrda Buxoro hokimi Bidun vayrona holiga kelgan arkni qayta tiklatgan. Bidun Buxorxudot taxtga o‘tirganidan keyin, odam yuborib bu hisorni tuzattirdi, undagi qasrni ham u tuzattirdi va o‘z nomini temirga yozdirib qasrning eshigiga mahkam o‘rnattirdi. Shu xat bitilgan temir tarjimonning zamonigacha o‘sha qasr eshigida mavjud edi. Lekin Ahmad ibn Muhammad ibn Nasrning aytishicha, Hisorni vayron qilganlarida u eshikni ham buzib yuborganlar.

Ark qal‘asi ko‘p yillar muqaddam mahalliy amaldorlarining rasmiy idorasi bo‘lgan va mahalliy davlatchilik qudratining naqadar yuksak mavqeda ekanligini namoyon etib kelgan. U 16-20 metr balandlikdan iborat bo‘lib, minglagan qullarning mutlaqo qo‘l mehnati yordamida barpo etilgan. Uning maydoni 4 gektardan iborat. Buxoroliklar odatda bu qo‘rg‘onni “shahar ichidagi shahar” deya atashgan. Binobarin ushbu qo‘rg‘on ichida xuddi shahardagi kabi ko‘p qulayliklar mavjud bo‘lgan. Misol uchun katta ko‘cha, kichik boshi berk ko‘chalar, ma‘muriy idora, masjid, qo‘li gul hunarmandlarning ustaxonalari, savdo do‘konlari, hammomlar, sochtaroshxonalar turg‘unlar ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat qilgan. Bugungi kunda ham sayyohlar va ziyoratchilar qal‘aning zabardast devorlari ustidan bemalol Buxoroning maqtashga arzigulik betakror qiyofasini ko‘rib, zavqlanish imkoniyatiga ega bo‘lishmoqda. SHu qal‘a ichida turib sayyoramizda mana shunday mo‘‘jizakor joylar mavjudligini, unda bamisoli vaqt ma‘lum bir lahzaga to‘xtagandek tuyulib, siz o‘zingizni o‘sha o‘tmish ko‘chalariga o‘tib qolgandek his qilasisz.

Buxoro amirligida davlat mutlaq qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatga ega bo‘lgan amir tomonidan boshqarilar edi. Davlat ahmiyatiga molik bo‘lgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, diniy va boshqa masalalar Buxorodagi bosh qarorgoh – Arkda ko‘rib chiqilgan hamda hal etilgan. Bosh qarorgoh hisoblangan Arkda amir va uning oilasidan tashqari qo‘shbegi, shig‘ovul, to‘pchiboshi, mirzaboshi kabi saroy amaldorlari o‘z oilalari va xizmatkorlari bilan yashagan.

Ark qal‘asi peshtoqining ikki tarafidagi burchaklardagi minorachalar – “guldastalar” konstruksiyasi va ular oralig‘idagi uch qavatli bino yaxshi saqlangan. Ark ichkarisiga olib kiradigan uzun dolon – yo‘lakning chap devorida 12 ta va o‘ng devorida 13 ta taxmon-tokcha joylashgan. Chap tomondagi tokchalarning ba‘zilarida zindonga kiradigan eshikchalar bor.

“Guldasta”lar tagida xavfli jinoyatchilar saqlanadigan zax va dim yerto‘la – kanaxonalar bo‘lgan. Dolonning o‘ng tomonidagi o‘rta tokchada afsonaviy qahramon Siyovush arvofiga Navro‘z bayramlarida chiroq yoqilgan. Amir

saysxonasiga (otxonasiga) ham shu yerdagi zinadan kirilgan (otxona mahbuslar joylashgan xonalar ustida bo'lgan).

Dolondan chiqaverishda to'pchi boshining mahkamasi, shu yerdagi ayvon tagidagi yerto'lada esa qiynoqxona bo'lgan. Undan sal narida (g'arbiy burchakda) XVIII asrda peshayvonli Juma masjidi qurilgan. Masjid devorlarini ichki tomonidagi naqshlar orasiga Qur'on oyatlaridan bitilgan. Peshayvon shipi murakkab girrix naqshlar bilan bezatilgan.

Ark qal'asining shimoli-g'arb burchagida to'pchi boshining uyi joylashgan. Masjidning sharq tarafida oshxona, orqa tarafida zarbxona (oltin, kumush va chaqa tangalar zarb qiladigan xona) joylashgan. Zarbxonaning shimoli-sharqida zargarxona, janubida devonbening mahkamasi va qushbegiga qarashli binolar bo'lgan (ba'zi binolar hozir ham bor). Juma masjididan boshlangan tor yo'lak qushbegi hovlisi orqali chorsuga tutashgan.

Chorsuning chap tomonida tosh yotqizilgan katta hovli – ko'rinishxona o'rnatilgan. U yerda elchilar qabul qilingan va amirlarning taxtga o'tirish marosimlari o'tkazilgan. Hovliga kiraverishdagi naqshli peshtoq 1605-yilda qurilgan. Hovlining uch quyosh tushar tomoni peshayvon bilan o'ralgan. Oldingi peshayvonda ikki qator naqshli ustunlar bo'lib, ularning qoshi pastdan yuqoriga yo'g'onlashib boruvchi muqarnaslar bilan bezatilgan. Nurota marmaridan qilingan taxt ana shu ayvondagi taxtiravon tagida turgan.

Hovlining janub tomonida Mehmonxonai Rahimxoniy va qorixona qurilgan (XVIII asr). Bu binolar tagida yerto'lalar bo'lib, ularda xazina saqlangan. Arkning g'arb tomonidagi hovlida mirzalar va xizmatchilar uchun ikki qavatli binolar qurilgan. Sal narida salomxona, undan Sharq tomonda mehmonxonalar, mansabdorlarga qarashli boshqa binolar (miyon hovli) joylashgan. Janubroqda hammom, uning Sharq tomonida kichkina masjid qurilgan, ular hozirgacha saqlangan.

Ko'rinishxona – taxtxona. Bu zalning xususiyati shundaki, u ochiq xavoda joylashgan. Ayvonli sufa ko'rinishxonani o'rab turadi. Monarxiyaga qarshi to'ntarish munosabati bilan Buxoroda 1920 yilda Arkda yong'in boshlandi, u 4 kun davom etgan, natijada saroyning ko'pchilik qurilmalari qulga aylandi. Xozirgi kunda qal'aning butun sharqiy qismi – bu arxeologik qo'riqxona. Ko'rinishxona XVII asrda qurilgan. Amir o'tiradigan joy “shaxnishin” marmardan qilingan “taxt” xisoblanadi, u nuratolik ustolar tomonidan g'ozg'on marmaridan 1669 yilda qilingan.

Zalga kirishdagi devorning nomi “g'ulomgard”, fors tilidan “qul aylangi” ma'noni bildiradi. Hech bir kishi hukumdorga orqasini qilib chiqish mumkin emas edi, bu harakat hurmatsizlik hisoblangan va qattiq jazolangan. Mehmonlar ta'zim qilib, devorgacha borganlar va faqatgana devorni aylanib, chiqib ketganlar.

Hukmdorlar bu zaldan kam foydalanganlar, shuning uchun u juda oddiy bezatilgan.

Kirish peshtoqi XVII asrda qurilgan va oq, sariq, ko'k toshlar bilan bezatilgan. Yuqorida Alloh va Muhammad payg'ambar nomlari arabcha yozilgan. Taxt yonida sufaning janubi – sharqiy burchagida 6 ta to'nka turgan, ular bir chiziqda 3-4 sm masofada tik yerga ko'milgan edi. Ustki qismi tilla va kumush tangalarni zarb qilish uchun xizmat qilgan. Dastlab hech qanday yozuvga ega bo'lmagan, doira shaklidagi tangalar yasilib, keyin Rahimxon mehmonxonasi oldidagi binoga olib o'tilgan.

Tanga xonaning o'zi "Soqqaxona" Jome' masjidi sharqida joylashgan. Bu yerda 4 ta kumush "tanga" va "tilla" yasaydigan ustaxona bo'lgan. Har bir ustaxona 9-10 kishi ishlagan. Ko'rinishxonada yer ostida 2 ta derazaga ega bo'lgan xazina joylashgan edi. Bu 30 x 30 metr maydonli xona bo'lgan, metall pullar – tilla va tangalar charm xaltalar – "sanoch" ga 10 va 5 ming tangadan solingan. Xazina kaliti xazinachi qo'lida bo'lib, hech qachon hech kimga berilmagan.

Salomxonona. Hukmdorlar paytida salomxonaga taxtxona va qo'riqxonona (hozirgi arxeologiya bo'limi) orqali o'tilgan. Qo'riqxonona kirib, qabulni kutganlar. Salomxonona hovlisida g'arb tomonidagi ikkita oxirgi derazalar oldida ikkita 2x2 metrli maydoncha bo'lib, u yerda hukmdor qo'lini ziyorat qilish baxtiga muyassar bo'lgan odam turgan. Amir 56 x 56 sm li deraza yonida past taxtada to'rtga bukilgan ko'rpaga o'tirgan. Deraza yopiqligi qabul boshlanishi bilan ochilgan, oldinga ikkita udaychi – marosimchilar chiqqanlar.

Omborxonalarda turli xil qimmatbaxo narsalar saqlangan. Har xil baxmal matolari, ipak, jun matolari va to'nlar qimmatbaho to'nlar, qimmatbaxo to'nlar soni 15-20 mingga yaqin edi, zardo'zi, baxmal va ipakdan tikilgan. Omborxonalarda ayollar kiyimlari, ko'rpalar, metallar va chinni idishlar saqlangan. Qolinxona salomxonona hovlisi ostida joylashgan edi, u erda 2 mingga yaqin ishlatilmaydigan qolinlar saqlangan.

Otxonadan Registonga ajoyib manzara ochiladi. Bu maydon Arkning sharqiy timonida arablar vaqtida shaharning ijtimoiy markazi sifatida barpo bo'lgan. XIII asrgacha u yerda devonlarning ma'muriy binolari, qasrlar qurilgan, keyinchalik bu yerni bozor qurilmalari to'ldirgan. Maydonga kirish joyida Rastai Tirgaron barpo bo'lgan, bu yerda qurolsozlar mahsulotlari sotilgan. Markazda Toqi Ord Furushon bo'lgan. Arkning kirish joyida lashkarlar, bosh harbiy – qushbegi hamda katta poyanda masjidi, hunarmand ustaxonalarining maxalliy masjidlari, Go'sfand bozori qassoblari madrasasi bor edi.

Hovuz yonida sartaroshxonona, dori, choy sotiladigan do'konchalar bo'lgan. Shu yerning o'zida "Dar ash shifo" kasalxonasi bo'lgan, bu yerda tajribali shifokorlar shifobaxsh ichimlik va ovqatlar bilan davolaganlar.

Savollar

1. Ark qal'asining qanday bunyod etilgan?
2. Abu Ali ibn Sino Ark to'g'risida qanday fikr yuritadi?
3. Narshaxiy o'zining Buxoro tarixi asarida Buxoro arkining bino bo'lishini qanday ta'riflaydi?
4. Arkda joylashagan binolarning nomini ayting.
5. Arkning tuzilishi haqida gapirib bering.

Test topshiriqlari

1. Ark qal'asining hozirgi ko'rinishi qachon shakllangan?
  - A) Shayboniylar davrida
  - B) Somoniylar davrida
  - C) Mang'itlar davrida
  - D) Temuriylar davrida
2. Buxoro Arkining Siyovush tomonidan bunyod etilganligi to'g'risidagi ma'lumot kim tomonidan birinchi marta ta'kidlangan?
  - A) Narshaxiy
  - B) Vamberi
  - C) Ishtaxriy
  - D) Ibn Xaldun
3. Nechanchi asrda Buxoro hokimi Bidun vayrona holiga kelgan arkni qayta tiklatgan?
  - A) V asr
  - B) VI asr
  - C) VII asr
  - D) VIII asr
4. Arkning maydoni necha gektardan iborat?
  - A) 1 gektar
  - B) 2 gektar
  - C) 3 gektar
  - D) 4 gektar
5. Ark hovlisining janub tomonida Mehmonxonai Rahimxoniy va qorixona qachon qurilgan?
  - A) XV asr
  - B) XVI asr
  - C) XVII asr

D) XVIII asr

Manba va adabiyotlar:

1. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи. Форс-тожик тилидан А.Расулов таржимаси. – Тошкент: Фан, 1966. Б–120.
2. Андреев М.С., Чехович О.Д. Арк (кремль) Бухары в конце XIX – начале XX в. Душанбе. 1972.
3. Ахмедова Ҳ. Қадимий Арк қайта юз очади. // Бухоро ҳақиқати. 1992 йил, 28 ноябрь.
4. Йўлдошев Н. Сиёвуш қабри. У Бухоро Аркининг қайси бир дарвозаси яқинида жойлашган? // Бухоро ҳақиқати. 1997 йил, 21 май.
5. Қосимов.Ф. Тилсимотнинг очилиши. Аркининг шарқий деворини таъмирлаш жараёнида очилган қадимий ер ости йўли шунга ишора эмасми?// Бухоро ҳақиқати. 1997 йил, 21 май.

5-mavzu: Buxoroning mudofaa inshootlari.

Reja

1. Kampirak devor – Buxoro vohasining ihota devoir.
2. Buxoro darvozalari-Oʻrta Osiyo shaharsozlik belgilaridan biri.

Tayanch tushunchalar: devor, qalʼa, rabot, shahriston, darvoza, Kampir devor, mudofaa devorlari, shahar, minora, ark, Alaffurushon darvozasi, Imom darvozasi, Samarqand darvozasi, Shayx Jalol darvozasi, Namozgoh darvozasi, Sallaxona darvozasi, Mozor darvozasi, Qarshi darvozasi.

Kampir devor, Kampir devor, Devori kan(m)pirak — Oʻrta Osiyoda dehqonchilik vohalarini koʻchmanchilar hujumidan himoya qilish maqsadida barpo qilingan mudofaa inshootlari tizimining xarobalari. Maʼnosi «qazilgan» (choh) demaqqdir. Talaffuzda «n» b-n «m» almashuvi kuzatiladi. Pir soʻzi esa qadimiy payrya — aylana, oʻrov maʼnosida. Demak kan(m)pir soʻzining oʻzi xandakli devor degani. Devor soʻzi kanpir soʻzining tub maʼnosi unutilganda qoʻshilgan.

Qadimgi Buxoro vohasidagi shahar qishloqlarni oʻrab olgan mudofaa devori (Devori kanpirak). M.Narshaxiyning «Buxoro tarixi» asaridagi maʼlumotga koʻra, Kampir devor 782—831 yillarda qurilgan. Masʼudiyning yozishicha, Kampir devor qadimgi Sugʻd podsholari zamonida bino qilingan.

Narshaxiy maʼlumoti Kampir devor qayta tiklangan davriga toʻgʻri keladi. Kampir devor xarobalarini arxeologik jihatdan oʻrganish yozma manbalardagi maʼlumotni toʻla tasdiqladi. Masʼudiy xabar qilgan dastlabki koʻhna devor Narshaxiy yozgan Kampir devorga qaraganda ancha kichik maydonni egallagan. Sunʼiy marza holidan saqlangan. Kampir devor xarobalarining eni 25—35 m, bal. 1-3 m, baʼzi yerlarda 4 m gacha etadi. Dastlabki vaqtlarda uning kengligi 12—14 m,

bal. 8—10 m, uz. 336 km bo‘lgan. Qadimgi Sug‘d vohasini o‘rab olgan Kanpir devor VIII-asr oxiri — IX-asr boshlarida bino qilingan. Uzunligi 120 km. Sun‘iy ko‘tarma holda saklangan Kanpir devor xarobasining kengligi 15—20 m, bal. 2—4m; VIII — IX -asrlarda O‘rta Osiyoda arablar hukmronligi davrida Buxoro, Sug‘d va Ushrushona vohalari atrofidagi Kanpir devorlar bir-biri bilan tutashtirilib, yagona mudofaa tizimi vujudga keltirilgan.

Darvoza-shahar, qal‘a, saroy, qo‘rg‘onning kirish joyiga o‘rnatiladigan katta eshik, qopqa. Qadimda O‘rta Osiyo shaharlarining atrofi qal‘aband mudofaa devorlari bilan o‘ralgan bo‘lib, bir nechtdan darvozalari Masalan Buxoroning 11 ta bo‘lgan.

Darvozalar odatda archa, kayrag‘och daraxtlari yog‘ochidan yasalib, usti temir hoshiya bilan qoplangan, turli zulfinlari badiiy naqshlar bilan bezatilgan. Darvozalarning yuqori qismi ko‘pincha panjarali bo‘lgan.

Buxoro o‘rta asr shahar qurilishi an‘analari asosida bunyod etilgan bo‘lib, 3 qism: ark, shahriston va raboddan iborat bo‘lgan. Buxoro arkida 2 darvoza bor edi. G‘arbiy darvoza-Registon, Alaffurushon yoki Somonfurushon, Sharqiy darvoza- Go‘riyon deb yuritilgan. SHahristonda esa 7 darvoza bo‘lib, ular shaharning 4 tomonida joylashgan.

Shahriston shimolida Haq (RohXufra), janubi da Attoron (Bob ul Madina) va Ohaniyon (Temirchilar), sharqida Nav (Hyp), g‘arbida esa Ko‘handiz, Muhra (Bani Asad) va Bani Sa‘d darvozalari bo‘lgan. Atgorondan Xurosonga, Haq Rohdan Samarqandga, Nur (Nav) orqali esa Nasaf (Qarshi) tomonga yo‘llar ketgan. Qolgan 4 ta darvoza orqali podshoh qarorgohi-arkka borilgan.

Rabod atrofida dastlab ichki devor, 849—850 yillarda tashqi devor bino qilinib, uning 11 darvozasi bor edi. Ichki devorning darvozalari shimolida Bobul Hadid, Samarqand va Mug‘on, janubida Puli Suvayk, Abduhoshim Kanoniy, Ruhba, Moh, g‘arbida Darvozacha, Forjak, sharqida Puli Abdulhasan va Moh darvozalari joylashgan. Rabod tashqi devori bitganidan so‘ng uning shimolida Navbahor, Samarqand va Riv, sharqida Mardikushon, Kalobod hamda g‘arbida Romitan, Forjak, Qo‘shanj nomli darvozalari bo‘lgan.

Qadimiy Buxoro shahri VIII-XVI asrlar mobaynida atrofi baland devorlar bilan o‘ralgan bir qal‘a shaklida bo‘lgani va qal‘aga etti darvoza orqali kirilgani tarixdan ma‘lum. Bu darvozalar: Temir darvoza, Qo‘handiz darvozasi, Binni Asad darvozasi, Binni Sad darvozasi, Attorlar darvozasi, Nur (Nav) darvozasi, Hakroh darvozasi.

1557-1560 yillarda u Buxoro qal‘asi xududini kengaytirib, himoya devorlarini qaytadan tiklashga kirishadi. Natijada oldingiga nisbatan ancha kengaytirilgan shaharga endi ettita emas, o‘n birta darvoza orqali kirib kelinadigan bo‘ladi. Bu

quyidagi darvozalar:1) Qarshi darvozasi, 2) Mazor darvozasi, 3) Samarqand darvozasi, 4) Hazrat Imom darvozasi, 5) O'g'lon darvozasi, 6) Talipoch darvozasi 7) Shergiron darvozasi, 8) Qarakul darvozasi, 9) Shayh Jalol darvozasi, 10) Namozgoh darvozasi, 11) Salloxon darvozasi

Buxoro uzoq tarixi davomida bir necha bor urushlar natijasida vayron qilingan. Ayniqsa, Qoraxoniylar bilan Somoniylar o'rtasidagi kurashlar davrida, Chingizxon hujumi oqibatida shahar devor va darvozalari buzib tashlandi. XVI-asrda shayboniylardan Abdullaxon II davrida Buxoro atrofi yangi devor bilan o'rab olindi va darvozalar qurildi.

Quyida Buxoroning o'n ikki darvozasi haqida qisqacha ma'lumot beramiz.

1.O'g'lon Darvozasi. Buxoroi sharifning mazkur mahobatli darvozasi Chorbaqoli yaqini, qadimiy Romitan qo'rg'oniga boradigan katta yo'l yoqasida joylashgan. Shimoliy tomonda O'lon Ato mahallasi, janubda Nog'orachilar mahallasi bo'lgan. Darvoza va unga tutash O'g'lon Ato madrasasi va masjidi 1948- 1950 yillarda buzib tashlandi. Ayni paytda bu joyda dehqon bozori qad rostlagan.

2. Hazrati Imom Darvozasi. VIII asrgacha Darvozai Navs (Yangi darvoza) deb yuritilgan. So'ngra buxorolik mashhur ulamo Abu Hafs Kabir imom Buxoriy (767-832 yillar) sharafiga Haqroh darvozai imom deb atala boshlangan. Narshaxiyning ma'lumot berishicha, Abu Hafs Kabirning qabrlari ham shu darvoza yonidagi tepalikda joylashgan.

Abdullaxon tomonidan qayta ta'mirlangan. Samarand yo'li orqali keladigan G'ijduvon, Toshkent, Qo'qon va boshqa shaharlardan, uzoq xorijdan kelgan mehmonlar, savdogarlar shu darvozadan shaharga kirishgan. Darvoza yaqinida aravasoqlik, yog'och materiallari, eshik, deraza bozori bo'lgan. Keyinchalik amir Abdulahad, Amir Olimxon davrida yozgi saroy - Sitorai Moxi Xosaga eltuvchi yo'l shu darvoza orqali o'tgani bois, bu maskan savdogarlar uchun juda ahamiyatli hisoblangan. O'tgan asrning 60-yillarida shahar kengayishi bahonasida buzilgan inshoot o'rnida hozir darvoza asl qiyofasi asosida qayta bunyod etilmoqda.

3.Mozori Sharif Darvozasi. Abdullaxon Buxoroni kengaytirgan vaqtida Bahouddin Naqshband ziyoratgohiga boradigan yo'lda ushbu darvozani qurdiradi. Darvozaning yonidan SHohrud arig'i o'tgan. Haftaning har seshanba-chorshanba kunlari, ayniqsa hayit bayramlarida darvoza oldi Markaziy Osiyoning turli shaharlaridan keluvchi ziyoratchilar tashrifi tufayli gavjumlashgan.

4. Qavola (Qarshi) Darvozasini ba'zi manbalarda darvozai Rangrez deb ham yuritishgan. Shayxi Rangrez matolarga gul bosishda g'oyat hunarmand, karomatgo'y avliyo ham bo'lgan ekan. Uning karomatlarini ko'rgan Shayxul Olam Sayfiddin Boharziy (XIII asr) shogirdini haqqa etgan deb hisoblab, unga o'z qishloqlaridan birini hadya etgan. Keyinchalik Abdullaxon shaharni kengaytirgani

chog'ida ushbu qishloq ham qal'a devori ichida qolgan. Unda qurilgan darvoza esa Qavola deb yuritila boshlandi. Ammo darvoza asosan Qarshi, Kesh aholisining asosiy kirish joyi hisoblangani bois, mahalliy aholi uni Qarshi darvoza deya atay boshladi.

5. Salloxona darvozasi. Salloxona yoki Mir-Mas'ud darvozasining tashqi tomonida amir askarlari joylashgan bo'lib, bu yerda 1920 yillarga qadar harbiy mashq o'tkazilgan. Sobiq sho'ro davrida ancha vaqtlar parad va anjumanlar shu maydonda o'tkazilar edi. Salloxona darvozasi Abdulazizxon tomonidan 1540-1549 yillarda qadimiy devor bilan birga qurilgan.

6. Namozgoh darvozasi. Namozgoh darvozasi qurilgan yili ma'lum bo'lmay, Abdulazizxon tomonidan 1540-1550 yillarda qayta ta'mirlangan. U juda chiroyli mayolika va koshinlar, terakotalar ishlatilib, arka svodtimpan kiteba qilib, "guldasta" larning usti oltita gultojlar bilan bezatilib qurilgan.

7. Xo'ja Ismat (Xo'jayon) darvozasi. Abdulazizxon 1540-1549 yillar orasida Buxoroning g'arbiy tomonini kengaytirib, O'g'lon Ato, Chashmayi Ayub, Abdulloxon madrasasining orqa tomonidan Shayx Jalol darvozasigacha pishgan g'ishtdan, Xo'ja Ismat (Xo'jayon) darvozasigacha xom va paxsa g'ishtdan devor qurdirgan.

8. Shayx Jalol darvozasi. Buxoroning eng qadimiy darvozalaridan yana biri shaharning janubida joylashgan Shayx Jalol darvozasidir. XVI asrda hukmdorlik qilgan Abdulazizxon piri Shayx Jaloliddin sharafiga ilgari Bobi Morkushon (ilon o'ldiruvchilar darvozasi) deb yuritilgan darvozani SHayx Jalol deb atashga farmon beradi.

9. Qorako'l (Haj) darvozasi - Buyuk ipak yo'li savdo tarmog'idagi asosiy darvozalardan biri bo'lgan. Eron, Xuroson, Turkiya davlatlaridan keladigan savdogarlar shu darvoza orqali shaharga kirishgan. Darvozaning ichki tomonida katta bozor bo'lgan. Ayni paytda qal'a devorlaridan ajratilgan holda yakka o'zi bo'y cho'zib turibdi.

10. Shergiron darvozasi ham Abdullaxon II davrida qurilgan bo'lib, darvoza joylashgan hududda bir paytlar sherlar saqlanadigan qo'riqxonaga o'rnashgan. Sherlar xazinani qo'rilash va janglarda foydalanish maqsadida o'rgatilgan. Shu bois ham darvoza "Shergiron" (sher saqlovchi) deb atalgan. XVI asrdan boshlab, ushbu darvozadan Mir Do'stim xonadoniga qadar joyda yopiq bozor faoliyat yuritgan. Ahmad Jomiy qabrlari ziyoratgohi ham shu darvoza yaqinida joylashgan.

11. Talipoch darvozasi. Bugungi kunga qadar saqlangan mazkur inshoot 1557-1598 yillarda Abdullaxon II davrida bunyod etilgan. Bu darvoza orqali Amirobod, Chorbakr, Jondor, Xorazmga borilardi. Darvoza 1960 yilda usta Aminjon Salomov, 2005 yilda esa me'mor Tuyun Boboev rahbarligida qayta ta'mirlandi. Hozirgi vaqtda Talipoch darvozasi yonida Buxoro markaziy bozori joylashgan.

Savollar

- 1.Narshaxiy Buxoro tarixi asarida Buxoro shahrining devori to'g'risida qanday fikrlarini bayon qiladi?
- 2.Mudofaa devorlari bunyod qilishdan asosiy maqsad nima bo'lgan?
- 3.Kanpir devor to'g'risida nimalarni bilasiz?
- 4.Buxoroning 11 darvozasi haqida ma'lumot bering.
5. Shergiron darvozasi kim davrida qurilgan?

Test topshiriqlari

- 1.Qaysi hukmdor davrida shahar devorlarining hozirgi qiyofasi shakllangan
  - a) Abdullaxon.
  - b) Ubaydullaxon.
  - c)Shayboniyxon.
  - d) Abu Said
- 2.Shahar qal'asi devorining umumiy balandligi necha metr bo'lgan?
  - A) 10.
  - B)9
  - C)8.
  - D) 11
3. Shahristonda nechta darvoza joylashgan?
  - A)7 ta.
  - B)5 ta.
  - C)9 ta.
  - D)2 ta
- 4.Buxoroning sharqiy darvozasi nima deb nomlangan?
  - A) Darvozayi Go'riyon.
  - B) Darvozayi Ohaniyon.
  - C) Darvozayi Nav.
  - D) Darvozayi Ko'handiz
- 5.Sallaxona, Qavola Mahmud, Qarshi, Bahovuddin, Fayzobod, Samarqand, Imom, O'g'lon, Talipoch, Shirgiron, Qorako'l Yuqorida nomi keltirilgan darvozalar qaysi davlatda bo'lgan?
  - A) Buxoro.
  - B) Samarqand
  - C) Xiva.
  - D) Qo'qon

Manba va adabiyotlar

1. Беленицкий А.М., Бентович И.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии.-Л.: Наука,1973.
2. Умняков И.И. «К вопросу об исторической топографии средневековой Бухары» (сборник Туркестанского Восточного института, в честь проф. А. С. Шмидта, Ташкент, 1923).
3. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий Бухоро тарихи / форс-тожик тилидан А.Расулев таржимаси. – Тошкент: Шарк баёзи,1993.
4. Ремпель Л.И. Далёкое и близкое записи-Страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары.-Т.:Гафур Гулям,1982.
5. Сухарева О.А. Квартальная община позднефеодалного города Бухары.- Москва.:Наука,1976.

6-mavzu: Buxoroning masjidlari.

Reja

1. Masjidlarning ijtimoiy hayotdagi oʻrni.
2. Magʻoki Attori masjidi.
3. Kalon jome masjidi.

Tayanch soʻzlar: masjid, ibodat, musulmon, Magʻoki Attori masjidi, moh, jome masjid, juma masjid, Boloji hovuz masjidi, Namozgoh masjidi, kalon jome masjidi, inshoot, madrasa, xonaqoh, Abdullaxon, Sayfiddin boharziy” masjid.

Masjid-machit (arab.-sajda qilinadigan joy) — musulmonlar jamoa boʻlib, namoz oʻqiydigan joy, ibodatxona. Masjidlar, asosan, kundalik besh vaqt namoz oʻqish uchun moʻljallangan. Juma va hayit namozlari esa jome masjidlarida oʻqiladi.

Buxorodagi masjidlar:1. Fayziobod jome masjidi, 2. Kalon jome masjidi, 3. Boloji Hovuz jome masjidi, 4. Dilkusho jome masjidi, 5. Piridastkir jome masjidi, 6. Volidai Abdulazizxon jome masjidi, 7. Xalifa Xudoydod jome masjidi, 8. Xoji Mir Ali jome masjidi, 9. Shox Axsaviy jome masjidi, 10. Xuja Tabband jome masjidi, 11. Xuja Abdullo Safedmuy jome masjidi, 12. Masjidi Baland jome masjidi, 13. Mavlono Shamsuddin Mahbubiy jome masjidi, 14. Sayfiddin Boxarziy jome masjidi,15. Xuja Orif Moxitobon jome masjidi, 16. Xuja Zayniddin jome masjidi, 17. Tagband Bafon jome masjidi, 18. Imom Gʻazzoliy jome masjidi, 19. Abu Hafsi Kabir jome masjidi, 20. Said po Bandi Kusho jome masjidi, 21. Maxmud Tarobiy jome masjidi, 22. Poyi Ostona jome masjidi, 23. Shayx Saʻdiy jome masjidi, 24. Abu Bakr Assiddiq jome masjidi, 25. Xoʻja Ismat jome masjidi, 26. Xiyobon jome masjidi, 27. Oybinoq jome masjidi.

Shohrux kanali yaqinida, shahar shahristonida gʻoyat antiqa obida – Magʻoki Attori masjidi joylashgan. Arablar istilosigacha uning oʻrnida Moh (oy) bozori

bo'lgan, bu yerda but, dorivor va ziravorlar bilan savdo qilingan, otashparastlar ibodatxonasi ham shu yerda edi. Narshaxiy asarining oxirgi tahririda ibodatxona o'rnida qurilgan masjid «Mag'og'», ya'ni «chuqurlikda» deb nomlangan. Chunki jadal o'sayotgan madaniy qatlamlar uni o'sha paytdayoq yarmigacha ko'mib yuborgan edi. 937 yilgi yong'in shimoliy darvozadan Moh machitigacha keldi, machit yonib ketdi va butunlay kulga aylandi deb yozadi Narshaxiy .

Moh yoki Mag'oki Attoriy mahalla masjidi Buxoroda XII – XVI asrlarda qurilgan. U O'zbekistondagi eng ko'hna va Markaziy Osiyodagi eng ko'hna masjidlardan biri hisoblanadi. Masjid dastlab X asrda qurilgan, ungacha uning o'rnida majusiylar – otashparastlarning ibodat qiladigan binosi bo'lgan. Yer sathidan 4,5 metr pastda joylashgan, o'yma naqshlari e'tiborni tortadi. Masjid arablar istilosidan oldin butlar, dorivorlar va ziravorlar sotiladigan bozor ichida joylashgan edi, shuning uchun u ba'zan “Attolar masjid” deb atalgan.

Shunday namozgoh Buxoro janubida 1119 yili qurilgan. Tarixiy manbalarga ko'ra, butun maydon baland g'ishtli devor bilan o'ralgan, o'rtasida mehrob va yonida imom va'z qiladigan minbar bo'lgan. Binoning oldida yog'och ustunli engil shiypon qurilgan. Nafis naqshlar va yozuvlar hamda o'ymakorlik bilan bezalgan mehrob hozir ham saqlanib qolgan. Biroq XV asrda Amur Temur buyrug'i bilan butun mehrob atrofidagi devor va bitilgan yozuvlar ta'mirlanib, rangdor koshinburush (terrakota) bilan qoplangan. XVI asrda Abdulloxon bin Iskandar tarafidan (1551–1598) jiddiy qayta qurish amalga oshirilib, old qismida baland qubbali ayvon bilan uch oralik peshayvon qurilgan, yoniga esa yangi minbar o'rnatilgan. Masjid minbaridan mashhur ulamolar xutba o'qiganlar. Jumladan, Naqshbandiya tariqatining peshvolari Xoja Muhammad Porso, Mahdumi A'zam, Xoja Islom Jo'yboriy kabilarning nomi tarixda keltirilgan. Shuni aytish joizki, Namozgoh masjidi shu davr ko'pgina mojarolarida sulh tuzish maydoni vazifasini ham bajargan.

Masjidi Kalon Buxorodagi me'moriy yodgorlik hisoblanadi. Markaziy Osiyoda kattaligi bo'yicha Bibixonim masjididan keyin ikkinchi o'rinda turgan. Masjid temuriylar arxitekturasi an'analarida qurilgan bo'lib, qadama naqsh bilan bezatilgan. Kalon jome masjidi Movarounnahrda qurilgan ilk masjid bo'lib, 1997 yili Buxoro shahrining 2500 yilligiga tayyorgarlik jarayonida O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov tashabbuslari bilan Masjidi Kalon to'liq ta'mirlangan. Buxoro shahri markazidagi tarixiy me'moriy yodgorliklar qatorida masjidi Kalon ham YUNESKO jahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan.

Masjidi Kalon inshooti o'rta asrlarning noyob me'morchilik namunasi bo'lib, uning o'rnida dastlab qoraxoniylar sulolasi hukmronligi davrida Juma masjidi bunyod etilgan. Shayboniylar davrida esa u Masjidi Kalon sifatida qayta qurildi.

Masjidning hozirgi ko‘rinishi Shayboniylar sulolasiga mansub xonlar tomonidan bunyod etilgan.

Me‘moriy obidani bunyod ettirgan shaxslar haqida gapiradigan bo‘lsak, inshootning ko‘pgina qismlari Ubaydullaxon, Abdulazizxon va Abdullaxon davrida qurilgan. Abdulazizxon (1509-1550) – Shayboniylardan, Ubaydullaxonning o‘g‘li, Xorazm hokimi (1538-1539). Otasining vafoti (1540)dan so‘ng mamlakatda ikki hokimiyatchilik yuzaga kelib, Abdulazizxon Buxoro xoni (1540-1550), Ko‘chkinchixonning o‘g‘li Abdulatifxon esa Samarqand xoni (1540-1551) bo‘lgan. Abdulazizxon o‘z hukmronligi davrida davlat va aholi manfaatlarini ko‘zlab qaror islohotlar o‘tkazgan, ayrim soliqlar (tanob puli, tafovut va tavfiri va b.)ni bekor qilgan, Buxoro atrofini yangi devor bilan o‘rashga kirishgan (uni Abdullaxon II bitkazgan bo‘lib, XX asr boshlarigacha saqlangan). Bundan tashqari u Buxoroda madrasa, ulkan kutubxona, Bahouddin Naqshband qabristonida xonaqohlar bunyod ettirgan.

Abdullaxon (to‘liq ismi: Abdulla ibn Iskandarxon ibn Jonibek sulton ibn Xoja Muhammad ibn Abdulxayrxon) (1534, Miyonqol, Ofarinkent qishlog‘i – 1598, Samarqand, Buxoro yaqinidagi Bahouddin majmuasiga dafn etilgan) – o‘zbek davlatchiligi tizimidagi Buxoro xonligining shayboniylar sulolasidan chiqqan eng yirik hukmdori (1583-1598), davlat arbobi, sarkarda, ilm-fan, ma‘rifat, madaniyat homiysi. Bobosi Jonibek sulton Karmana va Miyonqol hokimi bo‘lgan. Otasi Iskandar sulton o‘g‘li tug‘ilgan paytda Ofarinkentni, keyinchalik, aftidan aka-ukalaridan biri vafot etgach, Karmanani boshqargan. Abdullaxon II Shayboniyxon vafotidan keyin parchalanib ketgan mamlakat hududini qayta birlashtirish, markaziy davlat hokimiyatini mustahkamlash uchun yoshlik chog‘idan qattiq kurash olib borgan. Abdullaxon II hukmronligi davrida Buxoroda ilm-fan, san‘at, shaharsozlik, adabiyot va shu kabi sohalar gullab-yashnadi.

Buxoroning eski shahar qismida joylashgan Masjidi Kalon rivojlangan va so‘nggi o‘rta asrlarning o‘ziga xos me‘moriy inshooti bo‘lib, 1121-yilda bunyod etilgan bo‘lsa, 1514-yilda u qayta qurila boshlagan. Me‘moriy obidaning bunyod etilishida xom va pishgan g‘isht, loy, yog‘och, tosh, ganch va chorsu pishiq g‘ishtidan keng foydalanilgan.

Me‘moriy obidaning dizayni haqida gapiradigan bo‘lsak, masjid to‘g‘ri to‘rtburchak tarhli (127×78 m), keng hovli atrofini gumbazli bostirma ayvon egallagan. 188 qubba (gumbazcha) 208 ustunga tayangan. Ular o‘ziga xos mahobatli ko‘rinishga ega bo‘lib, ustunlarga keyinchalik murabba tarhli poyustunlar o‘rnatilgan. Hovlining to‘rt tomoni markazida naqshinkor peshtoqlar bor. Sharqdagi tashqi ulkan peshtoq mahobati va muhtasham bezagi bilan ajralib turadi. Masjidi Kalonning tashqi 7 eshigi bo‘lib, asosiy sharqiy darvoza oldida va ichida keng ayvonlar joylashgan. Peshtoq ravoqidagi boloxona va uning yon

tomonidagi qirrali ravoqlar koshin va sirlashgan g'ishtlar bilan bezatilgan. Ayniqsa, ganchkori ravoqlar alohida ajralib turadi. Peshtoq orqali hovli to'ridagi xonaqoh maksuraga o'tiladi. Xonaqohning tashqi poygumbazi baland, moviy gumbazi uzoqdan tashlanib turadi. Ichki gumbaz bag'allariga "qolibkori" uslubida qator mayda ravoqcha (16 ta)lar ishlangan. Mehrob bezaklari nafis koshinkorlik san'atining yuksak namunasi. Masjidi Kalonning bosh fasadi sharq tomonga qaragan. Yirik va mozoika bilan pardozlangan masjid peshtoqi biroz balandda joylashgan. Masjid hovlisiga bir necha pog'onali zinadan kiriladi. Hovlining ichki tarafida ikkita moviy gumbaz joylashgan. To'g'ri to'rtburchak shakliga ega bo'lgan bu hovlining atrofi 228 gumbazdan galereya bilan o'ralgan.

Me'moriy obidaning uslubini yoritish ekanmiz, Sharq me'morchiligining gumbazsimon "Chor" uslubida qurilgan. Me'moriy obidaning o'ziga xos tomonlari shundaki, uning hajmi va binokorlik bezakchiligi u darajada bo'lmas-da, rejaviy masshtabligi jihatidan Samarqanddagi masjidlardan qolishmaydi. Masjidi Kalon (forscha – katta masjid) peshtoqi oldidagi sahdagi ko'shkni qayta ta'mirlashda (pavilyon) XX asrda Usta Shirin Murodov qatnashgan. Buxorodagi katta masjidlardan biri bo'lganligi uchun Masjidi Kalon nomi bilan atalgan. Me'moriy obidaning bugungi kundagi holati haqida gapirish ekanmiz, 1997-yil Buxoro shahrining 2500 yillik yubileyi munosabati bilan masjid qayta rekonstruksiya dan chiqarildi va atrofi ko'klamzorlashtirildi.

Savollar

1. Mag'og' deganda nimani tushunasiz?
2. XX asr boshlarida Buxoro amirligidagi mavjud bo'lgan masjidlarni sanab bering
3. Namozgoh masjidi qurilgan qurilgan?
4. Masjidi Kalon qachon qurilgan?
5. Boloj Hovuz jome' masjidi qurilishi haqida ma'lumot bering.

Test topshiriqlari

1. Shohrux kanali yaqinida, shahar shahristonida g'oyat antiqa obida
A) Mag'oki Attori masjidi
B) Oybinuq jome masjidi
C) Fayziobod jome masjidi
D) Kalon jome masjidi
2. Mag'oki Attoriy mahalla masjidi Buxoroda qachon qurilgan.
A) IX – X asrlarda
B) X – XII asrlarda
C) XI – XV asrlarda
D) XII – XVI asrlarda
3. Markaziy Osiyoda kattaligi bo'yicha Bibixonim masjididan keyin ikkinchi o'rinda turgan

- A) Masjidi Kalon
  - B) Oybinoq jome masjidi
  - C) Fayziobod jome masjidi
  - D) Kalon jome masjidi
4. Yer sathidan 4,5 metr pastda joylashgan masjid
- A) Masjidi Kalon
  - B) Oybinoq jome masjidi
  - C) Fayziobod jome masjidi
  - D) Kalon jome masjidi
5. Masjidi Kalon qachon bunyod etilgan?
- A) 1121-yilda
  - B) 1122-yilda
  - C) 1123-yilda
  - D) 1124-yilda

Manba va adabiyotlar

1. Абу Бакр Муҳаммад Наршахий, “Бухоро тарихи”, Тошкент., 1991.
2. “Ал-Бидоя ванниҳоя” Абулфидо Исмоил ибн Касир, Байрут 1990.
3. Садриддин Салим Бухорий. Масжиди калон. // Бухоро ҳафтанома. 1996.
4. “Табақот аш-шофиъйя ал-кубро”, Имом Тожддин ас-Субкий. Байрут -1991.
5. Шамсутдинов.Р.Т., Расулов Б., Туркистон мактаб ва мадрасалари тарихи. (XIX асрохирива XX асрбошлари), Андижон, 1995.

7-mavzu: Buxoroning muqaddas qadamjolar me'morchiligi

Reja

1. Chashma-Ayub maqbarasi-sobirlar sultonining sabr chashmasi.
2. Somoniylar maqbarasi – sakkizinchi mo‘‘jiza.
3. Imom Hojatbaror yoxud Abu Xafs Kabir Buxoriy maqbarasi.

Tayanch so‘zlar: maqbara, tug‘, ziyoratgoh, qadamjo, xonaqoh, qabr, ziyorat, dahma, Ismoil Somoniy, inshoot, me‘morchilik, Chashmai Ayub, bino, Hafs Kabir, arxitektura.

Buxoroning yana mo‘‘jiza bir obidasi – Chashmai Ayub (ya‘ni “Ayub bulog‘i”) maqbarasi saqlanib qolgan. U XIV–XIX asrlar mobaynida ko‘p bor qaytadan qurilgan murakkab yodgorlik bo‘lib, oqibatda, turli o‘lchamdagi xonalar ustida shaklan xilma-xil bo‘lgan gumbazlar bilan tugallangan cho‘zinchoq qirrador shaklga kirib qolgan. Maqbara xilxonalar devorlariga yozilgan yozuvlar shuni ko‘rsatadiki, u Amir Temur ko‘rsatmasiga binoan 1379 yili qurilgan. Maqbara harbdan sharqqa cho‘zilgan to‘rtburchak shaklga ega bo‘lgan. Sathi – 19x26 metr.

Chashmai Ayub maqbarasi qadimiy va mashhur mozor o'rnida Ayub payg'ambarning soxta qabri ustiga bunyod etilgan Buxoroning o'ziga xos obidasidir. U ba'zan maqbara deb yuritiladi, vaholanki, u maqbara emas, balki qadamjodir, ya'ni payg'ambarning qadam qo'ygan joyi (Ayub alayhissalomning qadami ko'zda tutilgan). Rivoyatlarga qaraganda, u bu suvsiz joydan o'ta turib, hassasi bilan yerga urgan va chashma hosil bo'lgan. Ayub payg'ambarni e'zozlash islomdan oldingi davrlarda suvga sig'inish bilan bog'liq ravishda vujudga kelgan bo'lsa kerak.

Tarixiy manbalarda aytilishicha, bino qurilishi bir necha davrni o'z ichiga oladi. Taxmin qilinishicha, uning qadimiy qismi XII asrga borib taqaladi. XVI asrda Abdulloxon bin Iskandarxon buyrug'i bilan maqbarada ta'mirlash ishlari amalga oshirilgan. Binoda oltita xona bo'lib, ularning ichki qismida buloq joylashgan, uning ortida katta mehrobli masjid savlat to'kib turibdi. Maqbara g'arbdan sharqqa cho'zilgan to'rtburchak shaklga ega bo'lib, ko'p gumbazli va uni tutib turuvchi baland silindr shakldagi gumbazli qism ajralib turibdi. Rivoyatlarga ko'ra, bu gumbaz Amir Temurning Urganchga qilgan zafarli yurishlari va Xorazmni zabt etgandan keyin Buxoroga olib kelingan ustalar tomonidan bunyod etilgan. Xuddi o'sha davrda aynan xorazmlik ustalar SHahrisabzda Amir Temurning o'g'li Jahongir uchun chodirsimon gumbazli maqbara qurishgan. Binobarin, Buxoroning bulog'i ustidagi inshoot ancha oldin qurila boshlagan bo'lishi mumkin. Yana shuni aytish joizki, maqbarada Imom Buxoriyning ustozlari Abdulloh ibn Muhammad Musnadiy va Ahmad ibn Ishoq as-Surmoriy ham shu yerga dafn etilganligi aytilgan.

Ismoil Somoniy maqbarasi-Somoniylar davri me'morchiligining nodir namunalaridan biri bo'lgan bu tarixiy obida Ismoil Somoniy tomonidan bunyod etilgan.

Ismoil Somoniy maqbarasi o'rta asrlarning rivojlangan davrida 864-868-yillar oralig'ida, hozirgi Buxoroning eski shahar qismida qurilgan. Inshoot qabr vazifasini bajarganligi sababli, uning intereri uch pog'onali (to'rtlik – to'rt devor, sakkizlik – devordan tomga o'tish qismi va gumbaz – tom ko'rinishdagi) bir xonali kvadrat shaklni tashkil qilgan. Uning qurilishida pishgan g'isht, tosh va yog'ochdan foydalanilgan. Maqbaraning dizayniga to'xtaladigan bo'lsak, jimjima g'ishtin bezaklari chiviqli to'siq yoki qamish, bo'yra to'qimasini eslatadi. Devor qalinligi – 1,8 m., tarhi – tashqarisi 10,80×10,70 m., ichkarisi 7,20×7,20 m. Usti gumbaz bilan qoplangan. To'rt burchagi ustunsimon shaklda ishlangan, gumbaz atrofida 4 qubba o'rnatilgan.

Devor tepasida kungirasimon darcha (40 ta). Har bir darcha hoshiyalangan. Ravoq tepasidagi qanos g'ishtin tangachalar marjoni bilan chegaralangan. Ikki chetiga mayda-mayda g'ishtdan chorsu tumor yasalgan. Bino ichkarisi tashqaridagi

bino bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, uslub jihatidan bir xil. Ichki devor gumbaz osti bag‘alidagi ustma-ust ravoqchalar – ustunchalarga tayangan. Ravoqchalar 8 qirrali gumbaz asosini tashkil qiladi. Qirralar burchagiga gumbazga tirgaklik qiluvchi ustunchalar ishlangan. Arxeologik qazilma vaqtida (1927) xona sahnida 2 yog‘och sag‘ana borligi aniqlangan. Ismoil Somoniy maqbarasi 4 tomoni bir xil chordara shaklida, uning tuzilishida qadimiy sug‘d me‘morchiligining an‘analari saqlanib qolgan buyuk me‘moriy asar.

Ismoil Somoniy maqbarasi IX asrda Buxoroda me‘morchilik san‘ati, binokorlik texnikasining naqadar yuksalganligini va rivojlanganligini ko‘rsatadi. Ana o‘sha davrdan boshlab binokorlikda yuqori sifatli pishgan g‘isht, albastrli qorishmalar ishlatilgan. Ushbu nodir obidani tiklashgacha bo‘lgan davrda Buxoroda matematik bilimlar, xususan geometriya juda yaxshi rivojlangan.

Ismoil Somoniy maqbarasi markazlashma inshoot bo‘lib, uning asosiy hajmini to‘rt devori ko‘tarilgan sari bilinar-bilinmas engil qiyshaytirilgan kub va fazoviy gumbaz tashkil qiladi. Devor kvadratlari bilan gumbazni tutashtiruvchi konstruksiya inshootning o‘ziga xos jihatlaridan hisoblanadi. Maqbaraning barcha fasadlari bir xilda bajarilgan. Devorlar ichkari va tashqi tomondan bezakli qilib yuqori sifatli pishgan g‘ishtdan bejirim terilgan, qurilishda o‘ymakorlik usullaridan ham foydalanilgan.

Demak, Ismoil Somoniy maqbarasining hajm – samoviy va konstruktiv strukturasi undan keyin qurilgan gumbazli binolarning rivojlanishini aniqlab bergan. Me‘moriy naqshlar, chiroyli jimjimador bezak elementlari, nihoyatda go‘zal va bejirim badiiy ifodalar o‘sha davrda g‘isht terish san‘atining gullab-yashnaganligidan dalolat beradi. Maqbaradagi g‘ishtlarning yuksak badiiy did bilan terilganligi uning jahon me‘morchiligi ajoyib durdonalari silsilasidan o‘rin olishiga asos yaratgan.

Maqbara gumbazsimon, Movarounnahr va Xuroson me‘morchiligining o‘ziga xos “Chor” uslubida qurilgan. Me‘moriy obidaning o‘ziga xos tomoni shundaki, u O‘rta Osiyo arxitektura va san‘at tarixidagi dastlabki maqbaralardan biridir. Ismoil Somoniy maqbarasi loyihasidan tortib, hajmiy tuzilishigacha geometrik tartib asosida yaratilganligi uning boshqa maqbaralardan farqlantiruvchi xususiyatidir. Maqbara o‘z davrida somoniy amirlari dafn etilgan daxma hisoblangan.

Shaharning qadimiy Nov darvozasi yonidagi ko‘hna tepalikda joylashgan Abu Hafs Kabir Buxoriy qadamjosi shunday makonlardan. “Hazrati Imomi hojatbaror” nomi bilan shuhrat qozongan ushbu allomaning buyuk xizmatlari va sharofatlari bois Buxoro IX asrdayoq “Qubbat ul islom”, ya‘ni “Islom dinining gumbazi” degan unvonga sazovor bo‘lgan. Ulug‘ martabaga erishgan Abu Hafs Ahmad ibn Hafs az-Zirakon Abdulloh al-Buxoriy milodiy 767 yilda Buxoroda tug‘ilganlar.

O‘z ismlari Sayyid Ahmad. Yuksak ilmi tufayli "Kabir" (Buyuk), sohibi karomat sifatlari sabab "Hojatbaror" deya e‘zozlangan.

Tarixchi Narshaxiy Buxorodagi qadim "Dari Haqrah" darvozasi haqida so‘z yuritib, xoja imom Abu Hafs Kabir o‘sha mahallada turganligini ... Bu viloyatda (Buxoro) unga teng kishi bo‘lmaganligini, ham olim, ham zohid sifatleri hurmatidan "Qubbatul Islom deb atalgani va xususan: "Buxoro ahlining ilmi bo‘lishiga, Buxoroda ilm keng tarqalishi, imom va ulamolarning hurmatli bo‘lishiga u kishi sabab bo‘lgan" deb ta’kidlaydilar.

Xoja imom Abu Hafs bir kecha-kunduzda Qur’oni Karimni ikki marta xatm qililar va toliblarga ilm o‘rgatar ekanlar. Keksaygan chog‘larida kuniga bir marotaba, umrlari oxirida yarmini xatm qilganlar. Etti yoshlarida Qur’oni Karimni to‘liq yodlaganlar. Hazrat Abu Hafs Kabir 832 milodiy yilda Buxoroda olamdan o‘tganlar. Qabrlari hurmat ila ziyorat etiladi. Hujralar, hovuz, minora va boshqa obidalar orasta ta’mir lanib, bir bog‘ ham barpo etilgan hamda ulkan xayrli ishlar amalga oshirilgan.

Savollar

1. Maqbara deganda nimani tushunasiz?
2. Chashmai Ayub maqbarasi qachon barpo etilgan?
3. Tug‘larning ko‘rinishini izohlab bering.
4. Ismoil Somoniy maqbarasi kim tomonidan va qachon qurilgan?
5. Abu Xafs Kabir Buxoriy maqbarasi haqida qanday ?

Test topshiriqlari

1. XIV–XIX asrlar mobaynida ko‘p bor qaytadan qurilgan murakkab yodgorlik.

- A) Chashma-Ayub maqbarasi
- B) Somoniylar maqbarasi
- C) Imom Hojatbaror yoxud Abu Xafs Kabir Buxoriy maqbarasi.
- D) Shax Olam maqbarasi

2. Sobirlar sultonining sabr chashmasi

- A) Chashma-Ayub maqbarasi
- B) Somoniylar maqbarasi
- C) Imom Hojatbaror yoxud Abu Xafs Kabir Buxoriy maqbarasi.
- D) Shax Olam maqbarasi

3. Sakkizinchi mo‘‘jiza

- A) Chashma-Ayub maqbarasi
- B) Somoniylar maqbarasi
- C) Imom Hojatbaror yoxud Abu Xafs Kabir Buxoriy maqbarasi.
- D) Shax Olam maqbarasi

4.864-868-yillar oralig'ida, hozirgi Buxoroning eski shahar qismida qurilgan inshoot.

A) Chashma-Ayub maqbarasi

B) Somoniylar maqbarasi

C) Imom Hojatbaror yoxud Abu Xafs Kabir Buxoriy maqbarasi.

D) Shax Olam maqbarasi

5.Tarixchi Narshaxiy Buxorodagi qadim "Dari Haqrah" darvozasi haqida so'z yuritib, qaysi qadamjo haqida fikr yuritadi

A) Chashma-Ayub maqbarasi

B) Somoniylar maqbarasi

C) Imom Hojatbaror yoxud Abu Xafs Kabir Buxoriy maqbarasi.

D) Shax Olam maqbarasi

Manba va adabiyotlar

1.Нарзулла Йўлдошев Бухоро авлиёларнинг тарихи. Бухоро. Бухоро. 1997. Б-144.

2.Садриддин Салим Бухорий Бухоронинг табаррук зиёратгоғлари.Тошкент. Наврўз.2015. Б-359.

3.Бабаджанов Б.М., Некрасова Е. Туг // Ислам на территории бывшей Российской империи: энциклопед. слов. М., 2006. Том I. С. 384.

4.Терлецкий Н.С. Некоторые древние атрибуты мусульманских мест паломничества и поклонения (к вопросу о функциях и символизме туга). Рахимов Р.Р., Резван М.Е. (отв. ред.) Центральная Азия. Традиция в условиях перемен. Выпуск 2.СПб.2009. С.149

5.Йўлдошев Н. IX-XIV асрларда авлиё даражасига кўтарилган бухоролик машоих ва авлиёлар.Бухоро. 1992.

8-Mavzu: Buxoro minoralari va ularning me'morchiligi

Reja

1.Minoralarning qurilish maqsadlari va vazifalari.

2.Minorai Kalon- sharif shaharning boqiylik timsoli

3.Vobkent minorasi.

Tayanch so'zlar: minora, me'morchilik, masjid, madrasa, saroy, mayoq, Buyuk Ipak yo'li, inshoot, Minorai Kalon, Arslonxon, Usta Baqo, Masjidi Kalon, Vobkent minorasi, Chor minor, to'rt minora, Xalifa Niyozqul.

O'zbekistonning boy me'moriy an'analari jahon madaniy merosi rivojining barcha bosqichlari, nodir me'moriy asarlarining turli-tuman ko'rinishlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, minoralar kabi o'ziga xos inshootlar me'morchiligida ham ma'lum darajada sezilarli iz qoldirgan.

Minora (arab. — mayoq) — gorizontaal (eni) o‘lchamiga nisbatan vertikal (tik) o‘lchami ortiq bo‘lgan baland inshoot. Minoralar aylana, ko‘p qirrali yoki to‘rtburchak shaklida barpo qilinib, yuqoriga tomon ingichkalashib boradi. Inshootning yuqorisiga chiqish uchun uning ichida aylanma zina bo‘ladi. Qadimdan minoralar masjid va madrasalar yonida yoki ularga tutash qurilgan. Muazzin minoraga chiqib azon aytib, namozxonlarni namozga chorlagan. Shuningdek, minoralardan soqchixonalar

IX-X asrlardan boshlab bu turdagi inshootlar diniy maqsadlarda qurilgan. Buxorodagi bu davr minoralarining me‘moriy-konstruktiv eчими yuqorida qayd etilgan vazifalarni bajarishga mos qilingani bundan dalolat beradi. XII asrdayoq Markaziy Osiyoda minoralarning keyingi rivojlanish bosqichlarini belgilab bergan Minorai Kalonning me‘moriy eчими va badiiy-estetik ko‘rinishlari, uning me‘moriy qismlari, nisbatlari, kompozitsiyaviy tugalligi Yaqin Sharq va Mag‘rib minoralaridan farqli ravishda XIX asrgacha Markaziy Osiyo me‘morchiligida bunyod etilib kelingan aksariyat minoralar uchun etalon vazifasini o‘tagan.

Narshaxiyning “Buxoro tarixi” kitobida yozilishicha, birinchi Minorani Buxoroda Abu Abdulloh al Jahoniy 918-919 yil qurdirgan. Bu Minora qulagandan so‘ng Arslonxon yangi Minora bino qilishga farmon beradi. Minora qurilishi oxiriga etmay qulaydi.

Buxoro atrofidagi suvsiz sahrolarga karvonlar yo‘ldan adashib halok bo‘lish hollari uchrab turardi. Shuning oldini olish maqsadida Arslonxon shaharda baland bir inshoot qurdirishni niyat qiladi. Inshoot loyihalari bo‘yicha tanlov e‘lon qilishadi. 1124 yili mashhur me‘morlar tomonidan taqdim etilgan loyihalar bilan Arslonxon shaxsan o‘zi tanishadi va o‘z davrining mashhur me‘mori usta Baqoning loyihasini ma‘qullaydi. Shu tariqa 1124 yilning 21- mart kuni – Yilboshi bayram ayyomida minora qurilishiga oq fотиha beriladi va birinchi g‘ishtni — tamal toshini hoqon Arslonxonning o‘zi qo‘yadi. Qurilish uch yarim yilcha davom etadi.

Minora 1127 yilda so‘nggi qoraxoniylar hukmdori Arslonxon farmoniga muvofiq, Usta Baqo boshchiligida qurilgan bo‘lib, Poydevori tosh va maxsus qorishmadan terilgan. Yer sathidan 9 m chuqur, pishiq g‘ishtdan geometrik naqshinkor shakllar uslubida ishlangan. Uning balandligi 47 yarim metr (poydevori bilan 50 metr), aylanma eni 9 metr. Tepaga minora ichidagi 105 pillapoya aylanma zina orqali chiqiladi.. Minoraning yuqori qismi salla shaklida g‘isht o‘ymakorligi bilan bezatilib, karniz holatiga keltirilgan. O‘qsimon tirgak (ba‘zi olimlar fikriga binoan) o‘rtasida Arslonxonning nomi bitilgan. Binokor ustaning nomi (Baqo) ham topilgan bo‘lib, mahalliy aholi uning qabrini qo‘shni mahalladagi uylar orasida deb ko‘rsatadi. Usta Baqo Movarounnahrda xos bo‘lgan, yuqoriga qarab ingichkalashib boruvchi dumaloq o‘qli g‘ishtin minora bunyod etgan. Minora ichida g‘ishtin

aylanma zinapoya bo'lib, u hashamdor stalaktitli karniz-sharafa ko'rinishida terilgan g'ishtlarga tayanuvchi ravoqli rutonda- fonus maydonchasiga olib chiqadi.

Usta Baqo Minorai Kalonni qurishda suv o'rnida tuyanining suti, tuxumning oqidan foydalangan. Minorani ko'tarishda tayyorlanadigan maxsus qorishmaga yulg'un kukuni, uzum shirasi, qora tovuq tuxumi, tuya juni va sutidan foydalanishadi. Bu esa minoraning mustahkam bo'lishiga xizmat qilgan bo'lsa, ajabmas.

Minoraning yana bir vazifasi shuki, tashqi hujumdan o'z paytida ogoh bo'lish uchun durbin orqali tevarak-atrof kuzatib turilgan, bu uning harbiy ahamiyatga ham ega ekanligidir.

Minora tepasining yopiq o'chog'idagi olov o'n metrlardan oshiq balandlikka ko'tarilib, gurillab yonib, kechasi chor-atrofnı yoritib turgan. Buxoroi sharifga kelayotgan karvonlar adashmay yo'l topib kelgan bo'lsa, yaqin atrofdagi mahalla ahli sayillar uyushtirgan, bolalar esa kechalari bemalol o'ynab yurishgan. Masjidga namozga kelayotganlar qish-qirovli kunlarda fonus ko'tarib yurish tashvishidan qutilishgan.

Bezak g'ishti o'rniga qarab turli shaklda, sirti silliq pardozlangan. Ustma-ust joylashgan turli xil handasiy shakldagi bejirim bezakli halqalari g'ishtin dandanalar bilan hoshiyalangan. Bezaklar orasida tarixiy va diniy mazmundagi kufiy yozuvlar uchraydi. Muqarnas ostidagi moviy rang sirkor halqalarning har biri turli xil handasiy shaklda bezatilgan (keyinchalik to'kilib ketgan). Minorai Kalon shu turdagi qadimiy inshootlar orasida alohida o'rin tutadi. Shakllarning o'zaro monandligi va mutanosibligi. handasiy uyg'unlik, ajoyib ko'rk va mahobatlilik Minorai Kalonga chinakam go'zallik bag'ishlaydi.

Rivoyat kilishlaricha, minoraning asl poydevorini tugatgan usta, Buxoroni tark etadilar. Oradan ikki yil o'tib, Buxoroga qaytib keladilar. Ikki yildan so'ng usta podshohning yoniga kelib: "Shohim, bir qoshiq qonimdan kechsangiz pinhon bo'lganim sirini bildiraman!" - deydi. Shoh: "Kechdim, gapir" - deb ijozat berganidan keyin, Usta: "Binoning asosi ikki yilda o'rınashadi. Endi qiyomatgacha Minorai Kalon qulamaydi. Sizning shuhratingizni olamga yoyadi. Agar men pinhon bo'lmasaydim, siz besabrlik etib, Minora qurilishini tezroq bitkazishni talab qilardingiz. Natijada Minora avvalgiday shikast topardi. Inshaolloh, bu Minora dunyo turguncha beofat bo'lgay. Zilzilalar ham unga ta'sir etmagay!" - deydi. Buxoroni tark etganlarining asosiy sababi poydevorning mustahkam o'rınashishini ko'zlaganliklarini bildirgach, minorani qurishni davom etadilar.

Naql etilishicha, Usto Baqoning umri poyoniga etay deb qolganda shunday vasiyat qilibdi: "Meniig janozamni Masjidi Kalonda o'qing, jasadimni esa shu Minorai Kalon yonidagi hovliga ko'ming. Agar Minora qulasa, qabrim ustiga

qulasin. Suyaklarimni mayda-mayda etib sindirsin! Lekin, Xudo shohid! Qiyomatgacha Minorai Kalon qulamagay!”

Minora tanasi g‘o‘lasimon, yuqorisi ingichkalashib boradi va muqarnasli qafasa bilan tugaydi. 900 yildan buyon barchaning hayratiga sabab bo‘lib kelayotgan “Minorai Kalon”ni yanada jozibali hamda nafis qilib bezash maqsadida uning belbog‘ida g‘ishtlarga shakl berish yo‘li bilan 20 dan ortiq naqshinkor halqalar hosil qilingan. Bezaklar bir-birini aslo takrorlamaydi. Minoraning belbog‘ida ko‘fiy yozuvlar bilan “Yunus surasi”ning 107-109 oyatlari bitilgan.

1514-1516 yillarda Buxoro xoni Ubaydulloh ibn Mahmud (1504-1539) Hirot yurishidan qaytgach, ushbu minora va yonidagi Masjidi Kalonni ta‘mirlashni buyurib, ma‘lum miqdorda mablag‘ ajratdi. Minorai Kalon Buxoro vohasida XX asr boshiga qadar qurilgan keyingi barcha minoralar uchun namuna bo‘ldi.

Buxoro viloyatining Vobkent tumanida joylashgan Vobkent minorasi Qoraxoniylarning Buxorodagi noibi Sadr Burxoniddin Abdulaziz II tomonidan bunyod etilgan. XII asrda Qoraxoniylarning Buxorodagi noibi Sadr Burxoniddin Abdulaziz II davrida bunyod etilgan Vobkent minorasi o‘zining nozik me‘moriy echimi bilan ajralib turadi. Manbalarda aytilishicha, u buyuk ajdodimiz, Buxorodagi Etti pining dastlabkisi sanalgan Xoja Abdulxoliq G‘ijduvoniyning tashabbusi va mablag‘i evaziga qurilgan.

Minoraning o‘n ravoqli darchalaridan azon aytilgan, tunda esa chiroq yoqib qo‘yilgan. Boshqacha aytganda, minora olis o‘lkalardan kelayotgan savdo karvonlari uchun mayoq vazifasini o‘tagan. U shaharsozlik an‘analarini davom ettirishda ham asqatgan. Barcha yo‘llar minoraga eltadi, degan ibora bejiz aytilmagan. XII so‘nggi choragida Burxoniddin Abdulaziz II Buxoroda sadr, ya‘ni vaqf ishlari boshqaruvchisi lavozimiga tayinlangan. U Abdulxoliq G‘ijduvoniyning muridlaridan biri bo‘lgan.

Qurilganiga 820 yildan oshgan, umumiy balandligi 40,3 metr bo‘lgan, geometrik jihatdan mashhur Minorai Kalonga o‘xshab ketadigan ushbu obida yer osti sizot suvlari va tashqi dinamik ta‘sirlar oqibatida ta‘mirtalab ahvolga kelib qoldi. SHuni hisobga olgan Buxoro viloyat hokimligi, viloyat madaniy meros boshqarmasi inshootni restavratsiya qilish yuzasidan chora-tadbirlar belgiladi.

Savol va topshiriqlar

1. Minoralar qanday maqsadda qurilgan?
2. Buxorodagi minoralarning vazifasi nimadan iborat bo‘lgan?
3. Minorai Kalon kim tomonidan va qachon qurilgan?
4. Buxoro vohasida mavjud bo‘lgan minoralarni sanab bering.
5. Vobkent minorasi kim tomonidan va qachon qurilgan?

Test topshiriqlari

1. Minorai kalon qachon barbo etilgan.

A.1127

B.1128

C.1217

D.1177

2.Minorai Kalonning bo‘yi necha metr.

A.47 metr

B.45 metr

C.44 metr

D.43 metr

3.Minorai kalon Nechinchi yillarda tamirlangan.

A.1924 -1960 yillar

B.1930- 1999 yillar

C.1933- 1998 yillar

D.1920- 1960 yillar.

4. Vobkent minorasi kim davrida bunyod etilgan.

A) Sadr Burxoniddin Abdulaziz II

B) Arslonxon

C) Abdullaxon II

D) Siyovush

5. Vobkent minorasining umumiy balandligi qancha bo‘lgan bo‘lgan

A) 40 metr

B) 42,3 metr

C) 45 metr

D) 45,3 metr

Manba va adabiyotlar

1.Исмаи Муҳсинов. Минораи Калон.Бухоро мавжлари.2009 №1 Б.36

2.Исмаи Муҳсинов.Вобкент минораси. Бухоро мавжлари.2012 №1 Б.57.

3.Бобожонов Ш. Шариф шаҳар ёдгорликлари (Бухоро тарихий обидаларига саёҳат). Бухоро. “Бухоро”. 2017. Б-184.

4. Бухоро шарқ дурдонаси. Т., “Шарқ”.1997. Б-207

5. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи. Форс-тожик тилидан А.Расулов таржимаси. – Тошкент: Фан, 1966. Б–120.

9-mavzu: Buxoro madrasalari va me'morchiligi.

Reja

1.Madrasalarning klassifikatsiyalashuvi.

2.Farjak- islom olamidagi ilk madrasa.

3.Mir Arab madrasasi.

Tayanch so'zlar: madrasa, Farjak, masjid, Mir Arab, Ko'kaldosh, karvonsaroy, Nodir devonbegi, Ulug'bek Abdulazizxon, Chor minor, Amir Olimxon, Ernazar elchi, Abdullaxon, Modarixon, Domla Tursunjon.

XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida Buxoro madrasalarining soni haqida turli manbalarda va asarlarda turlicha ma'lumot qayd etiladi. N.Xanikov madrasalar sonini 180-200 ta, talabalar sonini esa 15-16 ming nafar deb ko'rsatgan. XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida Buxoro amirligidagi madrasalar sonini o'sha davrda yashagan Abdurauf Fitrat va Sadridin Ayniy 200 ta, Sadr Ziyoyev 204 ta, Muhammad Ali Baljuvoni esa 400 ta deb ko'rsatadi. Xullas, turli ma'lumotlar umulashtirilganda Buxoro amirligida 200 dan 400 tagacha madrasa mavjud bo'lgan. Buxoro amirligiga qo'shni, ilgari mamlakat tarkibida bo'lgan Samarqand viloyatida 217 ta madrasa bo'lganligi nazarda tutilsa, amirlikda 400 taga yaqin madrasa mavjudligi haqiqatga ancha yaqinligi ma'lum bo'ladi. Turkiston general-gubernatorligi hisoboti bilan bog'liq arxiv hujjatlardan birida 1914 yilda Buxoro amirligida 350 ta madrasa faoliyat ko'rsatayotgani qayd etilgan.

Shuningdek, O.A.Suxarevaning fikricha, birgina Buxoro shahrining o'zida 133 madrasa bo'lgan. Yana bir tadqiqotchi L.I.Rempel XX asr boshlarida Orenburgda chiqadigan "Sho'ro" jurnalining ma'lumotlariga asoslangan holda Buxoroda oliy darajadagi madrasalar - 34 ta, o'rtalari - 35 ta, quyilari esa - 100 tadan ortiq bo'lganligini ko'rsatib o'tadi. Demak, faqat Buxoro shahrining o'zida 170 tadan ortiq madrasa bo'lgan.

Islom olamidagi ilk madrasa Buxoroda IX -asr boshida hanafiy mazhabi faqihlaridan Abu Hafs Kabiyr Buxoriy (767-832 yy) rahnamoligida asos solingan. Bu madrasa manbalarda "Forjak" madrasasi deb zikr qilingan. Madrasa so'zi arab tilidan olgan bo'lib, lug'atda: "dars o'qiladigan joy, darsxona" ma'nolarini bildiradi. Musulmon mamlakatlarida o'rta va oliy diniy o'quv yurtlari "madrasa" deb atalgan. Movarounnahr va Xurosonda, Shom, Ko'fa, Bog'dod, Hijoz, Misr kabi o'lkalarda minglab madrasalar ishlab turgan. Ushbu madrasalarda ilmlar diniy va dunyoviylikka ajratilmasdan, Qur'on, hadis, fiqh, aqida kabi ilmlar qatorida falsafa, tibbiyot, jug'rofiya, handasa, adabiyot kabi fanlar o'qitilgan. Mana shu madrasalarning ibtidosi Buxoro zaminida yuzaga kelishi yuksak e'tirofga sazovordir.

Ushbu "Forjak" madrasasi tarixi ko'pgina manbalarda "Abu Hafs madrasasi" deb, zikr qilinadi. Jumladan: Tojiddin Subukiyning "Tabaqot ash-shofiyya al-kubro", Ibn Kasirning al bidoya van nihoya asarlarida, Nishopurlik olim, Muhammad ibn Ahmad ibn Ali ibn SHahivayh Abu Bakr Al -Qozi Al-Farisiy (h.361/971y vafot.) Nishopurda bir muddat imom bo'lib, so'ng Buxoroga kelib, "Abu Hafs madrasasi"da dars berganligi ta'kidlanadi. Bu madrasa ko'pgina Imom

Buxoriy, Ibn Sino, Farobiy va juda ko‘plab Buxoro zaminiga kelib ilm olgan kishilarga ilm maskani sanalgan.

Abu Bakr Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarida keltirilishicha, Abu Hafs tomonlaridan asos solingan “Forjak” madrasasi 937 yil Buxoroda sodir bo‘lgan katta yong‘in oqibatida yonib ketganligi quydagicha hikoyat qilinadi:

Miri Arab nomida barpo etilgan madrasaning qurilishiga sarf qilingan mablag‘ning katta qismini Ubaydulloxon bergan. Ubaydullaxon in‘om etgan mablag‘ hisobiga madrasa qurilishi boshlangan. 1530 yildan Mir Arab hazratlari madrasa qurishga kirishadilar. Afsuski, madrasa qurilishi bitmay turib Mir Arab 1536 yilning boshida vafot etadi va uning vasiyatiga ko‘ra kuyovi Shayx Zakariyo qurilishni oxiriga etkazgan. Madrasa binosini milodiy 1530–1536 (hijriy 936–942) yillari qurilgan.

Mir Arab madrasasi - Buxorodagi Minorai kalonning qarshisida joylashgan me‘moriy yodgorlik. Ushbu madrasa shahar markazida, qadimiy Shahrstonda joylashgan bo‘lib, ikki ulkan gumbazi bilan boshqa tarixiy binolardan ajralib turadi. Madrasaning kirish qismi kunbotar tomonda. Darvoza ulkan peshtoq ostida joylashgan. Madrasa binosi to‘rtta peshtoqdan iborat. Ayniqsa, shimoliy va janubiy peshtoqlar baland qilib qurilgan. Bu shimol bilan janubdan esadigan shamoldan saqlash xamda madrasa havosini tozalab turish imkonini beradi. Peshtoqlarning balandligi taxminan o‘ttiz ikki metr. G‘arbiy va sharqiy tomonda joylashgan peshtoqlar pastroq qurilgan. Bularning hammasi bino ichida o‘ziga xos mikroiklim yaratadi.

1530 yilda bunyod etilgan bu madrasa shaharning markaziy qismida qurilgan, uning baland peshtoqlari va gumbazlari bo‘lib, shimoliy gumbazi yarim koshin bilan qoplangan, janubiy gumbazi esa bezatilmagan. Koshinlarga kam miqdorda tilla, kumush, mis, ko‘rg‘oshin qo‘shilgan. Bularning xammasi ko‘p yillar xizmat qila oladigan xamda sifatligi bilan ajralib turadigan kvarts qumiga aralashtirib ishlatilgan.

Madrasaga hashamatli baland peshtoqdan kirilgan. Bir vaqtlar peshtoqlar juda baland bo‘lgan. Tuzilishi jihatidan naqshinkor. Peshtoqning dastlabki qiyofasi saqlanib qolgan, bu naqshlarning tarkibiy qismida yulduzsimon bezaklar uchraydi. Undagi bezaklarning saqlanib qolgan ayrim parchalaridan naqshlar g‘oyat nafis va nozik bo‘lganligini bilish mumkin. Bino to‘rt qavatdan iborat bo‘lib, unda 114 ta xona bor. Madrasaning me‘moriy shakli to‘rtburchak – Qur‘on kitobini eslatadi. Hujralarining 114 taligi esa Qur‘on suralari soniga mos keladi.

Bosh tarzi ulkan peshtokli, darvozasi orqasida 5 gumbazli miyonsaroy, ikki yonida baland gumbazli keng darsxona va masjid, go‘rxona joylashgan. Miri Arab madrasasining go‘rxona va madrasaga kirganda o‘ng qo‘lda joylashgan darsxonasi

ustida ikkita moviy gumbaz qad ko'targan. Koshinkori naqshlar yozuvlar bilan uyg'unlashgan (saqlanmagan). Go'rxona ichi gumbaz osti bag'ali qalqonsimon muqarnasli, shipi va devorlari ganch o'ymakorligida bezatilgan, izorasi rang-barang koshinli. Go'rxonada Ubaydullaxon (1537 y. v. e.)ning yog'ochdan xotamkori usulida ishlangan sag'anasi va Mir Arab, uning qarindoshlari qabrlari bor. Madrasaning umumiy tarhi 68,5x51,8 m, hovli 35,4x31,3 m, darsxona 8x8 m.

Hovlisi to'rtburchak shaklida bo'lib, atrofini oldi ravoqli, ikki oshyonli hujra o'rab turadi. Tomonlar o'rtasidagi 4 baland peshtoqli darsxona — ayvon hovli mahobatini oshiradi. Tuzilishi jihatidan naqshinkor. Peshtoqning dastlabki qiyofasi saqlanib qolgan, bu naqshlarning tarkibiy qismida yulduzsimon bezaklar uchraydi. Undagi bezaklarning saqlanib qolgan ayrim parchalaridan naqshlar g'oyat nafis va nozik bo'lganligini bilish mumkin.

Madrasa qurilganda uning faqat baland va chiroyli bo'lishi emas, balki bino ichidagi havoning almashishi, oqava suvini shahar tashqarisiga chiqarib yuborish va boshqa shu kabi masalalarga xam jiddiy e'tibor berilgan. Rivoyatlarga ko'ra, madrasa asosi chuqur qilinib, tog' toshlari bilan mustahkamlangan, qor, yomg'ir suvini qochirish uchun tazarlar ishlangan, ular orqali suvlar shahar qo'rg'onidan tashqariga chiqarilgan. Mir Arab madrasasida O'rta Osiyo diniy maktablari qurilishiga xos an'anaviy loyiha va mujassamot o'z ifodasini topgan. Buxoroning 2500 yilligi munosabati bilan madrasa peshtog'i va gumbazlaridagi to'kilib ketgan koshinkori naqshlar va yozuvlar qayta tiklandi.

Madrasani bezashda, asosan, oq, sariq, yashil ranglardan unumli foydalanilgan. Qizil rang kishining qon bosimini ko'taradi, deb hisoblashgan. Bundan tashqari, Buxoro issiq xudud bo'lganligi bois bu rang odamlarga ko'p xam yoqmagan.

Madrasaning ichki hovlisida to'planib qoladigan qor, yomg'ir suvlari chiqib ketishi uchun tashnav qilingan. Tashnav shahardagi oqava suvlar chiqib ketadigan tazar - kanalizatsiyaga ulangan. Tazar orqali ortiqcha suvlar shahar tashqarisidagi zaxkashga borib tushgan.

Mir Arab madrasasi peshtoklarining baland qilib qurilishi astronomik kuzatishlarni olib borish imkonini bergan. Shu tariqa madrasa oliy o'quv dargohi sifatida mudarris, olim, adabiyotchi, amaldor, elchi, harbiy, imom, siyosiy arbob va hatto ma'rifatparvarlarni etishtiradigan oliy o'quv yurtiga aylanib borgan.

Bu madrasaning asrlar davomida ilm maskani bo'lib, ziyo nuri taratib kelayotganiga yana bir sabab bu madrasaga asos solgan ulug' zot naqshbandiya tariqatining ulug' piri Miri Arab sayyid Abdulloh Yamaniyning sharofati va barokotlaridan desak hech mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Zero rivoyatlarda aytilishicha, shayx Mir Arab hazratlari, madrasa qiyomatgacha ilm va ta'lim maskani bo'lib qolishligini so'rab duo qilgan ekanlar.

Savol va topshiriqlar

1. Buxorodagi dastlabki madrasa qaysi madrasa hisoblanadi?
2. Mir Arab madrasasi qachon va kim tomonidan qurilgan?
3. Ulugʻbek tomonidan qurilgan madrasalarni sanab bering.
4. Qoʻsh madrasaga qaysi madrasalar kiradi?
5. Olimjon madrasasi qachon qurilgan?

Test topshiriqlari

1. N. Xanikov XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida Buxoro madrasalarining sonini nechata deb koʻrsatgan?

- A) 180-200 ta
- B) 200 ta
- C) 204 ta
- D) 400 ta

2. Abdurauf Fitrat XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida Buxoro madrasalarining sonini nechata deb koʻrsatgan?

- A) 180-200 ta
- B) 200 ta
- C) 204 ta
- D) 400 ta

3. Sadr Ziyoyev XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida Buxoro madrasalarining sonini nechata deb koʻrsatgan?

- A) 180-200 ta
- B) 200 ta
- C) 204 ta
- D) 400 ta

4. Islom olamidagi ilk madrasa qaysi madrasa?

- A) Forjak madrasasi
- B) Ulugʻbek madrasasi
- C) Miri -Arab madrasasi
- D) Koʻkaldosh madrasasi

5. Mir Arab madrasasi qachon qurilgan?

- A) 1520–1530
- B) 1525–1530
- C) 1530–1536
- D) 1540–1566

Manba va adabiyotlar

1. Абу Бакр Мухаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи. Форс-тожик тилидан А.Расулов таржимаси. – Тошкент: Фан, 1966. Б–120.

2. Бобожонов Ш. Шариф шаҳар ёдгорликлари (Бухоро тарихий обидаларига саёҳат). Бухоро. “Бухоро”. 2017. Б-184.
3. Бухоро шарқ дурдонаси. Т., “Шарқ”. 1997. Б-207
4. Феруза Бобожонова. Бухоро амирлигида таълим тизими. (XIX) аср охири-XX асрнинг бошлари. Тошкент. Адиб. 2014. Б-127
5. Сухарева О.К. Бухара XIX – начало XX в. – М.: Наука, 1966. С– 327.

10-mavzu: Buxoroning savdo inshootlari.

Reja

1. Buxoro – “madinat at-tujjor” – “savdogarlar shahri”.
  2. Savdo chorrahaları: Toqi Sarrofon. Toqi Telpakfurushon. Toqi Zargaron. Usti yopiq bozorlar. Abdullaxon timi.
  3. Buxoroning qadimiy bozorlari va karvonsaroylari.
- Tayanch soʻzlar:** toq, tim, bozor, qorakoʻl savdosi, sarrof, chorvador boy, tijorat, karvonsaroy, birja, vositachi, savdogarlar shahri

Buxoro amirligidagi mashhur Chorsu, asosan Toqi Zargaron (zargarlar toqi), Toqi Telpakfurushon (bosh kiyimlar sotilgan), Toqi Sarrofon (pul ayirboshlovchilar markazi) kabi savdo rastalarini bir-biri bilan birlashtirib turgan. Bozorlarning sharqona oʻziga xos tomoni shundaki, savdo-sotiq ishlarining issiq va sovukdan himoya etilgan yopiq toq va timlarda amalga oshirilganligidir. Alohida savdo inshootlari sanalgan “tim”lar ham qizgʻin savdo markazlari sifatida faoliyat koʻrsatgan. Ulardan eng yirigi Timi Abdulloxon boʻlgan. Bu koʻplab gumbazlarga ega boʻlgan toʻgʻri burchakli inshootning devorlari boʻylab 100 tagacha doʻkon mavjud boʻlgan. Doʻkonlar asosan yogʻochdan barpo qilingan. Timlarda asosan zarbof, baxmal shoyidan tayyorlangan mahsulotlar, tayyor oziq-ovqat mahsulotlari sotilgan.

Toqi Sarrafon (forscha — sarroflar toqi) — Buxorodagi meʼmoriy yodgorlik (XVI-asr). Pul almashtiradigan bosh savdo markazi. Shahristonning 2 koʻchasi kesishgan joyda, qad koʻtargan va Shohrud arigʻi ustida sarroflarning doʻkonlari qurilgan.

Toqi Zargaron (fors. — zargarlar toqi) — Buxorodagi meʼmoriy yodgorlik (XVI-asr.). Zargarlik buyumlari sotish uchun moʻljallangan savdo markazi. Gumbazi arablar bosqiniga qadar qurilgan deb taxm. qilinadi. Vosifiyining XVI-asr boshlarida yozgan asarida Buxoro chorsusi sifatida tilga olingan.

Toqi Telpakfurushon (fors telpakfurushlar toqi) — Buxorodagi meʼmoriy yodgorlik (XVI a). Bosh kiyimlar tayyorlash va sotishga moʻljallangan gumbazli bino. Vaqf hujjatlariga koʻra, turli tomonlardan kelib tutashgan 5 koʻchaning kesishgan joyida qurilgan (1570—1571).

Abdullaxon timi — Buxorodagi eng katta usti berk savdo rastasi. Abdullaxon davrida kurilgan. (1577). Abdullaxon timi asosi murabba tarxli (39x42 m), 3 tomoniberk, bosh tarzidagi peshtoq opqali kiriladi. Devorlarining 2 tomonida ravoqli tokchalar joylashgan. Baland gumbazli bostirma timni o‘rab turadi. O‘rtadagi miyonsaroy (diametri — 10 m) baland gumbaz bilan yopilgan. Gumbaz ostidagi ravoqli teshiklardan yorug‘ tushadi.

Rus, ingliz, hind, afg‘on va eron mollari bilan to‘lib-toshgan Buxoro bozorlari Toshkent bozorlaridan bir necha marotaba katta bo‘lib, ularda nafaqat mahalliy mahsulotlar, balki chet ellardan keltirilgan tovarlar nisbatan ancha arzon sotilgan. Buxorodan tashqari bir qator tumanlar bozorlarining ham dovrug‘i baland bo‘lgan. Jumladan, G‘ijduvon bozori, Buxoro shahri bozorlaridan so‘ng, hududdagi eng yirik savdo-sotiq markazi sanalgan. Bu yerda juda katta hajmdagi qishlok xo‘jalik mahsulotlari va chorva mollari bilan savdo qilingan.

Amirlik poytaxtidagi bozorlarda 3 xil savdo markazlari faoliyat ko‘rsatgan. Bular eng avvalo timlar: shoyi, turli xil mato savdosi bilan shug‘ullanadigan markaz, ikkinchisi turli kiyim kechak, idish tovoqlar va attorlik buyumlari bilan savdo qilinadigan rastalar:chorsu hamda pul almashtirish sarroflik rastalariga bo‘lingan.

Bozorlar kecha-kunduz davomida ishlagan. Bular ertalab (Chorsu) va kechkurun (Registon) bozorlari gavjum bo‘lardi. Chorsu, Chahorsu nomlari bilan mashhur bo‘lgan bozorlar odatda to‘rt yo‘l kesishgan yerlarda bunyod etilib, usti gumbaz bilan qoplangan va shaharning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim rol o‘ynagan.

XX asr boshlaridagi Buxoro hayotini chuqur o‘rgangan sharqshunos A.A.Semyonov, mahalliy bozor rastalarining boyligi hamda rang-barangligi, Sharq va G‘arbda ishlab chiqarilgan mollarni sotib olish imkoniyatining kengligi haqida quyidagicha guvohlik beradi: “Buxoro bozorida Shveysariyadan keltirilgan quyultirilgan sut, Germaniyadan konsentrat holda keltirilgan Libix quruq sho‘rvasi, Shanxayning quruq zanjabil murabbosini, Birma poytaxti Rangundan olib kelingan xushbo‘y shamlar, Hindistondan keltirilgan zardo‘zlik ro‘mollarini, Meksikaning kumush dollari, Turkiyaning oltin lirasi, ingliz funt sterlingini bemalol xarid kilsa bo‘lardi”.

Buxoroning markaziy bozorlari bilan sharqiy Buxoro, ya‘ni tog‘li bekliklar o‘rtasida Qarshi shahri vositachi vasifasini bajargan. Qarshi, G‘uzor shaharlariga sharqiy Buxorodan yiliga 7-8 mingdan ortiq tuyalarda guruch, bug‘doy, kunjut, zig‘ir, tariq va boshka maxsulotlar olib borilgan.

XIX asrda G‘uzor bozori chorva mollarini sotish va sotib olishda eng katta bozor hisoblangan. Buxoro amirligining shimoliy kismidagi bozorlarda qishlok

xo'jalik maxsulotlari va chorva mollarining narxлари janubiy kismiga nisbatan farq qilgan.

Karvonsaroy – bu uzoq va mashaqqatli yo'l bosib, xalqaro aloqalarni savdo munosabatlari orqali bog'lovchi savdogar-karvon ahllari uchun o'ziga xos vaqtinchalik qo'rg'on-qarorgoh, mehmonxona, ularning ot-ulovlari va chorvalari uchun xam uzoq yo'ldan keyin xordiq olib, kuch to'playdigan joy bo'lgan. Karvonsaroydagi "saroy" so'zi katta jamoa, ko'pchilikni sig'diradigan, jamlaydigan, ko'pchilik foydalanishi uchun mo'ljallangan ijtimoiy ob'ekt, bino-inshoot ma'nosida keladi. Karvonsaroy bilan bir qatorda bog'chasaroy, poshshosaroy kabi so'zlar ham yuqoridagi ma'nolarni ifodalaydi. Odatda karvonsaroylar savdo yo'llari yoqasida qurilgan. Savdo yo'llarining eng mashhuri bo'lmish Buyuk ipak yo'li savdo markazlaridan biri, Buxoroyi Sharif hududida 50 dan ziyod har xil karvonsaroylar bo'lib, bu karvonsaroylarda kuniga 5000 nafargacha savdogarlar qabul qilinib, ularga turli xizmatlar ko'rsatilgan.

Karvonsaroylar odatda baland paxsa devor bilan o'rab olingan, bir yoki ikki qavatli binolardan iborat bo'lgan. Abdullaxon II tomonidan qurilgan karvonsaroylar asosan pishiq g'ishtdan qurilgan. Tog' va tog'oldi hududlarda rabotlarni qurishda toshlardan keng foydalanilgan. Bunga misol sifatida Hisor tog'larida, Yakkabog'dan Denovga o'tadigan tog' yo'lida Toshrobot nomi bilan mashhur inshootni, G'uzordan Darbandga ketuvchi tog' yo'lida barpo etilgan Oqrabot manzilgohini keltirib o'tish mumkin.

Buxoro karvonsaroylari hamma davrlarda ham davlat va shaharlar rivojini ta'minlovchi muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Shuningdek, karvonsaroyga ega bo'lgan amaldorlar shaharning boy kishilari sanalgan. Misol uchun, Ubaydullaxoja karvonsaroyining bir kunlik daromadi 15 ming rublni tashkil etgan. Amirlikning No'g'ar karvonsaroyida Kori Ismatkalla sudxo'rlik bilan shug'ullanib, uning bir kunlik tushumi 1000 rublga etgan. Bu karvonsaroyda 30 ta savdogar joylashgan. Har bir hujarning o'z xo'jayini bo'lgan. Karvonsaroyning bir kunlik daromadi esa taxminan 5000 rublni tashkil etgan.

G'ulomjon karvonsaroyiga bir necha Muqimovlar egalik qilishgan. Karvonsaroy savdosida choy mahsuloti muhim o'rin tutib, u Afg'oniston va Xitoy o'lkalaridan keltirilgan. Paxta karvonsaroyi yog'ochdan qurilgan bo'lib, bir qavatli qurilgan va ayvoniga ham ega. Bu yerda paxtalarni o'lchash uning 14 juft tarozi qo'yilgan. 40 ta o'lchov pallalari usti pillalar bilan band bo'lib, 150 ta yuk tashuvchilar xizmatga hoziru nozir turishgan.

Pashm karvonsaroyi esa amir tomonidan Abulvaxab Samiboy va Abdukayum Samiboylarga ijaraga berilgan. Ularga olti nafar o'lchovchilar yordamlashib, matolarni o'lchash va ular savdosini amalga oshirishgan.

E'tiborlisi, ommaviy savdo hududlari va karvonsaroy boshliqlarining tabiblar uchun ajratilgan maxsus joylari bo'lgan. Tabiblar o'zlarining bemorlarini qabul qilish uchun karvonsaroylar bilan bevosita hamkorlik qilib turishgan. Mirzo Gul, Qozi-kalon va boshqa karvonsaroylar jular jumlasidandir. Tarixda karvonsaroylar savdoni jonlantirish, tijoratni rivojlantiruvchi muhim markazlar sifatida dong taratgan. Xalqlar u yerlardan nafaqat mol ayiyborlash yo savdo qilish, balki, madaniyatlar almashinuvini ado etishgan. Karvonsaroylar bora-bora Buyuk ipak yo'lining o'z ahamiyatini yo'qotishi, temir yo'l va boshqa zamonaviy transport rivojlanishi na- tijasida o'z ahamiyatini yo'qotgan.

Savol va topshiriqlar

- 1.Nima sababdan Buxoro – “madinat at-tujjor” – “savdogarlar shahri”deb nomlanadi?
- 2.Buxoroda mavjud bo'lgan toq va timlarni sanab bering.
- 3.Buxoroning qadimiy bozorlariga ta'rif bering.
- 4.Buxoro karvonsaroylariga ta'rif bering
- 5.Toqi Sarrofon, Toqi Telpakfurushon, Toqi Zargaronning bir-biridan farqlab bering.

Test topshiriqlari

1. Toqi Sarrafon nechanchi asrda qurilgan?
A) XVI-asr
B) XVII-asr
C) XVIII-asr
D) XIV-asr
2. Toqi Telpakfurushon nechanchi asrda qurilgan?
A) XVI-asr
B) XVII-asr
C) XVIII-asr
D) XIV-asr
3. Abdullaxon timi nechanchi yilda qurilgan?
A) 1574 yil
B) 1575 yil
C) 1576 yil
D) 1577 yil
- 4.Ubaydullaxoja karvonsaroyining bir kunlik daromadi necha ming rublni tashkil etgan.
A) 15 ming
B) 16 ming
C) 17 ming
D) 18 ming

5. Amirlik poytaxtidagi bozorlarda necha xil savdo markazlari faoliyat ko'rsatgan.

A) 3 xil

B) 5 xil

C) 7 xil

D) 10 xil

Manba va adabiyotlar

1. Ostonova G. Buxoro savdosi va timlar tarixi. // Savdogar gazetasi. 2005 yil, 7 yanvar. № 1 (596)-son.

2. Ochiлова И. Бухоро тоқлари. // Бухоро хафтаномаси. 1997 йил, 6 сентябрь. № 36 (200)-сон.

3. Юсупов Ё. Тим ва тоқилар. // Бухоро хақиқати. 1969 йил, 26 апрель. № 83 (12.157)-сон.

4. А.О.Остонов. Зарафшон воҳасида ҳунармандчилик, тадбиркорлик ва савдо-сотик. Тошкент. Шарқ. 2017. Б-143.

5. Наргиза Ғаниевна Қаландарова. Бухоро шаҳри архитектура обидаларининг ўзига хослиги. Б-4-11. Ўтмишга назар. 3 жилд, Тошкент-2020. №10.

11-mavzu: Buxoroning tarixiy – me'moriy majmualari.

Reja

1. Labi Hovuz majmuasi.

2. Xalifai Xudoydod majmuasi

3. Poyi Kalon majmuasi.

Tayanch so'zlar: etti pir, qadamjo, mustaqillik, Abdulxoliq G'ijduvoni, Revgariy, Anjir Fag'naviy, Romitaniy, Boboyi Samosiy, Mir Kulol, Bahouddin Naqshband, Kabir Buxoriy, Dahmai behishtiyon, maqbara, qabriston, ziyoratgoh.

Ark majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Darvozaxona (XVII asr), Nog'oraxona (XVIII asr), Jomiy masjid (XIX asr), Taxt (XIX asr), CHilduxtaron binosi qoldiqlari XVII asr, Hammom qoldiqlari (XVIII asr), Abdulg'ozixononasi qoldiqlari (XIX asr), Arxeologiya xududi Qoldiqlari (III — XVIII asrlar), Qushbegi hovlisi qoldiqlari (XVIII asr), Dolon (III — XVIII asrlar).

Labi Hovuz majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Ko'kaldosh madrasasi(), Nodir Devon Begi madrasasi (1622-1623 yillar), Nodir Devon Begi xononasi (1619-1620 yillar), Nodir Devon Begi hovuzi (1620 yil).

Xalifai Xudoydod majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Sardoba (XVII asr), Madrasa (XVII asr), Masjid (XVIII asr).

Poyi Kalon majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Kalon (1514 yil), Miri-Arab (1526 — 1537 yillar), Minorai Kalon (1127 — 1129 yillar)

Bolo Hovuz majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Masjid (1712-1713 yillar), Hovuz (XVII asr), Minora (1916-1917 yillar).

Gavkushon majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Gavkushon madrasasi (1562 — 1566 yillar), Xoja Kalon masjidi(1573 — 1579 yillar), Xoja Kalon minorasi(1573 — 1579 yillar), Abduraxmani A'lam madrasasi(XIX asr) , Xoja Kalon hovuzi(1573 — 1579 yillar)

Xoja Zayniddin majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Masjid(XVI asr), Hovuz(XVI asr).

Hazrati Imom majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Hazrati Imom masjidi va bog'i(XVI — XX asrlar), Hovuz(XVI — XX asrlar), Minora(XVI — XX asrlar), Maqbara(XVI — XX asrlar), CHillaxona(XVI — XX asrlar), Maktab(XVI — XX asrlar), G'uslxona(XVI — XX asrlar), Mazor Pushtayi Hazrati Imom mazori(XVI — XX asrlar)

Sitorai Moxi-Xossa majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Olimxon saroyi (1911 — 1916 yillar), Ayvon(1911 — 1916 yillar), Sakkiz qirrali bino (1911 — 1916 yillar), Haram(1911 — 1916 yillar), Ikki qavvatli yotokxona (1911 — 1916 yillar), Hovuz(1911 — 1916 yillar), Shiypon (1911 — 1916 yillar), Otxona(1911 — 1916 yillar), Darvozaxona(1911 — 1916 yillar), Ahadxon hovlisi va bog'i(1911 — 1916 yillar),

Abdulqodir Jeloniy majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Maqbara (XIX asr), Hovuz (XIX asr), Minora(XIX asr).

Malonoi Sharif majmuasiga quyidagi binolar kiradi: Madrasa (XVI — XIX asrlar), Masjid (XVI — XIX asrlar), Maqbara (XVI — XIX asrlar), Darvozaxona (XVI — XIX asrlar),

Labi Hovuz (“hovuz bo'yida”, “havza bo'yida”) — Buxoroning markaziy maydonlaridan biri bo'lmish me'moriy ansambr XVI — XVII asrlarda yaratilgan. Maydoni Ko'kaldosh, Devon Begi madrasalari hamda Devon Begi honaqohi binolaridan tashkil topgan, atrofi Nodir begi hovuzi bilan birlashtirilgan. Ansambl o'lchami, taxminan 150x200 metrdir.

Asr o'rtalarida Labi Hovuz jonli savdo maydoni bo'lgan, sababi, bosh savdo ko'chasining savdo gumbazlariga yaqinligi (ulardan biri maydondan 200 metr masofada joylashgan) va Buxorodagi qurilishlarning nihoyatda zichligidir. Labi Hovuzda saqlanib qolgan ilk inshoot 1569 yilga tegishli bo'lib, u shayboniylarning mansabdorlaridan bo'lmish Abdullaxon II ning O'rta Osiyoda yirik Ko'kaldosh madrasasini qurilishi haqidagi buyrug'i bilan boshlangan. 1619-20 yillar boshlarida vazir Imomqulixon davrida o'zbeklarning arlat sulolasi vakili bo'lmish Nodir Devonbegi tashabbusi va mablag'iga qurilgan. 1623 yil vazir Nodir Devonbegi tomonidan keyinchalik Devonbegi madrasasiga aylangan karvonsaroy binosi qurdiriladi. 20 yillar Buxoroning ko'plab boshqa hovuzlari kabi ko'pchilik tomonidan barpo qilingan hovuz mo'jizaviy tarzda qurishdan to'xtaydi, hovuzning saqlanib qolishida ansamblning badiiy qimmati katta rol o'ynagan.

Keyinroq maydonga Xo‘ja Nasriddin haykali o‘rnatiladi. Shaharning ko‘plab hovuzlari kabi Labi Hovuz ham Ulug‘ Vatan Urushidan so‘ng qurilgan va o‘zga xos sport maydoni qurdirilib, u yerda voleybol hamda kurash bo‘yicha bellashuvlar o‘tkazilgan. Hovuzga yaqin yerlarda sovet hukmronligi paytida “Gastronom”, “Buxoro” restorani, “Komsomolets” kinoteatrlari joylashgan. 50-yillar Gastronomda yong‘in sodir bo‘lib, do‘kon batamom kul bo‘ladi, yonidan oqib o‘tuvchi “SHoxrud” arig‘idan oqib o‘tuvchi suv ham yong‘inni to‘xtatishga etmaydi. Ushbu nohush hodisadan so‘ng shahar ma‘muriyati hovuzni suv bilan to‘ldirib qo‘yishga qaror qilishadi. 50-yillar oxirida esa hovuz atroflariga quvurlar o‘tkazib, favvora qurilgan bo‘lib, u hozirgi kungacha ishlab turmoqda.

11.3.Xalifai Xudoydod majmuasi— Buxoro viloyatidagi me‘moriy yodgorlik (1777—1855). Majmua madrasa, masjid, hovli, sardoba va qabristondan iborat. Hovli uch tomondan bir qavatli hujralar bilan o‘ralgan. Hovlining janubiy g‘arbida joylashgan masjid murabba tarxli, gumbaz bilan yopilgan, uch tomoniga yogoch ustunli ayvon ishlangan, tarzi ganch o‘ymakorligida, ustunlari o‘ymakori naqshlar bilan jozibador bezatilgan. Sardobaga zinapoya orqali kiriladi. Madrasaning old tomonida koshin qoldiqlari saklangan. Hovlining shimoliy markazi orqali Xalifa Xudoydod qabri bo‘lgan qabristonga o‘tiladi, qabr yaqinida 2 ustunli, shifti bo‘yama naqshlar bilan pardozlangan ayvon bor. Xalifai Xudoydod majmuasi turli diniy va memorial inshootlarni o‘z ichiga olgan majmua namunasi, tarhi hamda shakli jihatidan XVIII— XIX-asrlar me‘morligi uchun xos. Tarixchi Nosiruddin al-Hanafiyning «Tuhfat uzzoirin» («Ziyoratchilarga tuhfa») asarida yozilishicha, Xalifa Xudoydod majmuasi shayx, yassaviylik tariqatining namoyandasi shayx Xudoydod ibn Toshmuhammad Azizon al-Buxoriy tomonidan qurilgan. Shayx Xudoydod, Xalifa Xudoydod ibn Toshmuhammad Azizon al-Buxoriy (XVIII-asrning 1-choragi, Xorazm — 1801 yil iyun, Buxoro) - mashhur shayx, yassaviylik tariqatining yirik namoyandasi. U 16—17 yoshlarida ilm olish uchun Buxoroga kelgan va shu yerda yashab qolgan. Mir Arab madrasalarini tugatib, unda dars bergan. Ko‘li Odina qishlog‘iga kelgan va bu yerda xonaqoh va masjid qurdirgan hamda yassaviylik tariqatining murshidi sifatida faoliyat olib borgan. Tarixchi Nosiruddin al-Hanafiynit yozishicha, 1785—1786 yillarda Buxoro sh. ga qaytib, bu yerda ham xonaqoh, Madrasa, sardoba, ularga vaqf ajratadi. Shayx Xudoydod shariat va tariqat masalalariga oid qator asarlar yozgan.

Buxoroning Registon maydonidagi ulug‘vor Kalon minorasi etagida joylashgan Poyi Kalon me‘moriy ansambli XII-XVI asrlarda barpo etilgan. Majmua ikki madrasa - Miri-Arab va Amir-Olimxon madrasalari, Kalon minorasi va shu nomdagi masjid iborat. Qizig‘i shundaki, bu joyda arablar istilosidan keyin VIII asrda ham minorasi bo‘lgan jome masjid mavjud edi.

XII asrda shaharni qayta qurish boshlanadi, bu esa yangi masjid va minorani qurilishiga olib keladi. Markaziy Osiyolik tarixchi Narshaxiyning guvohlik berishicha, minora chiroyli yasalgan bo'lsada, bardoshli emas edi. Uning so'zlari bashoratli chiqadi, chunki qurilish tugashi bilanoq minora yiqilib, masjidning katta qismini vayron qiladi. 1127 yilda shu kungacha saqlanib qolgan yangi masjid va Kalon minorasi qurilgan. Minorai Kalon XII asrning boshlarida qurilgan. Shundan beri u biror marotaba ta'mirlanmagan. Savdo karvonlari Buxoroga kelishda unga qarab yo'nalishni olishgan. O'sha paytda minora eng baland bino bo'lgan — 46,5 metr. Me'morlar minorani tepasi kichrayib borgan konus ko'rinishida qurganlar. Uning devorlarini esa bo'rtib chiqqan g'ishtlar bilan bezashgan.

Buxoroning bosh masjidi shahar Qal'asi yonida VIII asrda qurildi. Zamonaviy Kalon masjidini esa XV asrda biroz uzoqroqda bunyod etishdi. Binoning old tomonidagi yozuvlarga ko'ra pardozlash ishlari 1514 yilga kelibgina yakunlangan. U Samarqandda joylashgan Bibi Xonim masjididan so'ng Markaziy Osiyodagi ikkinchi eng yirik masjiddir. Uning hovlisida 12 ming kishi bir vaqtda ibodat qila oladilar. Unda Temuriylar davri me'morchiligi an'analari ko'rinib turadi. Masjid devorlariga boy sharqona koshinlar bilan ishlov berilgan.

“Arab Amiri” ma'nosini beruvchi Miri Arab madrasasi 1536 yilda barpo etiladi. Ubaydullaxon uni Shayx Abdulla Yamaniyga bag'ishlagan. 111 hujradan tashqari inshoot yana ikkita zalni o'z ichiga oladi. Biri masjid va darsxona sifatida xizmat qilgan. Ikkinchisi esa Ubaydullaxon, Abdulla Yamaniy va boshqa a'yonlarning maqbarasiga aylandi. Shu tarzda olti asr davomida bu joy hozirgi ko'rinishga keladi va Buxoroning eng yodda qolarli ansambllaridan biriga aylandi.

Savol va topshiriqlar

1. Buxoroning tarixiy – me'moriy majmualarini sanab bering.
2. Ark majmuasiga qaysi binolar kiradi?
3. Sitorai Moxi-Xossa majmuasi qaysi amirlar tomonidan qurilgan?
4. Abdulqodir Jeloni majmuasi qachon barpo etilgan?
5. Hazrati Imom majmuasi qayerda joylashgan?

Test topshiriqlari

1. Buxoroning tarixiy – me'moriy majmualari nechta?
A) 11 ta
B) 10 ta
C) 9 ta
D) 8 ta
2. Labi Hovuz majmuasi nechanchi asrlarda yaratilgan
A) XV — XVII
B) XVI — XVII
C) XVII — XVIII

D) XIV — XVII

3. Ko'kaldosh madrasasini qachon qurilgan?

A) 1569

B) 1570

C) 1579

D) 1580

4. Xalifai Xudoydod majmuasi tarhi hamda shakli jihatidan nechanchi -asrlar me'morligi uchun xos.

A) XVIII— XIX

B) XVI — XVII

C) XVII — XVIII

D) XIV — XVII

5. Poyi Kalon me'moriy ansambli qaysi inshotlardan tarkib topgan?

A) Kalon minorasi

B) Miri-Arab va Amir-Olimxon madrasalari

C) Kalon masjidi

D) barcha javoblar to'g'ri

Manba va adabiyotlar

1. Нарзулла Йўлдошев Бухоро авлиёларнинг тарихи. Бухоро. Бухоро. 1997. Б-144.

2. Садриддин Салим Бухорий Бухоронинг табаррук зиёратгоғлари. Тошкент. Наврўз. 2015. Б-359.

3. Бабаджанов Б.М., Некрасова Е. Туг // Ислам на территории бывшей Российской империи: энциклопед. слов. М., 2006. Том I. С. 384.

4. Терлецкий Н.С. Некоторые древние атрибуты мусульманских мест паломничества и поклонения (к вопросу о функциях и символизме туга). Рахимов Р.Р., Резван М.Е. (отв. ред.) Центральная Азия. Традиция в условиях перемен. Выпуск 2. СПб. 2009. С.149

5. Йўлдошев Н. IX-XIV асрларда авлиё даражасига кўтарилган бухоролик машоих ва авлиёлар. Бухоро. 1992.

12-mavzu: Buxoro amirlarining saroylari me'moriy obida sifatida.

Reja

1. Sitorai Moxi Xossa saroyi.

2. Shirbudin saroyi.

3. Karmana va Kogon saroylari

Tayanch so'zlar: saroy, me'moriy obida, Sitorai Moxi Xossa, Shirbudin, Karmana, Kogon, xoriydagi saroy, machit, usta, Oq zal, usta Shirin Murodov, hovuz, evropacha uslub, chorbog'.

Mohi Xossa saroyi Buxoro amirligining mang'it sulolasiga mansub amirlari Amir Nasrullo (1826-1860), Amir Muzaffar (1860-1885), Amir Abdulahad (1885-1910), Amir Olimxon (1910-1920)lar tomonidan qurilgan. Amir Abdulahad davrida me'moriy inshootning katta qismi bunyod etildi.

Sitorai Mohi Xossa saroyining qurilishi yangi tarix davriga, Buxoro amirligi Rossiya imperiyasining protektoratligi davriga to'g'ri keladi. Me'moriy inshootning qurilishida bir qator ashyolar ishlatilgan: g'isht (xom va pishgan), faner, yog'och ayniqsa tut va yong'oq daraxti, marmar, oyna, tunuka, tosh, cho'yan, temir va boshqalar. Uning dastlabki imoratlari Amir Nasrullo hukmronligi davri (1826-1860-yillar) qurilgan. Biroq bu yerda saroy va hushmanzara bog' barpo etish Amir Abdulahadxon hukmronligi davrida (1885-1910-yillar) boshlangan.

Amir Olimxon hukmronligi davrida (1910-1920-yillar) yangi saroy tiklangan va shu davrdan boshlab saroy kompleksi yangi va eski saroyga ajratilgan. Eski saroy uch hovlidan va ko'pgina xonalardan iborat ansamblidir. Bu yerdagi eng eski xona Amir Muzaffarxon mehmonxonasi (1860-1885-yillar) keng va baland zal, ikki tomonidagi boloxonali ayvonlar, evropacha eshik va derazalar bilan ajralib turadi. Mehmonxonaning devoriy rasmlari va ranglarida motivlar uyg'unlashtirilgan. Uch qismga bo'lingan kvadrat xonani tashkil etuvchi Abdulahadxon zali boshqacharoq ishlangan. Bir-biriga ro'para joylashtirilgan va bir xilda bezatilgan ikkita zal o'rtadagi baland supa orqali birlashtirilgan. Supaning g'arb tomonida taxt o'rnatilgan.

Hovlining ikkinchi tomoniga, bu bino bilan yonma-yon, unga tik qilib g'arb tomonda 1912-1914-yillarda katta badiiy ahamiyatga ega bo'lgan noyob Oq zal qurilgan. Bu zal va uning dahlizi buxorolik ustalar tomonidan milliy uslubda ko'rkam ishlangan. Oq zal ganchkorlik va ganch o'ymakorligi san'atining eng so'nggi yutuqlari asosida usta Shirin Murodov rahbarligida 25-30 ta qo'li gul ustalar tomonidan ikki yil davomida ajoyib qilib ishlangan. Bino ichi noyob me'moriy echimga ega.

1917-1918-yillarda zinali hovuz barpo etilgan, u ansambl me'morchiligida katta ahamiyat kasb etgan. 1917-1918-yillarda hovlining uchinchi – shimol tomonida hovuz oldida evropacha uslubda ishlangan peshayvonli bino qurilgan. Demak, me'moriy kompleksni barpo etishda aralash, milliy va evropacha usullardan foydalanilgan. Sitorai Mohi Xosaga kiraverishda tashqi hovli, uning janubiy-g'arbiy tomonida kichik hovlili xazinaxona, janubiy-sharqdagi qarama-qarshi burchakda yozgi dam olish joyiga kiriladigan darvoza bor.

Saroyning shimol qismida amirning shaxsiy hayotiga aloqador yana bir inshoot bor. Bu ikki qavatli haram binosidir. Uning xonalari va ayvoni ichkari hovli tomoniga qaragan. Haramning janub tomonida "salloti" g'ishtdan katta uy,

g'arb va sharq tomonidan birinchi qavatda "cho'bkori" uslubida qurilgan kichikroq uylar, shimol tomonidan ayvon joylashgan. Haramning yog'ochdan qurilgan qismi ikkinchi qavatda uch tomondan ensiz ayvon bilan o'ralgan. Hovli o'rtasida aylana shaklidagi favvora qurilib, u saroy bekasining hovlichasi bilan ichkari tomondan tutashtirilgan.

Buxoro amirlarining siyosiy qarorgohi Shirbudun saroyidir. Dastlab Shirbudun atamasiga to'xtalib o'tsak. Shirbudun - Shirbadan, Sherbudin tarzida talaffuz qilinib, bu so'zlar bir biridan farq qiladi. Masalan, Shirbadan so'zi fors-tojik tilida Shir - sut, badan-tana, degan ma'noni bildirsa, Shirbudun so'zi shir xalqi, elati ma'nolarini anglatadi. Shir, sir, chir, nomlari bilan qadimgi turkiy xalqlardan biri nomlangan. Sir budun - "sir xalqi", "sir qavmi ma'nosida Kultegin yodgorligida (732-yil) uchraydi.

Shirbudun saroyi Buxoro registonidan 4 km uzoqlikda, shahar tashqarisida joylashgan bo'lib, uning qurilishi Amir Muzaffarxon (1860-1885), Amir Abdulahadxon (1885-1910) nomlari bilan bog'liq. Shirbudunda gilkor (ganchkor) usta Rahim Hayotov, durezgar (yog'och ustasi) usta Abdurasul va boshqalar ishtirokida saroy, masjid, tomoshagoh kabi binolar barpo etilgan. Saroyning tashqi ko'rinishidan Evropa va eron arxetekturasi belgilari sezilib turadi.

Saroy asosan elchilarni kutib olish, turli xil sayllar va yarmarkalar o'tkazish va yoz faslida amirlar uchun dam olish maskani vazifasini o'tagan. Shirbudun saroyida Evropa dizayniga xos mebellar, qandillar o'rnatilgan bo'lib, o'zining bebaholigi bilan ajralib turgan. Amir Muzaffarxon ushbu saroyda elchilar va nufuzli mehmonlarni kutib olishdan tashqari xalq sayllari, to'ylar va turli tadbirlarni o'tkazib turgan. Sayllar davomida SHirbudun saroyida 500 tacha chodir qad ko'targan. Bu hodisa Buxoro shahridagi o'ziga xos yarmarka edi.

"Tarjimon" gazetasining 1897 yil 22 aprel 16-sonida 1897 yil 9-15 mart kunlari Buxoro amirining "Shiri badin (Shirbudun) saroyida har yilgi bayram o'tkazilgani, saroy bog'lari hamma uchun ochiqligi, turli tomoshalar, kurash, xo'roz va qo'chqor urushtirish kabi xalq o'yinlari o'tkazganligi qayd qilingan. Saroyda Amir Muzaffaxonning o'g'li Amir Abdulahadxon davrida ham qurilish ishlari davom etgan. Jumladan, Amir Abdulahadxon inshoot tarkibida hashamatli zal va ko'plab saroy xonalari qurdirgan. Saroy haqida mahalliy tarixchilardan Mirza Abdulazim Somiy, Mirza Salimbek, Muhammad Ali Baljuvoni va Sadridin Ayniy kitoblarida ma'lumotlar mavjud bo'lib, inshoot haqida qisqacha ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, Buxoro amirligi saroyida yuqori lavozimlarda faoliyat ko'rsatgan Mirza Salimbek devonbegi har olti oyda Toshkentdan Buxoroga borganida Amir Muzaffarxon bilan Shirbudin chorbog'ida uchrashib turganini yozadi.

Karmana Zarafshon daryosi bo'yida joylashganligi, xushmanzara, xushhavo shahar bo'lganligi tufayli deyarli barcha mang'it amirlarining diqqat markazida bo'ldi. O'sha davr qoida-qonunlariga binoan, Karmana begi Buxoro amirining taxt vorisi sanalib, valiahd hisoblangan. Shuning uchun Karmana Buxoro amirlarining norasmiy ikkinchi poytaxti bo'lib qoldi. Abdulahad barpo etgan saroylar, afsuski, sho'ro davrida asossiz buzib tashlandi. uychalarga barobar bo'lgan.

Krestovskiy boshliq rus elchilari Karmanada amir qarorgohining muhtashamligi va salobatligi haqida o'z taassurotlarini bildirib, hatto Abdulahadxonga davlat boshqaruvida "ancha tajribali va bilimdon" deb baho berishgan. Krestovskiyning yozishicha, Karmanada 400 hovli bo'lgan. Bu davrda mavjud saroy va bog'lar ta'mirlanib, obod joylarga aylantirilishi bilan bir qatorda, yangi bog' va saroylar—Askarobod, Jarchorbog', Mirzochorbog', Bog'iolchin, Gulchorbog', Xayrobod kabi go'zal va ko'rkam joylar bunyod etildi. Muhammad Ali Baljuvoni o'zining kitobida mang'it amirlari davrida Buxoro davlatida Karmanadagi Chorbog'i Mirzo va Chorbog'i Charmgariy hamda Chorbog'i Olchin poytaxt amirlarining dam oladigan joyi sifatida ma'lum bo'lganligini yozadi. Bu joylar haqida xotira va ma'lumotlar ham saqlanib qolingan.

Devor va yog'och ustunlariga o'yib ishlangan betakror naqshlar binoga kirgan kishini lol qoldirgan. Amir mehmonxonasining g'arbiy tomonida yana bir o'n xonali bino bo'lib, u arxitekturasi jihatidan sodda ko'rinishli, g'oyat hayratomuz geometrik shaklda qurilgan. Bino xonalarining ichi ham sharqona usulda bezatilgan. Usta Shirin Karmanaga sarboz sifatida olib kelinib, saroylar tiklashga kirishdi. U Karmanada 15 yil davomida Askarobod, Charmgar chorbog', Gulchorbog', Bog'iolchin, Jarchorbog', Mirzochorbog'larni qurish, bezash ishlarida ishlab ko'p qiynaladi, hatto u qahraton qishda ishlab, qo'llarining barmoqlarini bir umrga sovuqqa oldirdi. Karmanadagi bog'u chorbog' va saroylar usta Shirinning iste'dodi, mohirligi, san'atkorona naqshlari bilan uni butun Sharqqa mashhur qildi.

Abdulahad Karmanada turgan vaqtida o'zining Charmgar chorbog'dagi saroyida she'riy kechalar o'tkazib, unga mahalliy shoirlarni, olim va fozillarni taklif qilgan. Uning sevgan shoiri Shohin Malik bo'lib, u saroy shoiri hisoblangan.

Buxoro amiri Abdulahadxon 1894—1903 yillarda Evropa va Sharq uslublarini uyg'unlashtirib qurdirgan hashamatli saroyi (1947 yildan shahar temir yo'lchilari madaniyat saroyi) saqlanib qolgan. Yangi saroyning qurilishi 1895-yil 14-avgustda amir Sayid Abdulahadxon farmoni bilan Yangi Buxoroda boshlanib, 1898-yilda qurib bitkazildi. Saroyning loyihachisi Aleksey Leontevich Benois, muhandis Dubrovin qurilishga rahbarlik qilgan, buxorolik va rus hunarmandlari binoni qurib, tugatishgan. Ko'p minoralari, gumbazlari va ustunlari bo'lgan saroy eklektik bo'lib, barokko va imperiya bilan uyg'unlashgan neo-mavriy uslubda

qurilgan. Dizaynda tipik evropacha uslubdan tashqari arabcha naqshlar ham qoʻllangan. Saroyni qurish maqsadining turli xil versiyalari mavjud. Ulardan biriga koʻra, amir oʻzi uchun saroy qurishni buyurgan, biroq binoni qurib bitgach, koʻzdan kechirib, uni etarlicha muhtasham va hashamatli deb hisoblagan. Sayid Abdulahadxon vafotidan soʻng uning vorisi amir Sayid Olimxon temir yoʻl vokzaliga yaqin joyda joylashgan saroydan Buxoroga kelgan yuqori martabali amaldorlar uchun qarorgoh sifatida foydalana boshlaydi. Bugungi kunda temir yoʻlchilar madaniyat saroyi joylashgan ushbu bino meʼmoriy yodgorlik maqomiga ega. Tashqi tomondan, saroy Evropa va Sharq meʼmorchiligining organik aralashmasi boʻlib, Buxoro meʼmorchiligidan hayratlanarli darajada farq qiladi. Koʻpchilik saroyni Oʻzbekistondagi Evropa oroli deb ataydi.

Kogon dastlab Yangi Buxoroning kichik bir qishlogʻi sifatida yaratilgan boʻlib, u yerda temir yoʻlchilarni joylashtirish rejalashtirilgan edi. Shahar 1888 yilning yozida Buxoro shahri yaqinida tashkil etilgan boʻlib, uning asosiy maqsadi Kaspiy dengizi uchastkasining temir yoʻllariga xizmat koʻrsatish edi. Vaqt oʻtishi bilan kogon oʻziga xos elchixonaga aylandi.

Savol va topshiriqlar

1. Buxorodagi ichki va tashqi saroylarni sanab bering?
2. Sitorai Moxxi Xossa qaysi amirlar tomonidan qurilgan?
3. Shirbudin saroyiga taʼrif bering?
4. Kogondagi saroylari qachon va kim tomonidan qurilgan?
5. Buxoro amirlarining saroylari qaysi xorij davlatida mavjud?

Test topshiriqlari

1. Mohi Xossa saroyi qaysi amir davrida meʼmoriy inshootning katta qismi bunyod etildi.
A) Amir Nasrullo
B) Amir Muzaffar
C) Abdulahad
D) Amir Olimxon
2. Mohi Xossadagi Oq zal qachon qurilgan?
A) 1910-1912
B) 1911-1912
C) 1912-1914
D) 1913-1914
3. Shirbudun saroyi qaysi amirlar nomlari bilan bogʻliq?
A) Amir Muzaffarxon, Amir Abdulahadxon.
B) Amir Nasrullo, Amir Muzaffar.
C) Amir Abdulahad, Amir Olimxon
D) Amir Nasrullo, Amir Muzaffar, Amir Abdulahadxon, Amir Olimxon

4. Buxoro amiri Abdulahadxon nechanchi yillarda Evropa va Sharq uslublarini uyg'unlashtirib qurdirgan hashamatli saroy qurdirgan?

- A) 1894—1903
- B) 1894—1904
- C) 1894—1905
- D) 1894—1906

5. Zarafshon daryosi bo'yida joylashganligi, xushmanzara, xushhavo shahar bo'lganligi tufayli deyarli barcha mang'it amirlarining diqqat markazida bo'ldi shahar.

- A) Karmana
- B) Qarshi
- C) Shahrisabs
- D) Ko'lob

Manba va adabiyotlar

1.Мухаммад Али Балжувоний. Тарихи нофеий (Фойдали тарих). Тожики тилидан таржима, сўз боши ва изоҳлар муаллифлари Ш.Воҳидов ва З.Чориев. – Тошкент: Академия, 2001. Б–122.

2.Қорёғди Жумаев “Ситораи Моҳи Хосса”.”Бухоро.,2010.

3.Наргиза Жумаева “Ситораи Моҳи Хосса бўйлаб”. “Дурдона”,2016.

4.С.Айний “Бухара”.1981.-С.314

5.Шалатонин Б. С. Амир Саййид Абдулаҳад Баҳодурхон ва унинг сеvimли қароргоҳи–Кармана. Дўстлик байроғи. 1995, 5 июл.

13-Mavzu: Buxoroning qadimiy turar joylari me'morchiligi.

Reja

1.Buxoroning qadimiy hovli joylarining o'ziga xosligi.

2.Buxoro boy amaldorlari uylari.

3.Fayzulla Xo'jaev uy – muzeyi

Tayanch so'zlar: turar joy, hovli, imoratlar, boy amaldorlari uylar, dolon, uy-joy, dahliz, ayvon, xonalar, darvoza, yo'lak, mexmonxona, boloxona, oshxona, dahliz.

Buxoro amirligi hududida qadimiy turar joylari me'morchiligida umumiy jihatlar mavjud. Bu umumiylik shundan iboratki, ularning barchasida asosiy element hovli hisoblanadi. Hovlilar odatda dahlizlar vositasida bog'langan xonalar hamda ayvon va shu singari yozgi yashash joylari, xo'jalik hamda yordamchi xonalar bilan to'rt atrofdan o'rab olingan bo'lgan.

Hovlilarni shakllantirish, unga nisbatan xonalar va yozgi inshootlarni joylashtirish uslubi biz yuqorida aytib o'tgan shahar va viloyatlarda o'ziga xos regional ko'rishni keltirib chiqargan.

Haqiqatan ham dolonning uy-joy qurilishi sohasidagi vazifasi muhim bo'lgan. O'z o'rnida u yana vestibul rolini ham bajargan. Bundan tashqari qo'shimcha qurilish maydoni, yog'in-sochindan boshpona bo'lib ham xizmat qilgan. Dolon ko'proq shahar hovlilarida ishlatilgan. Dolondan so'ng kirish yoki darvozaxona joylashgan. O'sha davrda uylar "tashqari" hamda "ichkari" hovlilarga bo'lingan. Buning sababi bo'lgan. Birinchisi islom dini aqidalari ta'sirida ayollarni "begona ko'zdan" bekitish bo'lsa, ikkinchisi undan ancha oldin paydo bo'lgan odat-hovlining xo'jalik (tashqari) va madaniy (ichkari) zonalarga bo'linishidir. Xuddi shuning singari xonalarning faqat hovli tarafiga qaratilib qurilishi ham ikkiyoqlama xarakterga ega. Ya'ni dereza va eshiklarning tashqariga (ko'chaga) ochilmaganligi birinchidan shariat doirasida bo'lsa, ikkilamchi bu hovlini tashqi shovqin, chang va hokazolardan mustasno qilib, hovlidagi daraxt va gullarga qarata qurilishidir. Buning isboti sifatida O'rta Osiyo turar-joylarida mana shu omilning arablar istilosigacha bo'lganligini keltirish mumkin.

Boy va zodagonlar xonadonida darvozaxonadan keyin ko'ngdalangiga devor ko'tarilgan. U "G'ulom gard" yani "qul, qaytgin!" yoki "qul qaytar joy" degan ma'nolarni anglatadi. Begona kishilarga bu devor chegarasidan ichkariga kirish ruxsat etilmagan.

Tashqari hovlida odatda mexmonxona, kitobxona (ko'pincha darvozaxona ustiga boloxona sifatida o'rnatilgan), do'konlar (hunarmandlar uyida), ombor, og'il, yordamchi xonalar (o'tin, ko'mir va boshqalarni saqlash uchun), hojatxona, qo'shimcha ayvonlar joylashgan bo'lgan.

Ichkari hovliga esa, tandirxona, oshxona, asosiysi ayvonlar va dahliz, istiqomat xonalari, madon turkumidagi xonalar bo'lgan. Buxoro uylari qurilishining bir necha o'ziga xos xususiyatlari bo'lgan. Shulardan biri xonalarning "tobistoni" (yozgi) va "zimistoni" (qishki) zonalarga bo'lib qurish an'anasidir. "Tobistoni" xonalar hovlining janub tomonida joylashgan bo'lib, shimolga qaratib qurilgan (oftob nurlari qizdirmasligi uchun). Xonaning ichida havo yaxshi aylansin uchun ularning balandligi taxminan 5,5 metrgacha qilib qurilgan.

"Zimistoni" xonalar esa bu ning aksicha-hovlining shimoliy tarafidan janubga qarata qurilgan. Balandligi 2,5 metrdan oshmagan. Eshik va derazalari ham chog'roq qilib bezatilgan.

Buxoro uylari dahliz, kunduzgi o'tirish xonasi, yotoqxona, shohnishin va madon kabi tarkibiy elementlardan tashkil topgan. Bular hozirgi tushunchada "kvartira" elementlarini tashkil etadi. Bundan tashqari hovlida oshxona, ombor, darvozaxona, uning ustiga kitobxona, yonida badrav (hojatxona) bo'lib, bu xonalarning ostida esa tagxona (podval) joylashgan. Qizig'i shundaki tagxonaning asosiy vazifasi salqin hovo etkazib beruvchi o'ziga xos konditsioner vazifasini o'tagan. Shuning uchun ham ko'pincha tagxonalar yozgi xonalarning ostini

egallagan. Buning naqadar puxta o'ylanganligi shundan ko'rinib turibdiki, birinchidan podvaldan chiqqan zax havo hamma vaqt yuqoridagi xonaning polini sovutib turgan, uning hovli sahnida ko'tarinqirabroq joylashishiga sabab bo'dgan va nihoyat tagxonadagi ochiq tuynuklardan chiqqan salqin, nam havo hovlida shamol aylanishi-tabiiy konversiani va xonalar ichida aeratsiani yaxshilashga sabab bo'lib, mikroiklim hosil qilgan.

Demak, yozgi xonalar shipi baland (5,5 metr) qurilishidan tashqari tagxona ustida joylashganligi tufayli yanada yuqoriroq qilib qurilgan va ularning bahavoligini ta'minlagan. Xuddi mana shu xonalar oldida joylashgan sahn ham bir oz kengaytirilib, yuqorida aytib o'tilgan yozgi xonaga ta'sir etuvchi mikroiklim omilidan bu yerda ham foydalanilgan. Bu sahnlik Buxoroda supa (sufa) deb ataladi. U yozda o'tirishda mo'ljallanadi va pishiq g'isht terib ishlanadi. YOz paytlari bu supaga suv sepilganda pastdan chiqayotgan salqin havo ta'siri yanada kuchayadi. Buxoro uylarida tagxonalar, supalar, xonalarining ayrimlarining poli pishiq g'ishtdan, devorlari va yopmalari (sinchli qilib) yog'och bilan ishlangan bo'ladi. Odatda hovlining hamma yog'i, gulzor va daraxt ekilgan joydan tashqari pishiq g'isht bilan ishlab chiqiladi

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Buxoro amirlik poytaxti hisoblangan. Bu yerda uylar shahar sharoitidan kelib chiqqan holda, kichikroq qilib, ko'cha shakliga mos ravishda qurilgan. Shuning uchun ham Buxorodagi uylar 2-3 qavatli bo'lgan. Uylarning «birun» deyilgan tashqari qism, «darun» deyilgan ichkari qismi yordamchi binolardan iborat bo'lgan. Buxoro turar joylari «tobiston» — shimolga qaragan yozgi xonalar, «zimiston» — janub yoki g'arbga qaragan qishki xonalarga bo'lingan. Har bir xonalar majmui eshiklar orqali markaziy xonaga birlashgan. Baland shiftli yozgi xona mexmonlar uchun mo'ljallangan, u «madon» — markaziy va yordamchi xonalar ustida barpo etilgan. Koshinlar bilan bezatilgan «shohnishin» martabali mehmonlar uchun mo'ljallangan. Zallarning ichki qismi ikki sinchli devor va to'sinlar bilan yopilgan tomdan iborat bo'lgan. Devorning har ikkala tomoniga baland va past tokchalar, shuningdek ularga mos ravishda o'yma naqshli va bezak panjarali eshik, derazalar o'rnatilgan. Gumbazli masjidlarining mehrobi devori tik, ba'zan kvadratsimon botiq va bo'rtiq shakllar bilan bezatilgan. Binolarning shifti to'sin, vassa, naqsh o'yilgan hovuzaklardan iborat bo'lgan turar-joylarning ichi mehmonxonalarga qaraganda boyroq bezatilgan. Devorlarining tepa qismi ganch suvoq qilinib, «sharafa» karnizi o'rnatilgan.

Sumalaksimon osilib turgan solinchoqlar, ko'p qismi qubbasimon tokchalar, o'yma namoyonlar bezak vazifasini o'tagan. Namoyonga geometrik shakllar yoki medalonlar, mehrob qubbalari, yassi dahana yoki davri-poya singari o'yma yoki chizma naqshlar bilan bezatilgan. Tokchanning ustki qismi qori, muqarnas, iroqi singari gumbazchalarga ega bo'lgan. Tokchalari bo'lmagan bir sinchli devorlarga

ganchdan quyma boʻrtma tokchalar oʻrnatilgan. Tokchalar oʻrtasiga chobaka — quyma stillashgan koʻza tasvirlangan panjara yoki tokchani ichki qismi hamda alibastr taxtaga xatkash panjara oʻrnatish buxoroliklar uchun anʼanaviy hisoblangan. Tokchalar qizil, koʻk, yashil kabi yorqin boʻyoqlar bilan boʻyalgan. Buxorolik boylarning uylari tokchalari mayda boʻlaklarga ajratilmasdan naqshlar va ganch bezaklar bilan bezatilgan.

Devoriy bezaklarning asosiy qismini guldonda turgan guldasta, gullayotgan daraxt shoxlari, majnunol novdalari kabilar tashkil etadi. Tasvirlar bir qadar shartli boʻlsada, bezaklar ancha erkin ishlangan. Ular bir-biriga mutanosib boʻlib, ranglar yaxshi tanlangan, chiziqlar nafis. Bezaklar rangi toʻqdan och rangga tomon yoki aksincha oʻzgargan. Oʻsimliksimon bezaklar geometrik ganch bezaklari bilan uygʻunlashib ketgan. Oʻyma ganchlarga koʻpburchakli yulduzlarning geometrik shakli, shuningdek, gul, novda, buta singarilar tasviri tushirilgan. Namoyonlar foni oʻrniga qarab turli ranglarga boʻyalgan. Shiftga ishlangan bezaklar xona ichini yanada koʻrkam qilib yuborgan. Shift yuzasi hovuzaklarga boʻlingan. Buxoro turar-joylarining shift va devor bezaklari oʻziga xosligi bilan ajralib turadi.

Buxoro xonalari devorlari somonli loy, ganch bilan silliqlab suvab, pardozlangan shokilasimon jimjimador araqilar, jozibador naqshlar, yakka- yakka oʻyma oq naqshlar qoʻllanilgan.

Qadimdan Turkistonning xalq meʼmorchiligida mehmonxonalar qurish, uni bezashga alohida eʼtibor berilgan. Jumladan, Buxoroning amaldor va boylari hovlilarida mehmonxona asosiy oʻrin egallagan. Mehmonxonalarining hajmi, uning katta kichik qilib qurilishi xona soxiblarining jamiyatdagi mavqelariga bogʻliq boʻlgan. Mehmonxona koʻpincha shimolga, ayrim hollarda sharqqa qaratib qurilgan. Mehmonxona xuddi yozgi va qishki xonalar kabi daxliz va madonga ega boʻlib, ularga nisbatan ikki baravar baland boʻlgan. Dahliz va madonlar ustida eʼtiborli mehmonlar uchun alohida «shoxninishlar» (shoh oʻtiradigan joy) qurilgan. Tasvirning bajarilish uslubi ovrupachaga oʻxshasada, uni bajargan kishi mahalliy naqqosh ekanligi toqlar peshtoqidagi gullarning tasvirlanishida, mevali daraxt shoxlari, barglari va mevalarning simmetrik joylashuvida yaqqol koʻzga tashlanadi. Mehmonxona shohninishida Ovrupo usulidagi tasvirlar paydo boʻlishiga tadqiqotlardan maʼlum boʻlishicha, 1910 yillarda Buxoro madaniyatiga Ovruponing taʼsiri kuchaygan va buxorolik naqqoshlardan Nabi Hafizov baʼzi uylarning naqqoshlik bezagida davriy matbuot, otkrytka va boshqalardan foydalanib, yuqoridagi kabi real tasvirlarni ishlagan.

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Buxoro aholi turar joylari orasidagi eng koʻzga namoyon boʻlgan hovlilardan biri bu yirik amaldor va savdogar Fayzullo Xoʻjaev uylari hisoblanadi. Fayzullo Xoʻjaev (1896-1938 yillar) uylari XIX asr oxirida (taxminan 1870 yillarda), Qadimiy Gʻoziyon koʻchasida barpo etilgan.

Bu uy aslida Fayzullo Xo‘jaev otasi Ubaydullo Xo‘jaevga tegishli bo‘lgan. Hovli 3 ga yerdan iborat bo‘lib, uy 2 qismdan iborat: ular — tashqi (erkaklar uchun) va ichki (ayollar uchun). Bundan tashqari uy yozgi va qishki xonalarga ham bo‘lingan. Har bir uyning o‘z "daxliz"i va "madon"i bor. Uyning ayvoni, mexmonxonalari va alohida xonalarining o‘zbek amaliy san‘at turlari, ya‘ni yog‘och o‘ymakorligi, ganch o‘ymakorligi, naqqoshlik bilan bezatilganligi diqqatga sazovordir. Uylar devori 3 qismdan iborat: pastda — izora(uncha baland bo‘lmagan poydevor), o‘rta qismda — asosiy devor va tokchalar, namoyonlardan iborat bo‘lgan. Yuqorida esa shiftga ulanib ketadigan hoshiya bezaklardan iborat. Uchinchi qism — sharafa qismi hisoblanadi. Hovlining barcha, ya‘ni ham qishki, ham yozgi xonalarining izora qismida ko‘pincha geometrik naqsh — girix va islamiy naqsh ishlatilgan.

Savol va topshiriqlar

1. Buxoroning qadimiy hovli joylarining o‘ziga xosligi nimada?
2. Hovli deganda nimani tushunasiz?
3. Dolonning uy-joy qurilishi sohasidagi vazifasi nimadani iborat bo‘lgan?
4. Buxoro boy amaldorlari uylari oddiy uylardan qaysi jihatlari bilan farq qilgan?
5. Ichkari hovli bilan tashqi hovlining bir-biridan farqlovchi belgilarni sanab bering?

Test topshiriqlari

1. Buxoro amirligi hududida qadimiy turar joylari me‘morchiligida umumiy jihatlar nimada namoyon bo‘ladi?
  - A) ularning barchasida asosiy element hovli hisoblanadi
  - B) xonalar va yozgi inshootlarni joylashtirish uslubi
  - C) dolondan so‘ng kirish yoki darvozaxona joylashganligi.
  - D) o‘sha davrda uylar “ tashqari” hamda “ichkari” hovlilarga bo‘lingan.
2. XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Buxoro amirlikda uylar qavatli bo‘lgan.
  - A) 2-3 qavatli
  - B) 1-2 qavatli
  - C) 1 qavatli
  - D) 1-2-3 qavatli
3. Buxoroning amaldor va boylari hovlilarida asosiy o‘rin egallagan xona
  - A) madon
  - B) birun
  - C) mehmonxona
  - D) darun
4. Devoriy bezaklarning asosiy qismini qanday tasvirlar tashkil etgan?
  - A) guldonda turgan guldasta,
  - B) gullayotgan daraxt shoxlari,

C) majnuntol novdalari

D) barcha javoblar to'g'ri

5. Yirik amaldor va savdogar Fayzullo Xo'jaev uylari Qadimiy qaysi ko'chasida barpo etilgan?

A) Poyi Kalon

B) G'oziyon

C) Labi Hovuz

D) Xalifa Xudoydod

Manba va adabiyotlar

1. Пугаченкова Г.А, Ремпель Л.И. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. Ташкент, 1958.

2. Майкова В.Н. Художественная культура народного жилища Узбекистана. Ташкент, 1990.

3. Уринбаева М.Б. Традиции и преемственность интерьера жилых домов в Узбекистане. Ташкент, 1992.

4. Вахитов М.М, Мирзаев Ш.Р. Меъморчилик тарихи. Тошкент, 2010.

5. Аҳмедов М.Қ. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи. Тошкент, 1995.

14-Mavzu: Mustaqillik yillarida Buxoroda qayta tiklangan muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlar.

Reja

1. Buxoroning etti pir qadamjosi mustaqillik yillarida ta'mirlanishi.

2. Bahouddin Naqshband ziyoratgohining mustaqillik yillaridagi ko'rinishi.

3. Abu Havs Kabir Buxoriy hojatbaror ziyoratgohining qayta ta'mirlanishi.

Tayanch so'zlar: etti pir, qadamjo, mustaqillik, Abdulxoliq G'ijduvoni, Revgariy, Anjir Fag'naviy, Romitaniy, Boboyi Samosiy, Mir Kulol, Bahouddin Naqshband, Kabir Buxoriy, Dahmai behishtiyon, maqbara, qabriston, ziyoratgoh.

Abdulxoliq G'ijduvoni 1103 yilda G'ijduvon shahrida tavallud topganlar. Ilmu hol va ilmu qolni o'zlashtirib ulg'aygan. Musulmonlarni to'g'ri yo'lga boshlab shayxlik darajasiga etgan. Ul zotga "Xo'jai Jahon", "Qalb zikri sultoni", "Ikki olam Xo'jasi", "Qutbi zamon", "Ofoqi zamon" kabi ko'plab nisbalar berilgan. Hazrat Xojagon tariqatiga asos solgan. Shu joyda tariqat peshvosi bo'lib "bo'z to'qish" kasbi bilan shug'ullangan. Xojagon tariqati asosi Qur'on va hadisga tayanib, bid'atu xurofot, soxta piru-muridlikka qarshi qattiq kurashgan, insoniyatni tama' va minnatdan qaytarib, halol mehnat orqasidan kun kechirishga, Oloh bergan rizqni ko'pchilik bilan baham ko'rishga undagan. Hazrat Xoja Abdulxoliq G'ijduvoni 1179 yil (ba'zi manbalarda 1220 yil) G'ijduvon shahrida vafot etgan, qabrlari ham shu yerda joylashgan.

Etti pining ikkinchisi, ya'ni Xoja Muhammad Orif Revgariy Mohitobon ziyoratgohi sari Shofirkon tumaniga borar ekanmiz, katta yo'l bo'yidagi "Halol-Fut" kafesiga ko'zimiz tushdi. O'ziga xos tamaddixona mahalliy va xorijiy sayohatchilarni xushnud kutib olishga hamisha shay. Ismi jismiga monand ushbu maskanda mehmonlar eng sara milliy taomlar, yangi uzilgan meva-chevalar bilan tamaddi qiladi.

Keyingi manzil Vobkent tumanidagi "Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy" ziyoratgohi. "Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy" ziyoratgohi sho'rolar zamonida qarovsiz, juda xarob holda edi. Bu yerdagi masjid esa kolxoz omboriga aylantirilgan. Istiqlol yillari ushbu ziyoratgohda ham qayta qurish va obodonchilik ishlari amalga oshirildi. 1999-2000 yillarda hashar yo'li bilan Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy qabri ustiga ikki qavatli maqbara, 300 kishini sig'diradigan uch ayvonli yangi jome masjidi, hovuz, darvozaxona, mehmonxona, zamonaviy tahoratxona qurib bitkazildi. Masjid hovlisida manzarali va mevali daraxtlar o'tkazilib, bog'-rog'lar tashkil qilindi. Ziyoratga va namozga keladiganlar uchun barcha qulay sharoit yaratildi. Jome masjidi esa 1998 yil rasman ro'yxatdan o'tib, faoliyat ko'rsata boshladi. Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy silsilai-sharifda o'n ikkinchi halqaning piri murshidi, Xoja Orif Mohitobonning shogirdi, Xoja Ali Romitaniyning ustoz bo'lib, 13-asrda Vobkent hududida yashab o'tganlar.

Etti pining to'rtinchisi Romitan tumanida joylashgan "Xoja Ali Romitaniy" ziyoratgohi. Vobkent tumanidan salkam 37 kilometr yo'l bosiladi. Xoja Ali Romitaniy (Xojai Azizon nomi bilan ham atalgan) (Romitan tumani Qo'rg'on qishlog'i -1195/1324) – "Xojagon Naqshbandiya" tariqati vakili. To'quvchilik bilan mashg'ul bo'lgan. Xorazmda bir muddat yashab, xonaqo ochgan va "Xojagon" tariqatini mazkur hududda tarqatgan. Ma'naviy ustoz Mahmud Anjir Fag'naviydir. U esa, o'z navbatida Xoja Muhammad Boboyi Samosiyning ustoz hisoblanadi.

Romitan tumanida joylashgan yana bir pir Xoja Ali Romitaniyning shogirdi Xoja Muhammad Boboyi Samosiy hisoblanadi. Xoja Muhammad Boboyi Samosiy ziyoratgohi Xoja Romitaniy ziyoratgohidan 5 kilometr masofada joylashgan.

Ul zot Buxoroning buyuk shayxlaridan hisoblanib, Hazrat Boboyi Samosiy nomlari bilan mashhur bo'lganlar. Hazrat Samosiy (ba'zi manbalarda "Simos") masjid turgan hududda tavallud topgan. Manbalarda u zotning tug'ilgan yillari keltirilmagan. Vafotlari esa 1354 yilga to'g'ri keladi.

Pirlarning oltinchisi "Sayyid Amir Kulol" ziyoratgohi Kogon tumani Yangi hayot qo'rg'onida joylashgan. Romitan tumanidan salkam 47 kilometr uzoqlikda. "Sayyid Amir Kulol" jome' masjidi tarixiy shaxs nomiga qo'yilgan. Sayyid Amir Kulol (1281-1370 y) Buxorodagi etti pining oltinchisi bo'lib, 89 yil umr ko'rgan. Asl ismlari Sayyid Amir Kalon bo'lib, kasblari kulolchilik bo'lgani sababli Sayyid Amir Kulol deb atashgan.

“Sayyid Amir Kulol” jome’ masjidini mustaqillikka erishilganidan so‘ng 1994 yilda hashar yo‘li qayta bilan qurilgan. Masjid o‘z faoliyatini hozirgi kunga qadar davom ettirib kelmoqda. Masjid binosining old va o‘ng tomonida ayvon bor. Binoga kiraverishda - o‘ng va chap tomonlarda 2 ta xona mavjud. Masjidning balandligi 4,70 metr, uzunligi - 24,4 metr, eni – 18,5 metr. Masjid gumbazining balandligi – 9 metr. Masjid minorasi 2007 yilda qurilgan. “

Dunyoga mashhur Bahouddin Naqshband ziyoratgohi Kogon tumani Qasri Orifon qishlog‘ida joylashgan. Bu ergacha Sayyid Amir Kulol ziyoratgohidan 5 kilometr yo‘l yuriladi. Bahouddin Naqshband ziyoratgohi besh yuz yil mobaynida shakllandi. Uning ilk tarixi to‘g‘risida ma’lumot juda oz. Bahouddin Naqshband qabrlari oldidagi dastlabki binolar, taxminan hazrat vafotlaridan keyin paydo bo‘lgan. Me’moriy-arxeologik tadqiqotlar davrida ilk binolarning qoldiqlari va asoslari topildi. Bahouddin Naqshband vafotidan ko‘p o‘tmay hazrat maqbarasining g‘arbiy tomonida qabriston paydo bo‘lib, unda hazratning murid-muxlislari dafn qilina boshlagan. Keyinchalik bu yerda Buxoroning hukmron sulola vakillari dafn qilinadigan “Dahmai shohon” (“SHohlar xilxonasi”) paydo bo‘lgan.

Mustaqillikning shonli va zafarli yillarida xalqimiz qo‘lga kiritgan yutuqlar son-sanoqsiz va ularning har biri asrlarga tatigulikdir. Bularning bari betakror va yagona jonajon O‘zbekistonimizning buyuk kelajak yo‘lidan sobitqadamlik bilan dadil odimlayotganidan darak beradi. Har bir O‘zbekiston xalqi ushbu amalga oshirilayotgan ishlarni teran anglab, mustaqilligimiz va tinchligimizni qadriga etib, mamlakatimizdagi tinchlik va totuvlikni ko‘z qorachig‘idek asrashi lozim. Zero, tinchlik va totuvlik eng ulug‘ ne’matir.

1993 yili Bahouddin Naqshband tavalludining 675 yilligi munosabati bilan O‘zbekistonda Bahouddin Naqshband ta’limotini o‘rganishga ahamiyat kuchaydi. Buxoro davlat universiteti huzurida “Naqshbandiya” ilmiy markazi ish boshladi. U yerda tasavvufiy-irfoniy merosni tadqiq etish yo‘lga qo‘yildi. Buxoro davlat muzey qo‘riqxonasida ham “Naqshbandiya” markazi tuzildi.

Sharofatli odamning qadamida gul ochiladi, deyishadi. Islom Karimov 1993 yil 16 sentyabrda ilk bor islom olamining yirik vakili Bahouddin Naqshband tavalludining 675 yilligi tantanalariga tashrif buyurganda shu muborak manzilning baxti ochildi. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezident tashabbusi va rahnamoligida ilgari qarovsiz yotgan joyda asrlarga tatigulik bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi. Necha asr muqaddam ko‘milib ketgan obidalar qayta ko‘z ochdi. Bu yerga qadam qo‘ygan mehmonlar ziyoratni, eng avvalo, buyuk allomaning onasi mangu qo‘nim topgan qabrdan boshlaydigan bo‘lishdi. Birgina shu an’ananing qayta tirilishi millatimizda onaga ehtirom ramzini ifodalaydi.

Abu Hafs Kabir Buxoriy hojatbaror ning muborak nomini muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2021 yil 2 sentyabrida Toshkent shahrida Islom taraqqiyot banki boshqaruvchilar kengashining to'g'ridan-to'g'ri o'tkazilgan, 57 mamlakatdan vazirlar va rasmiy shaxslar, shuningdek, mamlakatimiz vazirlik va idoralari mutasaddilari, ishbilarmon doira vakillari qatnashgan 46-yillik yig'ilishidagi nutqida faxr bilan tilga oldi.

Mustaqillik yillarida Buxoro viloyati hokimligi va hozirda Buxoro viloyati nuroniylar jamoatchilik kengashi raisi, 1996–2011 yillarda Buxoro viloyati o'sha vaqtdagi hokimi Samoyiddin Husenov tashabbusi bilan Abu Hafs Kabir Buxoriy mangu makon tutgan majmua obod qilindi. Majmua darvozaxonasi, xuddi Ismoil Somoniy maqbarasiga o'xshab ketadigan maqbara, yangi masjid, o'z o'rnida Buxoroning qadimiy Haqroh (Abu Hafs Kabir) darvozasi qurildi. Shu tariqa bu yer mamlakatimizning muqaddas ziyoratgohlaridan biriga aylandi.

Imom Abu Hafs Ahmad ibn Hafs Kabir Buxoriy milodiy 768 yili Buxoroda tug'ilib, 832 yili ona shahrida vafot etgan. Bu ulug' zot islom olamiga Abu Hafs Kabir Buxoriy nomi bilan tanilgan fiqhshunos va faylasuf, ilohiyotshunos, buyuk muhaddis, benazir avliyo, ulamolar sultoni va sardaftari Imom Buxoriyning zamondoshi va ustoz.

Abu Hafs Kabir Buxorodagi Darvozai Nav qarshisidagi tepalikda dafn etilgan. Buxoroliklar u joyni muqaddas sanab, "Haqrah" ("Haq yo'l") va "Tali Xoja Imom Abu Hafs" ("Xoja Imom Abu Hafs tepaligi") deb ataganlar.

Abu Hafs Kabirning sharofatidan islom dini ta'limotining ravnaq topishi va targ'ibotining kengayishi bois ko'p o'tmay, Buxoro shahri markazga aylandi. Abu Hafs Kabir madrasasidan juda ko'p etuk fiqhshunos olimlar, qozilar, avliyolar, zohid imomlar etishib chiqdi. Shu boisdan IX asrdan boshlab Buxoro "Qubbat ul-islom" ("Islom gumbazi") nomi bilan shuhrat topadi.

IX–XII asrlar Sharq uyg'onish davri va O'rta Osiyoda ilmu fan, ayniqsa fiqh ilmining rivoji uchun oltin davr hisoblanadi. IX asrda Abu Hanifaning mumtoz shogirdi Muhammad ibn Hasan Shayboniydan Iroq yo'nalishi bo'yicha fiqh ilmini o'rgangan buxorolik faqih – Abu Hafs Kabir o'z vataniga qaytib, Buxoroni fiqh ilmi markaziga aylantirdi va ko'p sonli shogirdlar tarbiyalab, kamolga etkazdi.

Fiqh ilmi o'sha asrda o'zining rivojlanish pallasiga kirgan edi. Mazkur ilmni to'la egallamay turib, diniy masalalarda hukm chiqarish mumkin emas edi. Shu davrga kelib kalom ilmi (teologiya) ham nihoyatda rivojlangan edi. Movarounnahrda juda katta kalomchilik maktabi yaratilib, uning asoschisi Abu Hafs Kabir Buxoriy hisoblanar edi.

Savol va topshiriqlar

1. Buxoroning etti pirni sanab bering.
2. Bahouddin Naqshbandning yubileyleri qaysi yillarda nishonlandi?

3. Abu Havs Kabir Buxoriy Hojatbaror ziyoratgohining qayta ta'mirlanishi qachon amalga oshgan edi?

4. Dahmai Behishtiyonda kimlar dafn etilgan?

5. Mustaqillik yillarida yana qaysi ziyoratgohlar ta'mirlandi?

Test topshiriqlari

1. Etti pirning xato ko'rsatilgan variantni toping.

A) Abdulxoliq G'ijduvoni, Anjir Fag'naviy, Romitaniy, Boboyi Samosiy, Mir Kulol, Bahouddin Naqshband,

B) Revgariy, Anjir Fag'naviy, Romitaniy, Boboyi Samosiy, Mir Kulol, Kabir Buxoriy,

C) Abdulxoliq G'ijduvoni, Revgariy, Anjir Fag'naviy, Boboyi Samosiy, Mir Kulol, Bahouddin Naqshband,

D) Abdulxoliq G'ijduvoni, Anjir Fag'naviy, Romitaniy, Boboyi Samosiy, Mir Kulol, Bahouddin Naqshband, Kabir Buxoriy,

2. Nechanchi yillarda hashar yo'li bilan Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy qabri ustiga ikki qavatli maqbara

A) 1996-2000

B) 1997-2000

C) 1998-2000

D) 1999-2000

3. Etti pirning to'rtinchisi qaysi ziyoratgoh.

A) Xoja Ali Romitaniy

B) Abdulxoliq G'ijduvoni

C) Anjir Fag'naviy

D) Boboyi Samosiy

4., Kogon tumani Qasri Orifon qishlog'ida joylashgan Dunyoga mashhur ziyoratgoh.

A) Bahouddin Naqshband

B) Abdulxoliq G'ijduvoni

C) Anjir Fag'naviy

D) Boboyi Samosiy

5. Bahouddin Naqshband tavalludining 675 yilligi qachon nishonlandi?

A) 1992

B) 1993

C) 1994

D) 1997

Manba va adabiyotlar

1. Садриддин Салим Бухорий. Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. (тарихий-маърифий рисола). Тўлдирилган, қайта ишланган иккинчи нашр. Т., “Наврўз”.2015.
2. “Кўҳна ва боқий Бухоро тарихи ҳамда маданий мероси – комил инсон тарбиясида муҳим манба” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Бухоро.2012.
3. Ёўлдошев Н.Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва фаолияти. Бухоро 2003.
4. Бўлдиева С. Бухоро сирлари. (Буюклик маъноси). Биринчи китоб. Т., “Тафаккур”.2009.
5. Баҳоуддин Нақшбанд мажмуаси.Бухоро.2008.

15-Mavzu: Buxoroning zamonaviy obidalari.

Reja

1. Ko‘hna va boqiy Buxoro madaniy markazi.
2. Abu Ali ibn Sino nomidagi musiqali favvoralar xiyoboni.
3. Buxoro aeroporti.

Tayanch so‘zlar: Ko‘hna va boqiy Buxoro, madaniy markazi, zamonaviy obidalar, Teatr, monument, yodgorlik, bog‘, xiyobon, musiqali favvora, Buxoro aeroporti, Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, gektar, amfiteatr, xarita, globus.

Buxoroda zamonaviy va milliy shaharsozlik an‘analari asosida qayta qurish, bunyodkorlik ishlari 2010 yildan keyin yanada kuchaydi. Shaharga sharq tomondan kiraverishdagi 107 gektarlik joy haqiqiy qurilish, bunyodkorlik maskaniga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimovning taklif va tashabbusi bilan bu yerda nihoyatda muazzam maydon, bog‘-xiyobon yaratishga kirishildi.

Madaniy markaz yirik inshoot hisoblangan 700 o‘rinli viloyat musiqali drama teatri ham majmuaga ko‘rk bag‘ishlaydi. Teatr foyesi, zali tomoshabinlarning madaniy dam olishlari uchun qulay qilib yaratilgan. Zamonaviy, hamma imkoniyatlarga ega tarzda ishlangan teatr sahnasi drama san‘atining barcha turdagi asarlarini ijro qilishga mos tarzda bunyod qilingan. Shuning uchun ham bino haqiqiy san‘at koshonasiga aylandi. Teatr binosiga yaqin joyda yozgi 2000 tomoshabinga mo‘ljallangan amfiteatr ham qurildi. Bu yerda konsertlar uyushtirish, har xil anjumanlar o‘tkazish, teatrlashtirilgan tomoshalar tashkil qilish uchun barcha qulayliklar mavjud.

Bir so‘z bilan aytganda, ushbu monument Buxoro shahriga, uning tarixi va bugungi kuniga, kelajagiga qo‘yilgan yodgorlikdir. Shuning uchun ham yodgorlik nomi “Ko‘hna va boqiy Buxoro”, deb ataladi.

Monument, viloyat musiqali drama teatri va amfiteatr atroflarida turli shakldagi favvoralar o‘rnatilgan. Ular atrofga salqinlik taratish bilan birga tunda

turfa rangli chiroqlar yog‘dusida go‘zal ko‘rinish ham hosil qiladi. Bog‘-xiyobonning hamma qismi yashillik hosil qilib turadigan maysalar bilan qoplangan. o‘aroyib ekolandshaft ko‘rinishidagi bu tizim bag‘rida kunduzi kamalaklar jilolansa, kechasi minglab chiroqlar nuridan bog‘-xiyobon o‘ziga xos chiroy ochadi, bu yerga keluvchilarga, sayr qiluvchilarga mamnunlik, xursandlik, xush kayfiyat bag‘ishlaydi.

Bog‘-xiyobonda salkam 29 mingtaga yaqin daraxt ko‘chatlari o‘tqazilgan edi. Shahar o‘zining tarixida bunday yashillik, ko‘rkamlik, go‘zallikdan birinchi bor yasanmoqda, desam mubolag‘a bo‘lmas. Bu yerdan kunu tun odamlarning oyog‘i uzilmaydi. Kimdir dam olish uchun, kimdir konsert tomosha qilishga, yana kimdir teatrga keladi. Bog‘-xiyobon xalqimizning madaniyat maskaniga aylandi. Shuning uchun bu joyni “Buxoro madaniy markazi”, deb atadik.

Bu madaniy markaz shaharning bugungi kunda yaratilgan bunyodkorlik, boqiylik timsollaridan biriga aylandi. “Ko‘hna va boqiy Buxoro” monumentining markaziy qismida uch avlod - baxtiyor yosh oila: ota-ona va bola, barhayotlik timsolidagi haykallari ifodalangan. Dunyoda mahobatli inshootlar, monumentlar ko‘p, Lekin birorta shaharga bag‘ishlab qurilgan monument haqida hech eshitganmisiz?! “Ko‘hna va boqiy Buxoro” majmuasi misolida sharif shahrimizga haykal qo‘yildi, desam yanglishmagan bo‘laman.

Madaniy markaz turli burchaklaridan boshlangan yo‘laklar balandligi 18 metrli “Ko‘hna va boqiy Buxoro” monumentiga kelib tutashadi. Monumentni taniqli haykaltarosh, O‘zbekiston san‘at arbobi Ilhom Jabborov ishlagan. Obida zinapoyalari orqali ko‘tarilganda, diqqatingizni monument tevaragida zarhal koshinlar tortadi. Unda Buxoroning tuprog‘i oltinga teng, degan ma‘no mujassam. Chunki Buxoro azaldan oltin makoni bo‘lgan. Asl va toza oltin konlari, yombilar shu yerdan topilgan.

Ayni chog‘da monumentda nafaqat Buxoroning oltin zamini oldida, balki Buxoroni sharif shaharga aylantirgan uning fidoyi, mehnatkash odamlari oldida bosh egish kerak degan g‘oya ifoda etilgan. Bu zamin kishilari ezgu ishlari bilan tilga tushganlar. Buyuk olim Abu Ali ibn Sino, tarixchi olim Narshaxiy, islom dini ravnaqi va madaniyatiga beqiyos hissa qo‘shgan Imom Buxoriy, tariqat allomalari Abdulxoliq G‘ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Xoja Orif Regariy, Xoja Mahmud Anjir Fag‘naviy kabilar, shuningdek, millatimiz adabiyoti, madaniyati taraqqiyotida munosib iz qoldirgan Ahmad Donish, Sadridin Ayniy, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jaev, xalqimizning boshqa asl farzandlari etishib chiqqan. Ularning nomlari obidada zarhal harflarda naqshlangan. Bu bitiklar yuqorisida “Ilm o‘rganmoq har bir musulmon erkak va ayol uchun farzdir” degan hadis o‘zbek, arab va ingliz tillarida yozilgan.

Ajdodlarimiz va ularning bugungi vorislari bu da'vatni hayot mazmuniga aylantirishgan. Buxoroning dunyoda ilm-ma'rifat maskani sifatida shuhrat qozongani bejiz emas. Xuddi shu yerda Buxoroning ko'hnaligidan darak berguvchi me'moriy yodgorliklari –Mag'oki Attor, Ismoil Somoniy, Chorbakr, Minorai Kalon, Ark qal'asi, Labihovuz, Chorminor, Bahouddin Naqshband maqbarasi boshqa qator obidalari tasviri toshda muhrlangan. “Dil va yoru, dast ba kor”— ulug' pir Bahouddin Naqshbandning monumentga bitilgan bu hikmati donishmand ajdodlarimizning qoldirgan ulkan ma'naviy merosning o'ziga xos namunasi sifatida ko'zga tashlanish barobarida bugungi avlodni mazkur da'vatga amal qilishga chaqiradi. Eskizlari bevosita O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentimiz g'oyalari asosida tayyorlangan monument markazida uch avlod— baxtiyor yosh oila—ota, ona va bola, nihol o'tqazayotgan bobo va nabira hamda uy qurayotgan ota va o'g'ilning barefli haykallari aks ettirilgan. Bunda chuqur falsafa bor: hayot adabiy, umr o'tkinchi, insonning ezgu amallari mangu qoladi, bu dunyoda inson ezgu ishlar qilmog'i, farzandlari kelajagini, el-yurtining ertasini o'ylamog'i kerak.

Obida tepasiga o'rnatilgan balandligi 5 metr, vazni 32 tonnadan iborat, aylanib turuvchi ulkan Yer shari uzoq-uzoqlardan ko'zga tashlanadi. Unda O'zbekistonimiz xaritasi tasvirlangan. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, dunyo bilan yuzlashdi, jahon hamjamiyatida o'z o'rnini egalladi, degan teran ma'no ifodalangan. Ushbu obida milliy ma'naviyatimizning monumental ifodasidir. Istiqlolning dastlabki yillarida respublikamizda qator teatrlar rekonstruktsiya qilinib, ijodiy jamoalar ixtiyoriga topshirilgan edi. Buxoro davlat musiqali drama teatrining madaniy markazdagi muhtasham binosi so'nggi chorak asrda mamlakatimizda poydevordan qurilgan yagona teatrdir. San'atkorlar va tomoshabinlarning bir necha avlodi armonlari ro'yobga chiqib, barpo etilgan bu teatr o'zining ko'rkamligi, zamonaviy sahna imkoniyatlari va yoritkichlari bilan jihozlangani, unda yaratilgan qulay shart-sharoitlari bilan Markaziy Osiyodagi eng go'zal san'at maskanidir.

“Ko'hna va boqiy Buxoro” monumenti, viloyat teatrining yangi binosi hamda zamonaviy loyiha asosida barpo qilingan amfiteatrni o'z ichiga olgan, gulzor va xiyobonlardan iborat madaniy markaz ham ular qatoridan o'rin olib, istiqlolimiz sharofati, xalqimiz qudrati hamda Prezidentimiz tashabbuskorligi va rahnamoligi bilan sharif shahar yanada go'zallashib, chinakam Sharq gavhariga aylandi.

Endilikda ajdodlarning bu boradagi an'analari zamonaviy yo'sinda davom ettirilmoqda. Shaharning barcha nuqtalarida turli xildagi favvoralar ishga tushirilgan. Ayniqsa, uning markazida bunyod qilingan “Abu Ali ibn Sino” nomidagi favvoralar maydoni shaharning eng obod, ko'rkam, xushmanzara maskanlaridan biriga aylangan. 6,5 gektardan oshiq joyni egallagan bu favvoralar

shakl-shamoyili, ko‘rinishi, suvni g‘aroyib tarzda taratib berishi bilan e‘tiborni tortadi. Ba’zi nuqtalarda suv 20 metrdan oshiq balandlikka otiladi. Turfa rangdagi nurlar suvning otilishiga hamohang porlaydi. Suv va nurning hamohangligiga musiqa — “Shashmaqom” kuylari ham qo‘shiladi. Musaffolik, salqinlik, nurlar o‘yini, qalbni to‘lqinlantiruvchi kuylar og‘ushida har qanday odam dilida xush kayfiyat, o‘zgacha bir surur, faxr uyg‘onadi. Shuning uchun ham shaharning bu maskani — “Favvoralar maydoni” doimo gavjum bo‘ladi. Bu maydon tunda yanada g‘aroyib, go‘zal ko‘rinish hosil qiladi. Unga chetroqdan nazar tashlasangiz, bu yerda nafaqat shahar ahli, balki butun Buxoro orom olayotgandek, maydon bor go‘zalligini namoyon qilayotgandek tuyuladi.

Umumiy maydoni 6,88 gektarni egallagan xiyobonga yuzdan ortiq o‘rindiqlar, zamonaviy yoritgichlar o‘rnatilgan.

Maydon markazidagi musiqali favvora va uning yonidagi ikki favvora kompyuter texnika vositalari orqali boshqariladi.

O‘ziga xos uslubda bunyod etilib, aholining maroqli hordiq chiqarishi uchun barcha sharoitlar yaratilgan bu inshoot qadim va navqiron Buxoroning yanada chiroy ochishiga xizmat qiladi.

Endilikda Buxoroning zamonaviy qiyofasini namoyon qiluvchi maskanlar, majmualar, inshootlar nihoyatda ko‘p. Buxoro aeroporti shulardan biri hisoblanadi. Bir paytlari ko‘rimsizgina bo‘lgan, kichkina binoda joylashgan aeroport endilikda nihoyatda ulug‘vor ko‘rinishga ega bo‘ldi. Barcha turdagi havo laynerlarini qabul qila oladi. Dunyoning ko‘plab shaharlari bilan havo yo‘llari orqali bog‘langan xalqaro aeroportga aylandi. Yoxud Buxoro temir yo‘l vokzali ham mustaqillikdan ilgari XX asr boshlarida qurilgan eski binoda joylashgandi. Unda yo‘lovchilar tugul temiryo‘lchilarning o‘zlari faoliyat yuritishlari uchun etarli imkoniyatlar yo‘q edi. Endilikda temir yo‘l vokzali to‘la qayta qurildi. Bugungi talablarga javob beradigan darajada texnik jihatdan jihozlandi. Yo‘lovchilar uchun barcha qulayliklar yaratildi. Endilikda vokzal “Talgo” kabi tezyurar elektrovozlar va boshqa zamonaviy tipdagi poezdlarni qabul qilmoqda. “Afrosiyob”ning Buxoroga qatnay boshlaganligi buning yorqin ifodasidir. Buxoroni uning ikkita darvozasi — vokzal va aeroport bilan bog‘laydigan yo‘llar nihoyatda obod, keng va ravon qilib bunyod etildi. Ularning ikki tomoni gulzorlarga, daraxtzorlarga, archazorlarga aylantirildi. Bugun shahar mehmonlarni ko‘rkam, yangidan chiroy ochgan, go‘zal qiyofada kutib olmoqda.

Savol va topshiriqlar

1. Ko‘hna va boqiy Buxoro madaniy markazi qachon qurildi?
2. Ko‘hna va boqiy Buxoro madaniy markazi necha gektardan iborat?
3. Abu Ali ibn Sino nomidagi musiqali favvoralar xiyoboniing umumiy maydoni qanchani tashkil etadi?

4. Buxoro aeroportining zamonaviy qiyofasini qachon tiklandi?
5. Buxoro neftni qayta ishlash zavodining qurilishi qachon boshlandi?

Test topshiriqlari

1. Koʻhna va boqiy Buxoro madaniy markazi necha gektardan iborat?
  - A) 105 gektar
  - B) 106 gektar
  - C) 107 gektar
  - D) 108 gektar
2. Koʻhna va boqiy Buxorodagi Yer shari necha metr qancha tonnadan iborat?
  - A) 5 metr, vazni 32
  - B) 5 metr, vazni 23
  - C) 3 metr, vazni 32
  - D) 3 metr, vazni 23
3. Abu Ali ibn Sino” nomidagi favvoralar maydoni necha gektardan iborat?
  - A) 6,5 gektar
  - B) 7 gektar
  - C) 8,5 gektar
  - D) 8 gektar
4. Necha oʻrinli viloyat musiqali drama teatri mavjud?
  - A) 500
  - B) 600
  - C) 700
  - D) 800
5. Qancha tomoshabinga moʻljallangan amfiteatr qurilgan.
  - A) 2000
  - B) 3000
  - C) 4000
  - D) 5000

Manba va adabiyotlar

1. “Kўxna va boqiy Buxoro tarixi hamda madaniy merosi – komil inson tarbiyasida muhim manba” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. Buxoro.2012.
2. Bobojonov Ш. Шариф шаҳар ёдгорликлари (Бухоро тарихий обидаларига саёҳат). Бухоро. “Бухоро”. 2017. Б-184.
3. Xolmurod Vaxshullayevich Sayfiyev Buxoro viloyatidagi tarixiy arxitektura obidalari ob’ektlarining turistik marshrutlari va infratuzilmalarini ishlab chiqish. Scientific progress volume 2 | issue 7 | 2021 issn: 2181-1601.
4. Botirjon Shahriyrov. Buxoroning sayohlik salohiyati. / xalq soʻzi. 05 Aprel 2018.

GLOSSARIY

Abdullaxon timi- Buxorodagi eng katta usti berk savdo rastasi bo'lib, 1577 yilda Abdullaxon davrida qurilgan.

Amir Olimxon madrasasi- Amir Olimxonning buyrug'iga ko'ra, 1913 yilda Buxoro shahrida yangi madrasa qurilgan.

Ark — O'rta Osiyo ko'hna shaharlaridagi hukmdorlar qarorgohi joylashgan qal'aband o'rda.

Bayonqulixon maqbarasi- O'rta Osiyo me'morligi noyob namunasi (XIV - asr o'rtasida qurilgan). Buxorodagi shayxul olam Sayfiddin Boharziy qabri yaqinida Chig'atoy ulusi xoni Bayonqulixon qabri ustiga qurilgan.

Boloi Hovuz masjidi- 1712 yilda Ark qarshisidagi Registon maydonida Ashtarxoniylar sulolasining oxirgi podshohi Abulfayzxon hukmronligi davrida uning amaldorlaridan biri Muxammad Hakimbey tomonidan qurilgan.

Buxoroning etti pir qadamjosi- Endilikda umumiy uzunligi 120 kilometr bo'lgan ushbu majmualardan: Abdulxoliq G'ijduvoni (G'ijduvon), Xoja Muhammad Orif Revgariy Mohitobon (Shofirkon), Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy (Vobkent), Xoja Ali Romitaniy (Romitan), Xoja Muhammad Boboyi Samosiy (Romitan), Sayyid Amir Kulol (Kogon), Bahouddin Naqshband (Kogon) iborat qadamjo.

Varaxsha- qadimiy shahar xarobasi. Buxorodan 40 km shimoliy-g'arbda, Dashti Urganji ko'lining qadimgi Rajfandun vohasida joylashgan.

Vardonze-Varzonze, Vardona, Vardanzi-Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi «Qo'rg'oni Vardonze» nomi bilan mashhur qal'a, qo'rg'on yodgorlikdir.

Vobkent minorasi-Buxoro viloyatining Vobkent tumanida joylashgan Vobkent minorasi XII asrda Qoraxoniylarning Buxorodagi noibi Sadr Burhoniddin Abdulaziz II tomonidan bunyod etilgan.

Darvoza-shahar, qal'a, saroy, qo'rg'onning kirish joyiga o'rnatiladigan katta eshik.

Devor-qal'a, qo'rg'on va shahar (hatto biror davlat) ni o'rab, dushman hujumidan mudofaa qilish uchun quriladigan inshoot.

Jome masjid — shahar markazidagi yoki nisbatan katta hududdagi asosiy va eng katta bosh masjid. Jamoa uchun zarur turli xabarlar e'lon qilinadigan, haftalik juma, xayit namozlari jamoa bo'lib o'qiladigan maxsus bino.

Imom Hojatbaror yoxud Abu Xafs Kabir Buxoriy maqbarasi- Abu Xafs Kabir 832 yilda vafot etgandan keyin qabrlari Hazrati Imom qabristonidagi tepalikka qo'yilib, maqbara salobatli inshoot bo'lib, u IX asr me'morchilik uslubida barpo etilgan.

Ismoil Somoniy maqbarasi- Ismoil Somoniy tomonidan otasi dafn etilgan joyda o'zi va uning farzandlariga atab taxminan 892-943 yillarda bunyod etilgan.

Ismoil Somoniy maqbarasi- Ismoil Somoniy tomonidan otasi dafn etilgan joyda o'zi va uning farzandlariga atab taxminan 892-943 yillarda bunyod etilgan.

Karvonsaroy – bu uzoq va mashaqqatli yo'l bosib, xalqaro aloqalarni savdo munosabatlari orqali bog'lovchi savdogar-karvon ahllari uchun o'ziga xos vaqtinchalik qo'rg'on-qarorgoh, mehmonxona, ularning ot-ulovlari va chorvalari uchun xam uzoq yo'ldan keyin xordiq olib, kuch to'playdigan joy bo'lgan.

Kalon jome masjidi- Ark va shahriston bozori oralig'ida 770-771 yillarda masjidi jom'e bunyod etilgan ilk binosi edi. 1121-1122 yillarda Qoraxoniylar hukmdori Arslonxon buyrug'iga asosan o'z mablag'lari evaziga masjid hozirgi joyi, Minora yonida tiklanadi, inshootning ko'pgina qismlari Ubaydullaxon, Abdulazizxon va Abdullaxon davrida qurilgan.

Kampir devor-Kampir devor, Devori kan(m)pirak — O'rta Osiyoda dehqonchilik vohalarini ko'chmanchilar hujumidan himoya qilish maqsadida barpo qilingan mudofaa inshootlari tizimining xarobalari.

Ko'hna va boqiy Buxoro-2010 yilda qurilgan 107 gektarlik joy, 700 o'rinli viloyat musiqali drama teatri binosi, yozgi 2000 tomoshabinga mo'ljallangan amfiteatr, "Qo'hna va boqiy Buxoro" monumenti qad rostladi. Yodgorlikning eng tepa qismiga dunyo xaritasini namoyon qiluvchi globus joylashtirilgan

Labi hovuz- 1620 yilda Buxoro xoni Imomqulixonning bosh vaziri Nodir Devonbegi tomonidan qurilgan Buxoroning eng taniqli va mashhur joylaridan biri.

Madrasa (arabchada, darasa—o'rganmoq) — musulmonlarning o'rta va oliy o'quv yurti bo'lib, ulamolar va maktabdorlar, davlat organlari xizmatchilarini ham tayyorlaydigan 7—8-asrlarda islom dini ulamolari musulmon ilohiyoti masalalarini sharhlab berib turadigan markaz sifatida paydo bo'lgan.

Masjid-machit (arabchada-sajda qilinadigan joy)- musulmonlar jamoa bo'lib, namoz o'qiydigan joy, ibodatxona.

Maqbara (arab, marqad, turbat)-biror mayitning jasadi joylashgan me'moriy inshoot yoki tosh tobut (daxma, sag'ana).

Mag'oki Attori masjidi- Moh yoki Mag'oki Attoriy mahalla masjidi Buxoroda XII – XVI asrlarda qurilgan. Arablar istilosigacha uning o'rnida Moh (oy) bozori bo'lgan, bu yerda but, dorivor va ziravorlar bilan savdo qilingan, otashparastlar ibodatxonasi ham shu yerda bo'lgan.

Mir Arab madrasasi- Ubaydulloxon davrida Mir Arab Abdulloh al-Yamaniy tomonidan 1530 yildamadrasa qurilishi boshlanib, soʻngda uning vasiyatiga koʻra kuyovi Shayx Zakariyo 1536 yilda qurilishni oxiriga etkazgan.

Minora (arab. — mayoq) — gorizental (eni) oʻlchamiga nisbatan vertikal (tik) oʻlchami ortiq boʻlgan baland inshoot.

Minorai Kalon-1124 yili Arslonxon buyrugʻi asosida usta Baqo tomonidan qurilgan, balandligi 47 yarim metrli minoradir.

Mudofaa devorlari – aholini dushman hujumidan saklash maqsadida qadimgi dehqonchilik vohalari atrofiga qurilgan devorlar.

Namozgoh masjidi- Hayit namozlarini jamoa boʻlib ado etish uchun koʻp mingli Buxoro ahlini bir poygohda jamlashni maqsad qilgan Namozgoh masjidi shaharning janubiy chekkasida, qoraxoniylar sulolasining yozgi qarorgohida, aniqrogʻi Shamsiobod bogʻida 1119-1120 yillarda barpo etilgan.

Poykand — qadimiy karvon yoʻli ustida qad koʻtargan shahar xarobasi.

Raboti Malik, Shoh raboti Oʻrta Osiyodagi monumental meʼmoriy yodgorlik (taxm. 1069—79). Qadim Buxoro-Samarqand yoʻlining Choʻli Malikdagi yirik chegara va savdo bekatida bunyod etilgan.

Rudizar- Qadim Buxoroni suv manbai bilan taʼminlagan mashhur anhor, ariqdir.

Sardoba (fors, tojik, sard — sovuq va ob — suv) — suv tanqis hududlarda uni toʻplash va saqlash uchun maxsus qurilgan gumbazli hovuz.

Sayfiddin Boharziy maqbarasi- uning kichik goʻrxonasi (XIII-asrning 2-yarmi) va ziyoratxonasi (XIV-asrning 2-yarmi) charxi gumbazliqilib qurilgan.

Sayfiddin Boharziy masjid- Sayfiddin Boharziy masjidlari XIV asrda Boxarziyning nevaralari Ibn Yahyo tomonlaridan bunyod etilgan.

Sitorai Moxi Xossa saroyi- Buxoro amirligining mangʻit sulolasiga mansub amirlari Amir Nasrullo (1826-1860), Amir Muzaffar (1860-1885), Amir Abdulahad (1885-1910), Amir Olimxon (1910-1920)lar tomonidan qurilgan.

Toqi Zargaron -(fors. — zargarlar toqi) — Buxorodagi meʼmoriy yodgorlik (XVI asr) boʻlib, zargarlik buyumlari sotish uchun moʻljallangan savdo markazi.

Toqi Sarrofon-(forscha — sarroflar toqi) — Buxorodagi meʼmoriy yodgorlik XVI-asrda qurilgan boʻlib, pul almashtiradigan bosh savdo markazi boʻlgan.

Toqi Telpakfurushon-(fors telpakfurushlar toqi) — Buxorodagi meʼmoriy yodgorlik (XVI asr). Bosh kiyimlar tayyorlash va sotishga moʻljallangan gumbazli bino.

Tugʻ-eski turkiy tilda «bayroq, bayroq yuqorisidagi buyum, harbiy qism bayrogʻi» kabi maʼnolarni anglatgan.

Ulugʻbek madrasasi- Ulugʻbek madrasasi Muhammad Taragʻay Ulugʻbek tomonidan 1417-yilda bunyod etilgan.

Fayzulla Xo'jaev uy – muzeyi-Fayzullo Xo'jaev (1896-1938 y.) uylari XIX asr oxirida (taxminan 1870 yillarda), Qadimiy G'oziyon ko'chasida barpo etilgan. Bu uy aslida Fayzullo Xo'jaev otasi Ubaydullo Xo'jaevga tegishli bo'lgan.

Xo'ja Ismat ziyoratgohi- Hazrat Xoja Faxriddin Ismatulloh binni Mas'ud Buxoriy valiyullo, buyuk shoir, faylasuf, ulug' tarbiyachi, ma'rifatparvar zot 1365-1436 yashab ijod etgan shaxsning qabrlari Buxoro shahrining Shayx Jalol darvozasi yaqinida janub tomonida joylashgan.

Chashma-Ayub maqbarasi- XII asrda barpo etilgan bo'lib, uning old qismi XIV asrda Amir Temur farmoni asosida qurilgan. Buni ziyoratxona devorida "Amir Temur farmoyishiga binoan, 1379 yilda unga taqab kulohiy gumbazli katta xona, burchaklarida minoralari bo'lgan dahliz qurilgan.

Chor minor (forschada — to'rt minora) —Buxorodagi me'moriy yodgorlik Xalifa Niyozqul tomonidan 1807 yilda qurdirgan.

Shuxov suv minorasi- Muhandis Vladimir Shuxov tomonidan Buxoroda 1920 yilda qurilib, shahar aholisini suv bilan ta'minlash uchun qurilgan suv bosimi minorasidir.

Hammom — cho'milish, yuvinish va poklanish uchun qurilgan maxsus bino.

Hovuz — suv yig'ish va saqlash uchun qazilgan chuqur joy; ichimlik suvi saqlanalgan sun'iy suv havzasi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажегимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. Т. "Ўзбекистон". 2017.
2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –Тошкент: Шарқ, 1999.
3. Каримов И.А. Бухоро шаҳрининг 2500 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги табрик сўзи. // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6 т.: "Ўзбекистон", 1998.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т. "Маънавият".2008.
5. Президент Ислом Каримовнинг Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти" мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. // Халқ сўзи, 2014 йил 16 май.
6. Абул Аббос Толиб. Матлаб ут-толибин. Т. "Мовароуннахр".2016.
7. Амир Сайид Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. Т., "Фан".1991.
8. Андреев М.С., Чехович О.Д. Арк (кремль) Бухары в конце XIX – начале XX в. Душанбе.1972.
9. Баҳоуддин Нақшбанд мажмуаси.Бухоро.2008.
- 10.Бухоро шарқ дурдонаси. Т., "Шарқ".1997.

11. Бобожонова Феруза Бухоро амирлигида таълим тизими. (XIX) аср охир-XX асрнинг бошлари. Тошкент. Адиб. 2014.
12. Бобожонов Ш. Шариф шаҳар ёдгорликлари (Бухоро тарихий обидаларига саёҳат). Бухоро. “Бухоро”. 2017.
13. Вамбери А. Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи. Т., Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1990.
14. Йўлдошев Н. Баҳоуддин Нақшбанд. Бухоро 1992.
15. Йўлдошев Н. IX-XIV асрларда авлиё даражасига кўтарилган бухоролик машоих ва авлиёлар. Бухоро. 1992.
16. Йўлдошев Н. Бухородаги айрим авлиёлар тарихи. Бухоро 1993.
17. Йўлдошев Н. Баҳоуддин Нақшбанд. Бухоро 1993.
18. Йўлдошев Н. Ҳожатбарор имом Ҳафс Кабир Бухорий. Бухоро 1994.
19. Йўлдошев Н. Бухоро авлиёлари тарихи. Бухоро 1997.
20. Йўлдошев Н. Кўҳна тарих гувоҳи. Бухоро 2000.
21. Йўлдошев Н. Бухоро шаҳрининг таърифи, номлари ва дарвозалар тарихидан. Бухоро 2000.
22. Йўлдошев Н. Бухоро шаҳри ва унинг атрофидаги зиёратгоҳлар тарихи. Бухоро 2001.
23. Йўлдошев Н. Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва фаолияти. Бухоро 2003.
24. Жумаев Қ. Ситораи Моҳи Хосса. Бухоро. 2010.
25. Жўраев М., Саидова Р. Бухоро афсоналари. Т., А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 2002.
26. Жўраев Ҳ. Беназир санъат мутолааси. Т., “Наврўз”. 2014.
27. Инсониятнинг илмий ва маданий мероси учинчи минг йилликка; халқаро симпозиум тезислари; Т.: 1997.
28. Крюков К. С. Кўш мадраса. Т. “Ўзбекистон”. 1964.
29. “Кўҳна ва боқий Бухоро тарихи ҳамда маданий мероси – комил инсон тарбиясида муҳим манба” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Бухоро. 2012.
30. Лукинская Н. М. Хўжа Зайниддин хонақоҳи. Т., “Ўзбекистон”. 1976.
31. Мирзо Салимбек. Кашкўли Салимий таворихи муттақадимин ва муттаахирин. (Форс-тожик тилидан ўзбекчага доцент Нарзулло Йўлдошев ўгирган). Бухоро. 2003.
32. Музей истории водоснабжения Бухары. Бухара. 2016.
33. Муҳаммаджонов А. Зарафшон водисининг сув хўжалиги тарихидан. Т., “Қизил Ўзбекистон”, “Правда Востока” ва “Ўзбекистони Сурх” бирлашган нашриёти. 1959.
34. Муҳаммаджонов А. Қадимги Бухоро. Т., Фан. 1991.
35. Муҳамедов Х. Қадимги мудофаа деворлари. Т., Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси нашриёти. 1993.
36. Муҳаммаджонов А. Бухоро шаҳри - 2500 ёшда // Бухоро: тарих саҳифалари. мақолалар тўплами. Бухоро. 1999. –Б.18.
37. Муҳаммаджонов А. Городу Бухаре — 2500 лет. Т., "Фан". 1999.
38. Наршахий Абу Бакр Муҳаммад. Бухоро тарихи. Т. 1966.

- 39.Наимов Н. Бухоройи Шарий. Holy Bukhoro (тарихий очерклар). Бухоро.1997.
- 40.Наимов Н. Бухоройи Шариф. Бухоро.2005.
- 41.Немцева Н.Б. Ханака Шайх Сайфиддин Бохарзи в Бухаре.Бухоро.2003.
- 42.Пугаченкова Г.А. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. Т., 1958.
43. Пугаченкова Г.А. Самарканд. Бухара (По древним памятникам). Изд. Второе. М. 1968.
44. Пугаченкова Г.А Бухоро тим ва тоқлар. Бухара. Торговые купола. Т., “Ўзбекистон”. 1969.
45. Ремпель. Далёкое и близкое. Страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. Бухарские записи. Т.: лит. и искусства имени Гафура Гуляма. 1981.
- 46.Саййид Мансур Олимий. Бухоро – Туркистон бешиги.
- 47.Садриддин Салим Бухорий., Тўраев Ҳ. Чор Бакр ёки Жўйбор авлиёлари. Бухоро.2001.
- 48.Садриддин Салим Бухорий. Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. (тарихий-маърифий рисола). Тўлдирилган, қайта ишланган иккинчи нашр. Т., “Наврўз”.2015.
- 49.Сухарева О.А. Квартальная община позднефеодального города Бухары. М. “Наука”.1976.
50. Турдиев М. Бухоро бўйлаб сайр. Бухоро. 2012
- 51.Шишкин. Варахша. М., 1963.
- 52.Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси.Т. Давлат илмий нашриёти. Т., “А”, “Б”, “В”, “Г”, “З”, “К”, “Л”, “М”, “Н”, “С”, “Т”, “Ш”, “П”, “У”, “Ч” томлари.
- 53.Ўзбекистон обидаларидаги дурдона битиклар.Т., 2011.
- 54.Қадимий Бухоронинг музейлари. Бухоро.2015.
- 55.Ҳофиз Таниш Бухорий. Абдулланом. (“Шарафномаи шоҳий”). Биринчи китоб. Т., “Шарқ”.1999.
- 56.Ҳусенов С., Ражабова И. Чор Бакр. Т., “Шарқ”.2001.

MUNDARIJA

Soʻz boshi.....	3
1-mavzu: Kirish. Buxoro meʼmoriy obidalari tarixi fanining maqsad va vazifalari.....	5
2-mavzu: Buxoro vohasidagi qadimiy qalʼa qoʻrgʻonlar tarixi.....	8
3-mavzu: Buxoroning suv taʼminoti va gidrotexnik inshootlari.....	13
4-mavzu: Ark qalʼasining meʼmoriy obida sifatida oʻrganilishi.....	17
5-mavzu: Buxoroning mudofaa inshootlari.....	22
6-mavzu: Buxoroning masjidlari.....	27
7-mavzu: Buxoroning muqaddas qadamjolar meʼmorchiligi.....	31
8-mavzu: Buxoro minoralari va ularning meʼmorchiligi.....	35
9-mavzu: Buxoro madrasalari va meʼmorchiligi.....	39
10-Mavzu: Buxoroning savdo inshootlari.....	43
11-mavzu: Buxoroning tarixiy – meʼmoriy majmualari.....	48
12-mavzu: Buxoro amirlarining saroylari meʼmoriy obida sifatida.....	52
13-Mavzu: Buxoroning qadimiy turar joylari meʼmorchiligi.....	57
14-mavzu: Mustaqillik yillarida Buxoroda qayta tiklangan muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlar.....	62
15-Mavzu: Buxoroning zamonaviy obidalari.....	66
Glossariy.....	71
Fordalanilgan manba va adabiyotlar roʻyxati.....	75

FERUZA BOBOJONOVA

**BUXORO ME'MORIY OBIDALARI TARIXI
FANIDAN**

o`quv-metodik qo`llanma

Muharrir: A.Qalandarov
Texnir muharrir: G.Savamiyev
Musahhih: Sh.Qahhorov
Sahifalovchi: M.Bafoyeva

Nashriyot litsenziyasi AI № 178.08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 11.06.2022. Bichimi 60x84. Kegli 16 shiponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset qog'ozi. Bosma tabog'i 5,5. Adadi 100. Buyurtma №277.

“Sadridin Salim Buxoriy” MCHJ
“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri, Navoiy shohko'chasi, 11-uy
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadridin Salim Buxoriy” MCHJ boshqarmasida chop etildi.
Buxoro shahri, M.Iqbol ko'chasi, 11-uy. Tel.: 0 (365) 221-26-45

FERUZA BOBOJONOVA

BUXORO ME'MORIY OBIDALARI TARIXI

FANIDAN

o'quv-metodik qo'llanma

<i>Muharrir:</i>	<i>A. Qalandarov</i>
<i>Texnik muharrir:</i>	<i>G. Samiyeva</i>
<i>Musahhih:</i>	<i>Sh. Qahhorov</i>
<i>Sahifalovchi:</i>	<i>M. Bafoyeva</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 11.06.2022. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog'ozi. Bosma tobog'1 5,5. Adadi 100. Buyurtma №277.

“Sadriiddin Salim Buxoriy” MCHJ

“Durdona” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Bahosi kelishilgan narxda.

“Sadriiddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-45